

5
Жан Метерлинк
МОРИСЪ МЕТЕРЛИНКЪ.

СЪКРОВИЩЕ
НА
СМИРЕНИТЪ

Прѣв. *Ив. Радославовъ.*

СОФИЯ
Книгоиздателство на Ст. Атанасовъ
1918

Handwritten signature

POSTER NUMBER

COMMISSIONER

GENERAL

DEPARTMENT

OFFICE

1918

СЪКРОВИЩЕ НА СМИРЕНИТЪ.

I.

Мълчание.

„Silence and Secrecy!“ възкликава Карлейлъ, тѣмъ би трѣбвало да се въздигнатъ олтари на всеобщо поклонение (ако днесъ можеха още да се въздигнатъ олтари). Мълчанието е стихията, въ която се формиратъ великитѣ нѣща, за да могатъ по-сетѣ да се явятъ съвършени и величественни въ свѣтлината на живота, който ще владѣятъ. Не само Вилхелмъ мълчализи, но всички знаменити хора, които познавамъ — и най-малко дипломатитѣ и най-малко стратезитѣ — сж се въздържали да бѣбрятъ за туй, което сж мислѣли и което сж създавали. И ти самъ, въ своитѣ дребни недоумѣния, опитай се и ти да сдържишъ язика си за единъ день, и на другия день колко ясни ще бждатъ твоитѣ намѣрения и твоитѣ длѣжности! Какви остатки и какви не мръсотии тѣзи нѣми работници не сж измѣли въ тебе самия, когато безполезниятъ шумъ отъ вѣнъ не е влизалъ! Словото е често пжти, не както казватъ французитѣ, искусство да скривашъ мисълъта, но искусство да задушишъ и унищожишъ мисълъта, тѣй че

отъ нея да не остъгне нищо за скриване. И словото е велико, но не то е най-великото. Както твърди швейцарския надписъ: Sprechen ist Silbern, Schweigen ist golden, словото е сребро, а мълчанието — злато, или подобря казано: Словото е време, мълчанието — вѣчностъ.

«Пчелитѣ работятъ само въ тъмнина, мисълта работи само въ мълчание, а добродѣтельта — въ тайната...»

Не трѣбва да се мисли, че словото служи за истинскитѣ сношения между тваритѣ. Устнитѣ или языкътъ могатъ да прѣдставятъ душата по сжщия начинъ, както една цифра или единъ номеръ могатъ да прѣдставятъ една рисунка отъ Мемлинкъ, напимѣръ; но, шомъ имаме, наистина, *нѣщо да кажемъ*, ний не трѣбва да мълчимъ, и ако въ тѣзи моменти ний упорствуваме на невидимитѣ и властни заповѣди на мълчанието, ний бихме изгубили на вѣчни времена нѣщо, което най-великитѣ съкровища на човѣшка мдростъ не могатъ възвърна, защото ний сме изгубили случая да послушаеме една друга душа и да дадемъ за моментъ на нашата да се прояви; а има много сжществуванія, за които такива случаи биватъ само веднажъ.

Ний говоримъ само тогава, когато не живѣемъ, — въ моментитѣ, когато ний не искаме да съзремъ нашитѣ братя и въ които ний се чувствуваме на едно голѣмо разстояние отъ

дѣйствителността. И, когато говоримъ, нѣщо ни казва, че се затварятъ нѣйдѣ божествени врати. Ний сме много скжпи на мълчането, и най-неблагоуразумнитѣ отъ насъ прѣкъсватъ мълчането съ първия срѣщнатъ. Инстинктътъ за мистични истини, който ний всинца притежаваме, ни обажда, че е опасно да мълчишь съ нѣкого, когото желаетъ да не узнаешъ или когото съвсѣмъ не обичашъ, защото думитѣ минуватъ безслѣдно срѣдъ хората, но мълчанието, ако е имало случая само единъ моментъ да дѣйствува, не се изтрива никога; и истиинския, едничкия животъ, който остава нѣкаква слѣда, е изтъканъ само отъ мълчание. Спомнете си тука за това мълчание, къмъ което трѣбва пакъ да прибѣгнете, за да се обясните пакъ чрѣзъ него, и ако ви е дадено да слѣзете за една минута въ вашата собствена душа до глжбнитѣ, обитавани отъ ангели, то туй което най-напрѣдъ ще си спомните за едно дълбоко обичано сжщество, не сж думитѣ, които то е казало, ни жестоветѣ, които е направило, но мълчанията, които заедно сте прѣживѣли; защото именно *качеството* на тѣзи мълчания е открило *качеството* на вашата любовъ и вашитѣ души.

Азъ говоря тука само за *активното* мълчание, защото има едно *пасивно* мълчание, което е само отражение на съня, на смъртта или на небутието. То е мълчанието, което спи;

а онова кога̀то спи, тѣ е още по-малко страшно отъ словото; но едно неочаквано обстоятелство може изведнажъ да го пробуди и тогава неговия братъ, великото активно мълчание, се възцарява. Бдѣте надъ него. Дзѣ души ще се досѣгнатъ; стѣнитѣ ще паднатъ, прѣградитѣ ще се счупятъ, и обикновения животъ дава мѣсто на другъ животъ, въ който всичко става голѣмо, всичко е беззащитно, нищо вече не дрзва да се смѣе, нищо вече не се появява, и нищо вече не се забравя. . .

И, защото никой отъ насъ не знае тази тъмна сила и нейнитѣ опасни игри, ний тѣй дълбоко се плашимъ отъ мълчанието. Ний понасяме съ мжка самотното мълчание, своето собствено мълчание: но мълчанието на мнозина, мълчанието на много хора, и особено мълчанието на тѣлпата е единъ такъвъ свѣрхестественъ товаръ, отъ непосилната тежестъ на която най-силнитѣ души се боятъ. Ний употребяваме голѣма частъ отъ своя животъ да търсимъ мѣста, къдѣто мълчанието не царува. Щомъ двама или трима души се срѣщнатъ, тѣ мислятъ само какъ да изгонятъ невидимия врагъ, защото, колко обикновенни приятелства иматъ за основа само омразата си къмъ мълчанието? И, ако, въпрѣки всички усилия, то сполучи да се вмѣкне срѣдъ събранитѣ, тѣзи послѣднитѣ ще извърнатъ съ досада глава, отъ величествената страна на нѣщата, която не

съзиратъ, и послѣ скоро ще си отидатъ, като дадатъ мѣсто на неизвѣстното, а за въ бждаше ще се избѣгватъ; защото се страхуватъ да не би вѣковната борба да се повтори излишно още единъ пжтъ, — и единъ отъ тѣхъ да не е отъ онѣзи, които отварятъ вратата на противника. . .

Повечето отъ насъ разбиратъ и приематъ мълчанието два или три пжти въ живота си. Тѣ се осмѣляватъ да приематъ този таинственъ гостенинъ само въ тържествени случаи, но, почти всички, тогазъ го приематъ достойно; защото най-нешастнитѣ даже, иматъ въ своето сжществуване моменти, въ които тѣ знаятъ да дѣйствуватъ, като да сж знаели всичко туй, което знаятъ боговетѣ. Спомнете си денътъ, въ който безстрашно сте срѣщнали за пръвъ пжтъ мълчание. Страшния часъ е вече ударилъ; и то е дошло прѣдъ вашата душа. Вий сте го видѣли да изплува изъ безднитѣ на живота, за които не се говори, и отъ глѣбинитѣ на вжтрѣшния океанъ, отъ красота или ужасъ, и не сте избѣгали. . . Туй е било при едно завръщане, при прага на едно заминуване, или при нѣкаква радостъ, до нѣкоя смъртъ или на крзя на едно нещастие. Спомнете си за тѣзи минути, въ които всички скрити съкровища се откриватъ и въ които спящитѣ истини изведнажъ се разкриватъ; и кажете ми дали мълчанието тогазъ не е било добро и необходимо,

дали ласкитѣ на вѣчно гонимия врагъ не сж били божествени ласки? Цѣлувкитѣ на клѣтото мълчанье, — само въ нещастие мълчанието ни услужва — не могатъ вече се забрави; и ето защо онѣзи, които сж ги имали повече отъ другитѣ, струватъ повече отъ другитѣ. Еднички тѣ само знаятъ, може би, на какви глжбоки и нѣми води се покои тънката корица на дѣлничния животъ, тѣ сж отишли по-близо до Бога, и стжпкитѣ, които сж направили къмъ свѣтлинитѣ, сж стжпки, които никога не се изгубватъ; защото душата е нѣщо, което може само да се изкачи, а никога не спада!...

«Мълчанье, само великото Царство на мълчанието», възкликава пакъ Карлейль — който тѣй хубаво е познзвалъ царството на дѣлничния животъ — «то е по-високо отъ звѣздитѣ, по-дълбоко отъ царството на смъртта! О, Мълчанье и вий благородни мълчаливи души!... Тѣ сж прѣснати тукъ-тамъ, всѣки въ своята областъ, мислящи въ мълчанье, работящи въ мълчанье, а ежедневнитѣ вѣстници съвсѣмъ и не ги споменуватъ... Тѣ сж именно сольта на земята, и страна, която нѣма такива хора или която ги има много мзлко, не е на добъръ пжть... Туй е гора, която нѣма *корени*, която цѣла се е прѣвърнала въ листа и клонове, която скоро трѣбва да завѣхне и да прѣстане да бжде вече гора...»

Но, истинското мълчание, което е още по-велико и което е по-мъчно да доближимъ отъ материалното мълчание, за което ни говори Карлейлъ, не е отъ онѣзи богове, които могатъ да напуснатъ хората. То ни окръжава отъ всички страни, то е основата на нашия полусъзнателекъ животъ, и, щомъ като единъ отъ насъ чукне треперящъ на една отъ вратитѣ на бездната, винаги сящото мълчание ни отваря вратата.

И тукъ ний всички сме равни прѣдъ неизмѣрното нѣщо; и мълчанието на царя или на роба, прѣдъ лицето на смъртта, на скръбта или на любовта, има сжщия образъ, и крие подъ свояга непроницаема мантия идентични съкровища. Тайната на това мълчание, което е истинско мълчание и неприкосновеното убѣжище на нашитѣ души, не ще се наруши никога, и ако първия новороденъ отъ хората срѣщнѣше послѣдния жителъ на земята, тѣ биха мълчали по сжщия начинъ въ цѣлувкитѣ, ужаситѣ или сълзитѣ, тѣ биха мълчали по сжщия начинъ въ всичко туй, което трѣбва да бжде разбрано безъ лъжи и, въпрѣки толкова вѣкове, тѣ биха се разбрали, като да сж спали въ една и сжща люлка, туй, което устнитѣ не ще научатъ да казватъ даже при края на свѣта...

Щомъ устата заспятъ, пробуждатъ се душиитѣ и почватъ да дѣйствуватъ; защото мъл-

чанието е стихия, пълна съ изненади, опасности и щастие, въ която душитѣ се чувствуватъ пълни господари на себе-си. Ако искате наистина да се отдадете нѣкому, — мълчание: а ако се страхувате да мълчите съ него, ако този страхъ не е, най-малко, страхътъ или царственото скжперничество на любовтъ, която се надѣва на чудеса, — избѣгайте отъ него, защото вашата душа знае вече какво да прави. Има сжщества, съ които най-великия отъ героитѣ не си се осмѣлилъ да мълчи, и души, които, макаръ да нѣма какво да скриватъ, все пакъ треперятъ, че нѣкои души ги откриватъ. Има и други такива, които нѣматъ мълчание, и които убиватъ мълчанието наоколо си; и тѣ сж едничитѣ сжщества, които минаватъ дѣйствително незабѣлѣзани, тѣ не успѣватъ да прѣминатъ пояса на откровението, великия поясъ на твърдата и вѣрна свѣтлина. Ний не можемъ да си съставимъ едно точно понятие за тогава, който никога не е мълчалъ. Би казалъ човѣкъ, че неговата душа никога не е имала образъ. «Ний още не се познаваме, пишеше този, когото обичахъ най-много отъ всичкитѣ, ний не сме се осмѣлили да мълчимъ заедно». И туй бѣше истина; вече ний се обичахме тѣй дълбоко, че се страхувахме отъ свърхчовѣшкия опитъ. И всѣки пжтъ, когато мълчанието, ангела на върховни истини и вѣстникъ на незнайното въ всѣка любовъ, сли-

заше срѣдъ насъ, нашитѣ колѣничли души, сѣкашъ просѣха милость и измолваха още нѣколко часа за невинни лъжи, нѣколко часа дѣтско невѣдение. . . И все пакъ то трѣбва да дойде. То е слънцето на любовта и то кара да узрѣватъ плодетѣ на душата, както другото слънце кара да узрѣватъ плодетѣ на нашата земя. Но не безъ причини се боятъ хората отъ него; защото никога не се знае, какво ще е *качеството* на мълчанието, което ще се роди. Ако всички слова си приличатъ, то всички мълчания се различаватъ и повечето пжти нашата сѣдба зависи отъ *качеството* на туй първо мълчание между двѣ души. Случватъ се примѣси, неизвѣстно гдѣ, защото резервоаритѣ на мълчанието се смѣсватъ много по горѣ надъ резервоаритѣ на мисълта и непрѣдвидения напитокъ става зловѣщо горчивъ или дълбоко сладкъ. Двѣ прѣкрасни и равни по мощъ души могатъ да родятъ двѣ враждебни мълчания, които ще започнатъ непримирима война въ тъмнинитѣ, когато душата на единъ каторжникъ *божественно ще мълчи* подобно душата на една дѣвица. Никой нишо не знае отнапрѣдъ, и всичко туй става въ едно небе, което не прѣдупрѣждава никога; и ето защо най-нѣжнитѣ любовници възпиратъ често пжти до сѣтния часъ тържественото влизане на великия измѣрвачъ на душевнитѣ глѣбини. . .

Зашото тѣ знаятъ, че истинската любовъ води най-суетнитѣ къмъ центрътъ на живота, сжщо така знаятъ, че всичко останало е било дѣтински игри около оградата, и че именно сега стѣнитѣ падатъ и живота се открива. Тѣхното мълчание ще струва, колкото струватъ боговетѣ, които тѣ заключватъ, и ако не се разбератъ въ туй първо мълчание, душитѣ имъ не могатъ се обикна, защото мълчанието съвсѣмъ не се прѣражда. То може да възникне или не всрѣдъ двѣ души, но *неговата природа* никога не ще се измѣни; и чакъ до смъртъта на любовницитѣ, то ще има положението, формата и силата, която е имало въ момента, когато за пръвъ пжтъ е влѣзло въ стаята.

Колкото по-старѣемъ, толкова по съзираме, че всичко си има мѣстото, споредъ не зная какво прѣдварително съгласие, за което и дума не се казва, за което не мислимъ даже, но за което все пакъ знаемъ, че то съществува нѣйдѣ, надъ главитѣ ни. Най-незначителния отъ хората се усмихва, при първитѣ срѣщи, като да е билъ старъ съучастникъ въ сждбата на братята си. И въ царството, дѣто сме, тѣзи сжщитѣ, които знаятъ да говорятъ най-дълбоко, чувствуватъ най-добрѣ, че думитѣ не изразяватъ никога дѣйствителнитѣ и специални отношениа, които сжществуватъ между двѣ сжщества. Ако азъ ви говоря въ този моментъ за най-сериозни работи, за лю-

бовъ, за смъртъ или за сждба, азъ не достигамъ смъртъта, любовта или сждбата, и въпрѣки своитѣ усилия, остава винаги между насъ една истина, която не е казана, която даже не мислимъ да кажемъ, и все пакъ тази истина, която не е имала гласъ, е живѣла за минута срѣдъ насъ и ний не сме могли да мислимъ за нищо друго. Тази истина е *нашата истина* върху смъртъта, любовта или сждбата; и могли сме да я съзремъ само въ мълчание. И нищо освѣнъ мълчанието не е било важно. «Сестри, казва едно дѣте въ единъ разказъ за феи, вий имате всѣкоя по една скрита мисль, и азъ искамъ да я знаа». И ний, ний сжщо имаме нѣщо, което искаме да узнаемъ, но то се крие много по високо отъ тайната мисль; то е нашето тайно мълчание. Но въпроситѣ сж безполезни. Всѣки опитъ на единъ духъ противъ неговитѣ хранители става даже прѣчка на втория животъ, който живѣе въ тази тайна; и за да се знае точно туй, което дѣйствително сжествува, трѣбва да се възпитава взаимното мълчание, защото само въ него се разпукватъ неочакванитѣ и вѣчни цѣтя, които измѣняватъ формата и бояга си, споредъ душата, до която се намиратъ. Душитѣ се оцѣняватъ въ мълчанието, както златото и среброто се теглятъ въ чиста вода, а думитѣ, които ний произнасяме, иматъ смисль, само благодарение на мълчанието, въ което се окжпватъ. Аж

азъ кажа нѣкому, че го обичамъ, той не ще разбере туй, което съмъ казалъ на хиляди други, може-би; но мълчанieto слѣдъ това, ако азъ наистина го обичамъ, ще покаже догдѣ сж пробили коренитѣ на тази дума, и ще роди една мълчалива извѣстность отъ своя страна; и туй мълчание и тази извѣстность не ще бждатъ два пжти едни и сжщи въ единъ животъ. . .

Не е ли мълчанието, което опрѣдѣля и фиксира приятния вкусъ на любовта? Ако бѣше лишена отъ мълчание, любовта не би имала вѣчния вкусъ и мирисъ. Кой отъ насъ не е изпитвалъ тѣзи нѣми минути, които раздѣлятъ устнитѣ, за да съединятъ душитѣ? Трѣбва да ги търсиме винаги. Нѣма по-послушно мълчание отъ мълчанието на любовта; и то е именно единственото, което ни принадлежи. Другитѣ велики мълчания — на смъртта, на скръбта или на сждбата не сж наши. Тѣ идатъ къмъ насъ, отъ дѣното на събитията, когато поискатъ, и онѣзи, които тѣ не срѣщатъ, не трѣбва да се упрѣкватъ. Но мълчанията на любовта, ний можемъ да излѣземъ да ги посрѣщнемъ. Тѣ чакатъ деня и ноця на прагътъ на нашата врата и сж тѣй хубави, като братята си. Благодарение на тѣхъ, онѣзи, които почти не сж плакали, могатъ да живѣятъ съ душитѣ тѣй интимно, както тѣзи, които сж били много нещастни; и ето защо

тѣзи, които сж обичали много, знаятъ и тайни, които другитѣ не знаятъ; защото има, въ туй, което устнитѣ на истинското приятелство и истинската любовъ прѣмълчаватъ, хиляди и хиляди нѣща, които други устни не ще могатъ никога да замълчатъ. . .

II.

Пробуда на душата.

Ще дойде врѣме може-би, а много работи възвѣствяватъ неговото приближаване, ще дойде врѣме, когато нашитѣ души ще се съзерцаватъ, безъ посрѣдничеството на нашитѣ чувства. Извѣстно е, че царството на душата все повече и повече се разширява. Тя е много близо отъ нашето видимо сжщество и участвува въ всичкитѣ наши дѣйствия много повече, отъ колкото прѣди два или три вѣка. Би казалъ човѣкъ, че се приближаваме къмъ единъ духовенъ периодъ. Въ историята има нѣколко аналогични периоди, когато душата, покоряюща се на непознати закони, излиза, тѣй да се каже, на повърхността на човѣчеството и проявява прямо своето сжществуване и своята сила. Туй сжществуване и тази сила се откриватъ по хиляди неочаквани и различни начини.

Сѣкашъ въ тѣзи моменти човѣчеството е като на пътъ да повдигне малко тежкия товаръ на материята. Въ тѣхъ като че царува единъ видъ духовно омегчаване; и най-твърдитѣ и най-неумолимитѣ закони на природата се прѣгжватъ тукъ-тамѣ. Хората сж по-близо до себе самитѣ и до своитѣ братя; тѣ се гледатъ и обичатъ по-истинно и по-интимно. Тѣ разбиратъ по-нѣжно и по-дълбоко дѣтето, жената, животнитѣ, цвѣтята и нѣщата. Статуитѣ, рисункитѣ, писанията, които сж ни оставени, не сж може-би съвършени; ала незная каква мощъ и каква тайна благодать има въ тѣхъ, та сж вѣчно живи и привлѣкателни. Винаги е имало въ погледитѣ на сжществата едно братство и тайнствени надежди; и винаги, до слѣдитѣ отъ обикновения животъ, се срѣщатъ вълнообразнитѣ слѣди на единъ другъ необяснимъ животъ.

Туй, което ние знаемъ за стария Египетъ, ни позволява да прѣдполагаме, че той е прѣкаралъ единъ отъ тѣзи духовни периоди. Въ една много отдалечена епоха отъ историята на Индия, душата трѣбва да се е приближила къмъ повърхността на живота до една степенъ, която послѣ никога не е достигана; и останкитѣ или споменитѣ отъ нейното прямо присѣствие извикватъ тамъ и днесъ още странни явления. Има много други моменти, отъ сжщия родъ, когато духовния елементъ

сѣкашъ се бори въ дѣното на човѣчеството, като удавенъ, който се бори подъ водитѣ на голѣма рѣка. Спомнете си, напримѣръ, Персія, Александрия и двата мистични срѣдни вѣкове.

Въ замѣна на туй, има съвършени вѣкове, въ които умътъ и красотата царуватъ много често, но душата съвършено липсва. Такъ, тя е много далечъ отъ Гърция и Римъ отъ VII и VIII французки вѣкове (поне, отъ повърхността на този послѣдния, защото неговитѣ глѣбини съ Клодъ де Сенъ-Мартенъ и Калиостро, — който е много по-важенъ, отколкото обикновено мислятъ, — и криятъ още много потайности). Чувствува се, че нѣщо липсва тамъ; тайнитѣ съобщения сѣ прѣкъснати, а красотата затваря очитѣ. Много е млчно да се изрази това съ думи и да се каже по какви причини атмосферата на божественостъ и фаталностъ, която обвива грѣцкитѣ драми, не е сѣкашъ истинска атмосфера на душата. На хоризонта на тѣзи дивни трагедии може да се открие една постоянна и свята тайна; но, тя не е нѣжната, братската и тѣй дълбоко активната тайна, която ний намираме въ много не тѣй велики и не тѣй хубави произведения. По-близо до насъ; ако Расинъ е истинния поетъ на женското сърдце, то той би се осмѣлилъ да ни каже, дали е неправиленъ той нѣкога поне една стъпка къмъ своята душа? Какво бихте ми отговорили, ако ви

попитахъ за душата на Андрoмаха или Британикуса? Дѣйствиющитѣ лица на Расина се разбиратъ само съ туй, което изразяватъ; и ни една дума не прониква прѣградитѣ на морето. Тѣ сж съвсѣмъ сами върху повърхността на една планета, която не се върти вече въ небето. Тѣ не могатъ или, не биха съществували вече. Тѣ нѣматъ *невидимото начало* и бихме помислили, че една изолирующа субстанция е била поставена между тѣхния духъ и тѣхъ самитѣ, между живота, който досѣга всичко съществуващо, и живота, който ни досѣга само въ прѣходния моментъ на една страсть, на една скръбъ, на едно желание. Има наистина вѣкове, когато душата заспива и когато никой не се грижи за нея.

Днесъ, ясно е, че тя прави голѣми усилия. Тя се проявява навсѣкждѣ по единъ ненормаленъ начинъ, наложителна и настойчива, като да е дадена нѣкаква заповѣдъ и тя нѣма врѣме за губене. Тя трѣбва да се приготви за една рѣшителна битка, и никой не може да прѣдвиди всичко туй, което ще зависи отъ побѣдата или поражението. Никoга може-би тя не е туряна на работа по различни и непрѣодолими сили. Сѣкашъ че е притисната до една невидима стѣна; и не се знае агония ли е туй или пѣкъ единъ новъ животъ се ражда. Азъ нѣма да говоря за скрититѣ сили, които се пробуждатъ наоколо ни: за магнетизма, те-

лепатията, левитацията, за неподозираният свойства на лжчеизпускащата материя и за хиляди други явления, които разклащат официалната наука. Тъзи нѣща сж съвѣстни на всички и лесно се констатирватъ. Нѣщо повече: да ли не сж тѣ нищо прѣдъ туй, което въ дѣйствителностъ става, защото душата е като спящъ човѣкъ, който, потъналъ въ сътътъ на своитѣ снѣща, прави грандиозни усилия за да мръдне ржка или повдигне клѣпка.

Въ други области, кждѣто тълпата не е тѣй внимателна, тя дѣйствува още по-силно, макаръ това дѣйствие да се хвърля по-малко въ очитѣ на тия, които не сж привиквали да виждатъ. Не може ли да се каже, че нейния гласъ е на пѣть да пронѣже съ единъ възвишенъ викъ послѣднитѣ звукове на заблуждението, които я обвиватъ още въ музиката; и да ли сте чувствували нѣкога другадѣ, по-силно свещената тежестъ на едно невидимо присѣтствие, отъ колко въ произведенията на извѣстни чужди художници? Най-сетнѣ въ литературитѣ, не забѣлѣзваме ли само нѣколко върха тукъ-тамѣ освѣтлени отъ свѣтлина, съвсѣмъ друга отъ най-страннитѣ свѣтлини на прѣдишнитѣ литератури? Ний се приближаваме къмъ, незная каква, трансформация на мълчанието; и, на *върховното позитивно*, което е царувало до сега, изглежда да наближава края. Азъ не се спирамъ върху този прѣдметъ,

защото е много рано да се говори ясно за тѣзи нѣща; но азъ мисля, че рѣдко единъ по-наложителенъ случай на духовно освобождение се е прѣдставялъ на нашето човѣчество. Даже на моменти, туй прилича на ултиматумъ; и ето защо важно е нищо да не се прѣнебрѣгва, за да се улови този опасенъ случай, който прилича на мислитѣ, които безвъзвратно се изгубватъ, ако не ги уловишъ веднага. Нужно е благоразумие; защото не безъ причини се вълнува нашата душа.

Но, туй вълнение на душата, което се забѣлѣзва ясно само по високитѣ спекулативни равнини на сжществуването, се проявява сжщо и несъмнѣно, може би, по най-обикновенитѣ пжтеки на живота; защото никое цвѣте не се разпуква на височинитѣ, до като не падне въ долината. Паднало ли е вече? Незная. Винаги забѣлѣзваме, че въ дѣлничния животъ има между най-скромнитѣ сжщества, непосредни и таинствени отношения, духовни явления, и сближаване на души, за които съвсѣмъ не се говори въ друго врѣме. Сжществували ли сж тѣ прѣди насъ? Трѣбва да се вѣрва; защото прѣзъ всички врѣмена е имало хора, която сж отивали до дъното на най-тайнитѣ отношения на живота и които сж ни прѣдали всичко що сж научили за сърдцата, духоветѣ и душитѣ на своето врѣме. Вѣроятно е, че сжщитѣ тѣзи отношения сж сжществували тогава; но тѣ не

сж могли да иматъ прѣсната и обща сила, която иматъ днесъ; тѣ не сж слизали до дѣното на човѣчеството, иначе тѣ биха спрѣли взора на онѣзи мѣдреци, които мълчаливо сж ги отминали. И тука, азъ не говоря вече за «научния спиритизмъ», за неговитѣ явления на телепатия, материализация, ни на други прояви, които ей-сега изброихъ. Касае се за събития и душезни посрѣдничества, които винаги сж ставали въ ной-тъмния животъ на най-забравенитѣ отъ своитѣ вѣчни права, сжщества. Думата е сжшо и за една съвсѣмъ по-друга психология отъ обикновената, която е узурпирала красивото име Психея, тѣй като въ действителность тя се грижи само за духовнитѣ явления най-тѣсно свързани съ материята. Думата е, на кжсо, за туй, което би трѣбвало да ни разкрие една трансцедентна психология, която би се занимавала съ непосреднитѣ отношения, които има една душа къмъ друга между хората и за *чувствителността*, както и за *извънредното присѣствие* на нашата душа. Това изучаване, което ще издигне човѣка на едно стѣпало по-високо, едва е започнало и не ще закѣснѣе да направи неприемлива елементарната психология, царуваща до сега.

Тази прѣка психология, слѣзла отъ планинитѣ, нахѣлтва вече въ най-малкитѣ долини, и нейното присѣствие се забѣлѣзва вече и въ най-посрѣдственитѣ съчинения. Нищо не до-

казва по-ясно, че налѣгането на душата се е увеличило въ човѣчеството и че нейното таинствено дѣйствиe е признато отъ всички. Ний засѣгаме тука нѣща почти неизразими и за които могатъ да се дадатъ само груби и непълни примѣри. Ето два или три такива, които сж елементарни и достъпни; едно врѣме, когато ставаше, за моментъ, въпросъ за едно прѣдчувствие, за страшното впечатление отъ единъ разговоръ или погледъ, за едно рѣшение взето отъ незнайната страна на човѣшкия разумъ, за едно посрѣдничество или за една необяснима и при туй разбрана сила, за таинственитѣ закони на антипатия или симпатия, за съзнателнитѣ или инстинктивни сродства на сближение, за надмощието на неказанитѣ нѣща. — не се спираха на тѣзи проблеми, които обръшаха много рѣдко вниманието на мислителя. Сѣкашъ случайно се натъквахъ на тѣхъ. Не подозираха, колко много тежатъ тѣ непрѣстанно върху живота; и бързаха да се върнатъ пакъ къмъ обикновенитѣ игри на страститѣ и външни събития.

Тѣзи духовни явления, съ които най-великитѣ, най-мислящитѣ срѣдъ нашитѣ братя, едва се занимаваха нѣкъждѣ, най-малкитѣ се интересуватъ днесъ отъ тѣхъ; и туй доказва още единъ пжтъ, че човѣшката душа е едно растение съ съвършено единство и че всичкитѣ негови клоне, когато дойде часътъ, раз-

цѣфватъ едноврѣменно. Селянинътъ, който има даръ да изразява туй, което има въ душата си, би изразилъ днесъ нѣща, които не сж се намирали въ душата на Расина. И така, сега хора, съ единъ много по-низъкъ гений отъ този на Шекспира и Расина, съзиратъ единъ таинственъ освѣтленъ животъ, на който тѣзи учители сж видѣли опаката страна. Защото не е достатъчно една велика душа да се е носила тукъ-тамъ, въ пространството или врѣмето. Тя ше направи много малко, ако не е подпомагана. Трѣбва тя да е дошла въ моментътъ, когато океанътъ отъ души цѣлъ се вълнува, а ако е дошла въ минутата на сънътъ, тя ще може да говори само за блѣноветѣ на съня. Хамлетъ, да вземемъ единъ знаменитъ примѣръ всрѣдъ всички други, Хамлетъ въ Елзенъора, отива всѣка минута напрѣдъ къмъ брѣга на пробуждението и все пакъ, въпрѣки мразовития потъ, който изсива блѣдното му чело, има нѣща, които той не може да ни каже и които несъмнѣно би могълъ да произнесе днесъ, защото душата, даже на скитникъ или крадецъ минувачъ, би му помогнала сега да говори. Хамлетъ, когато гледа Клодиуса или своята майка, би научилъ днесъ туй, което не знаеше, защото изглежда, че душитѣ не се обвиватъ вече съ сжщото число непроницаеми платна. Знаете ли добръ — а туй е една безпокойна и страшна истина — знаете ли добръ, че ако

не сте добъръ, повече отъ вѣроятно е, че вашето присѣтствие го издава днесъ сто пѣти по-ясно, отколкото туй би станало прѣди два или три вѣка? Знаете ли добръ че, ако вий сте оскърбили една душа тази сутрина, то душата на селенинътъ, съ когото вий ще говорите за бурята или дъждовете, е била известна за туй прѣди даже неговата рѣка да е открѣхнала вратата? Вземете лицето на единъ светецъ, на единъ мжченикъ, на единъ герой, окото на дѣтето, което ви срѣща — не ше ви поздрави съ сжщия недостѣпенъ погледъ, ако носите въ себе си една лоша мисль, една неправда, или сълзитѣ на нѣкой събратъ. Прѣди сто години неговата душа би минала близо до вашата, може би незабѣлѣзано.

Наистина, мжчно стана да хранимъ въ сърдцето си, скрита отъ погледи, една умраза, една завистъ или едно прѣдателство: и най-индиферентнитѣ души непрѣстанно бдятъ около насъ. Нашитѣ дѣди не сж ни говорили за тѣзи нѣща и ние констатираме, че живота, въ който се движимъ, е абсолютно различенъ отъ рисувания отъ тѣхъ. Да ли сж лѣгали, или не сж знаели? Знацитѣ и думитѣ не служатъ вече за нищо, и почти всичко се отдава, въ мистичнитѣ кръгове на едно просто присѣтствие.

Старата воля, и тя, остарѣлата воля, тѣй добръ позната и тѣй логична, се трансформира отъ своя страна, и търпи непосредния достѣгъ

на великитѣ необясними дълбоки закони. Почти нѣма вече убѣжище: хората се приближаватъ. Тѣ се цѣвятъ надъ думитѣ и дѣйствиата и чакъ до надъ мислитѣ, защото туй, което тѣ виждатъ, безъ да разбиратъ, се намира много отъ оттаткъ областъта на мислитѣ. И туй е единъ отъ най-голѣмитѣ бѣлѣзи, по които се различаватъ духовнитѣ периоди, за които току-що говорихъ. Чувствува се въ всичко, че отношенията на обикновения животъ почватъ да се измѣняватъ, и най-младитѣ отъ насъ говорятъ и дѣйствуватъ вече съвсѣмъ иначе отъ хората на прѣдшествувашето поколѣние. Купъ прѣдразсѣдъци, обичаи, завѣси и безполезни посрѣдници падатъ въ безднитѣ, и почти всички, несъзнателно, ний се цѣнимъ вече само по невидимото. Ако азъ влизамъ за пръвъ пѣтъ въ вашата стая, вий съвсѣмъ не ще произнесете, — по най-дълбокитѣ закони на практичната психология — скритата присѣда, която всѣки човѣкъ си произнася въ присѣдствието на единъ човѣкъ. Вий не ще домогвате да ми кажете, дѣ сте ходили за да знаете кой съмъ азъ, но вий ще ме узнаете, благодарение на невидими неизказани увѣрености. Вашия баща може би, би ме оцѣнилъ иначе, и би се излъгалъ. Трѣбва да се вѣрва, че човѣкъ скоро ще достигне човѣка, и че атмосферата скоро ще се измѣни. Да ли сме направили, както казва Клодъ де Сенъ-Мартенъ, великия «не-

познатъ философъ», «дали сме направили една стъпка напредъ въ поучителния и свѣтълъ пжть на простотата на тваритѣ?» Нека безмълвно чакаме; може-би още малко и ний ще усѣтимъ «мълвежа на боговетѣ».

III.

Прѣдупрѣденитѣ.

Тѣхъ познаватъ мнозинството отъ хората, и почти всички майки сж ги видѣли. Тѣ сж може-би необходими, като всички нещастия, и онѣзи които не сж ги имали, не сж тѣй кротки, тѣй печални и тѣй добри.

Странни. Тѣ изглеждатъ по-близо до животътъ, отколкото другитѣ дѣца, и като че нищо не подозиратъ, а все пакъ въ тѣхнитѣ очи свѣти такава дълбока увѣреностъ, че трѣбва тѣ да знаятъ всичко и искатъ да иматъ повече отъ една вечерь врѣме да си кажатъ тайната. Въ моментътъ, когато тѣхнитѣ братя живѣятъ пипнешкомъ, между рождението и живота, тѣ вече сж се опознали, тѣ сж вече готови да дѣйствуватъ бързо, мъдро и внимателно, тѣ се готвятъ да живѣятъ и тази бързина е признакътъ, който майкитѣ, благоразумни довѣре-

ници на всичко що не се казва, едва се осмѣляватъ да гледатъ.

Често ний нѣмаме врѣме да ги съзремъ; тѣ си отиватъ, безъ нѣщо да кажатъ, и оставатъ за винаги неизвѣстни. Но, други закѣснѣватъ малко, гледатъ ни внимателно усмихнати, сѣкашъ готови да кажатъ, че всичко сж разбрали, и послѣ, къмъ двадесетата година, бързо се отдалечаватъ, задушвайки своитѣ стѣпки, като да сж току-що открили, че сж се излѣгали въ жилището и че сж минали живота си срѣдъ хора, които имъ сж били чужди.

Самитѣ тѣ не казватъ нищо и се обвиватъ, като съ облакъ въ моментътъ, когато се чувствуватъ оскѣрбени и когато човѣкъ е на пѣтъ да ги открие. Прѣди нѣколко дни тѣ бѣха, сѣкашъ, срѣдъ насъ и тази вечеръ, изведнѣжъ, тѣ сж тѣй далече, че ний не се осмѣляваме вече да ги разбираме и запитваме. Тѣ сж тамъ, почти отгатыкъ живота и чувствувашъ, че е врѣме най-сетнѣ да кажешъ истината, нѣщо по-важно, по-човѣшко, по-дѣйствително и по-дълбоко отъ приятелството, състраданието или любовта; нѣщо, което души гърлото, което е неизвѣстно, и което никога не е казвано; но което е невъзможно вече да се каже, защото толкова животи минаватъ безмълвно!... А врѣмето бърза; и кой отъ

насъ е чакалъ до моментътъ, когато не може вече да му се отговаря?

Защо дойдоха тѣ и защо си отиватъ.? Дали не се раждатъ, само за да ни увѣрятъ, че животътъ е безцѣленъ? Защо ще питаашъ, когато никога нѣма да ти се отговори? Азъ съмъ билъ много пжти свидѣтель на такива явления и единъ день азъ ги видѣхъ толкова близо, че не знаехъ вече дали туй се касаеше до нѣкого друго или до мене самия. . .

Единъ братъ почина. Би казалъ нѣкой, че самъ той несъзнателно е билъ прѣдизвѣстенъ, когато ний сме знаели може-би нѣщо, безъ да сме получили това прѣдупрѣждение органическо, което той скрваше отъ първия день. По какво се познаватъ сжществата, върху които ще легне нѣкое много тежко събитие? Нищо не се види и все пакъ ний виждаме всичко. Тѣ се боятъ отъ насъ, защото ний ги прѣдупрѣждаваме непрѣстанно и неволно; и едва ги приближимъ, тѣ чувствуватъ, че ний работимъ противъ тѣхната сждба. Ний винаги криемъ нѣщо отъ хората, и сами не знаемъ какво криемъ, Между двѣ сжщества, които се срѣщатъ за пръвъ пжтъ, минаватъ странни тайни на животъ и на смъртъ; и много други тайни, които нѣматъ още име, но които завладѣватъ непосредно цѣлото ви положение, погледъ и лице; а когато ний стискаме ржцѣтъ на единъ приятель нашата душа нескромно

поглежда задъ границата на живота. Може-би да не е имало никаква задня мисъл между двама хора, но има нѣша по-повелителни и по-дълбоки отъ мисълта. Ний не сме господари на тѣзи непознати дарове и издаваме винаги пророкътъ, който не знае да говори. Ний никога не сме съ другитѣ такива, каквито сме съ себе-си, ни даже такива каквито сме съ тѣхъ въ тъмнина; и нашитѣ погледи се прѣобразяватъ, споредъ миналото и бъдащето, което съзиратъ, и ето защо ние живѣемъ неволно на шрекъ. Когато срѣщаме онѣзи, които не ще живѣятъ, не тѣхъ виждаме ний, но туй, което ще ги постигне. Тѣ биха искали да ни лъжатъ, за да се лъжатъ. Тѣ вършатъ всичко за да ни отвърнатъ отъ пътя и все пакъ, срѣдъ тѣхната усмивка и жажда за животъ, събитието проглежда, като то да е било опората и причината на тѣхното съществуване. Още единъ пътъ смъртта имъ е измѣнила и тѣ виждатъ съ скръбъ, че ний всичко сме видѣли и че има гласове, които не могатъ да мълчатъ.

Кой ще ни разкаже силата на събитията, и да ли това не сме самитѣ ний или дали ний не сме самитѣ тѣ? Раждатъ ли се отъ насъ или ний се раждаме отъ тѣхъ? Привличаме ли ги или тѣ ни привличатъ? Прѣвърщаме ли ги, или тѣ прѣвърщатъ? Не се ли лъжатъ никога? Защо идатъ тѣ при насъ. Както пче-

лата въ кошера и гължба въ гължбарницата? И дѣ се приготвѣятъ тѣзи, които не ни намиратъ на опрѣдѣлената срѣща? Отъ дѣ идатъ тѣ къмъ насъ; и защо ни приличатъ като братя? Да ли дѣйствуватъ въ миналото или въ бждащето и да ли най-мощнитѣ сж онѣзи, които ги нѣма вече или тѣзи които не сж се явили още? Вчерашния или днешния день ни прѣобразява? Кой отъ насъ не минава по-го-лѣмата частъ отъ живота си подъ сѣнката на едно събитие, което още не се е случило? Азъ съмъ виждалъ тѣзи опасни положения, този ходъ, който сѣкашъ имаше много близка цѣль, туй прѣдчувствие на страшенъ студъ и туй око което не се оставаше да се развлича, въ онѣзи, даже, чийго край трѣбваше да бжде случаенъ и върху които смъртъта щѣше да се струпони неочаквано извънъ. И все пакъ тѣ бързаха толкова, колкото тѣхнитѣ братя, които я носѣха отвжтрѣ. Тѣ имаха сжщото лице. Тѣмъ сжщо животътъ се струваше по-сериозенъ, отколкото на тѣзи, които трѣбва да живѣятъ. Тѣ дѣйствуваха съ сжщото сигурно и безмълвно внимание. Тѣ нѣмаха повече врѣме за губене, тѣ трѣбваше да бждатъ готови въ сжщия часъ: толкова туй събитие, което никой пророкъ не би могълъ да прѣдвиди, бѣше, безъ тѣ да знаятъ, самия животъ на живота имъ.

Смъртъта води нашия животъ, а нашия животъ нѣма друга цѣль, освѣнъ смъртъта.

Смъртта е оная форма, въ която се излива живота и тя създава нашия образъ. Би трѣбвало да се правятъ само портрети на умрѣлитѣ, защото само тѣ сж истинскитѣ тѣ и се показватъ за минута, каквито сж. И кой животъ не се озарява въ ясната, хладната и проста свѣтлина, която пада на възглавницата въ послѣдния часъ? Сжщата тази свѣтлина ли е, която кжпи онѣзи дѣтски лица, когато тѣ втренчено ни се усмихватъ и която ни налага едно мълчание, което прилича на мълчанието въ стая, дѣто нѣкой за винаги е замълчалъ? Когато си спомнямъ онѣзи, които съмъ познавалъ и тѣзи които самата смъртъ водѣше за ржката, азъ виждамъ тълпа дѣца, дѣвици и юноши, които сѣкашъ излизатъ изъ сжщата кжща. Тѣ сж вече братя и сестри, и би казалъ нѣкой, че тѣ се познаватъ помежду си по знакове, които ний не виждаме и че си правятъ, въ момента, когато ний не ги наблюдаваме, знакъ на мълчание. Туй съ внимателнитѣ къмъ ранната смъртъ дѣца. Въ училището ний смжтно ги различавахме. Тѣ сѣкашъ се търсятъ и отбѣгватъ едновременно като онѣзи, които иматъ единъ и сжщъ неджгъ. Виждахме ги на страна подъ дърветата на градината. Тѣ имѣха сжщата важность подъ една по-непрѣкъсвана, и по-нематериална усмивка отъ нашата и незная защо, като че ли ги бѣ страхъ да издадатъ нѣкаква тайна. Почти винаги тѣ мъл-

чеха, когато онѣзи, които трѣбваше да живѣятъ, доближаваха тѣхната група. Говорѣха ли тѣ вече за събитието или пъкъ събитието говорѣше чрѣзъ тѣхъ и въпреки тѣхъ, и забулваха ли го нарочно само за да го скриятъ отъ равнодушни очи? На моменти, тѣ сѣкашъ ни гледаха отъ върха на нѣкоя кула; и макаръ да бѣха по-слаби отъ насъ, ний не смѣяхме да ги оскърбяваме. Истина е, че нищо не е скрито; и всички зий, които ще ме срѣщнете, вий знаете туй, що съмъ сторилъ и туй, което ще сторя, вий знаете туй, което мисля и което съмъ мислилъ; вий знаете точно денятъ, въ който азъ трѣбва да умра, но вие не сте намѣрили още срѣдството да го изразите, даже съ низкъкъ гласъ на вашето сърдце, Ний сме свикнали да минаваме мълчаливо всичко, което нашата рѣка не достига, а може-би бихме знаели много нѣща, ако знаехте всичко, което знаемъ. Ний живѣемъ — край нашия истински животъ и чувствуваме, че нашитѣ най интимни и най дълбоки мисли не ни интересуватъ, защото ний сме едно нѣщо, а нашитѣ мисли, и блѣнове — друго. И само въ извѣстни моменти, и като за развлѣчение, ний живѣемъ са насъ си. Кой денъ ще станемъ ний такива, каквито сме? До тогава, ний сме били прѣдъ тѣхъ, като прѣдъ чужденца. Тѣ плашеха нашия животъ. Понѣкога тѣ се разхождаха съ насъ из коридоритѣ и дворищата, и ний едва ги слѣд-

STBWBH ATO BXBHMOY BAPBNQBTBMEH-OH H BHBAO
 BД BXEQTO ABO NT NN EP OTAK OШBE BBNEN H
 -KAM AT NIBHNE NTPOII .BHAT BBAKJAH CTBBDEN

вахме. Понѣкога тѣ се мѣсяха въ нашитѣ игри, и играта не изглеждаше вече сжшата. Нѣкои не намираха братията си. Тѣ блуждаеха самотни срѣдъ нашитѣ крѣсци и нѣмаха приятели срѣдъ онѣзи, които нѣмаше скоро да умратъ. И все пакъ ние ги обичахме и никое лице не бѣше по-мило отъ тѣхното. Що имаше между тѣхъ и насъ и що има между всички насъ? Въ дѣното на какво море отъ тѣйни живѣемъ ний? Тукъ царуваше онази любовъ, която не се изразява вече, защото тя не участвува въ живота на този свѣтъ. Тя не би понесла, може-би, никакво изпитание, на всѣка минута изглежда измамена, и най-малкото обикновено приятелство, сѣкашъ ще я побѣди, все пакъ нейния животъ е по-дълбокъ отъ насъ самитѣ, и може-би, ни се струва равнодушна, само затова защото е знаела да се запази за по-дълги и по-надеждни врѣмена.

Той не говори тука, защото знае, че ще говори по-късно; и не винаги онѣзи, които прѣгръщахме ний, най-дълбоко ги обичахме. Има такава една частъ отъ живота и тя е най-хубавата, най-чистата и най-великата — която не се мѣси съ обикновения животъ, и очитѣ на любовниците, даже, не проникватъ почти тази прѣграда на мълчание и любовъ.

Да ли, пкъ за туй ги оставяхме сами, защото, макаръ и по-млади, тѣ бѣха по-въз-

растни отъ насъ? ... Знаехме ли ний, че тѣ нѣмаха сжшата възраст и бояхме ли се отъ тѣхъ, като отъ сѣдии? Тѣхнитѣ погледи бѣха вече не тѣй подвижни като нашитѣ, и кога случайно тѣ се устремяваха на нашитѣ игри, тѣ се укротяваха безъ причина и едно непонятно мълчание се възцаряваше за моментъ. Ний се обръщаме: тѣ ни наблюдаваха и сериозно се смѣха. Азъ си спомнямъ лицата на двѣ, между тѣхъ, които жестока смърть очакваше. Но почти всички бѣха боязливи и се мъчеха да минатъ незабѣлѣзани. Тѣ имаха, незная каква, морална боязливостъ и сѣкашъ искаха прошка за една близка и непозната грѣшка. Тѣ заминуваха, ний размѣняхме по единъ погледъ, отминувахме безъ нѣщо да кажемъ и разбирахме всичко, безъ нѣщо да знаемъ.

IV.

Мистичниятъ мораль.

Има много вѣрно въ туй, че мислитѣ, които ний имаме, даватъ една произволна форма на незримитѣ движения на нашия вѣтрѣшенъ миръ. Има по този начинъ, хиляди и

Хиляди истини, които приличатъ на покрити царици, които ни водятъ срѣдъ живота и за които ний не успѣваме да заговоримъ. Щомъ като ний изразимъ нѣщо, ний го чудно намаляваме. Ний мислимъ, че сме проникнали до дъното на безднитѣ и когато се изкачимъ пакъ на повърхността, каквата вода, която блѣсти на края на блѣднитѣ палци, не изглежда да е вече отъ морето, отъ дѣто тя е излѣзла. Ний мислимъ да сме открили пещера съ чудесни съкровища; а когато излѣземъ пакъ на бѣлъ свѣтъ, ний сме взели само лъжливи камъчета и стъклені парчета; и все пакъ съкровището неизмѣнно блѣсти въ мраковетѣ. Има нѣщо непроницаемо между насъ-самитѣ и нашата душа, и въ извѣстни моменти, казва Емерсонъ „ний почваме да желаемъ горещо страданието, съ надеждъ, че най-сетнѣ ще намѣримъ дѣйствителността и ще почувствуваме остриетата и ржбоветѣ на истината.“

Казахъ, впрочемъ, че душитѣ, сѣкашъ си приличатъ, и туй нѣма друга цѣна, освѣнъ цѣната, която може да има едно постоянно впечатление, но смутно, което е много мъчно да се подкрѣпи съ факти, защото фактитѣ сж скитницитѣ, шпионитѣ и лѣнивцитѣ на великитѣ сили, които не се виждатъ. И все пакъ, би казалъ човѣкъ, не пе-дълбоко отъ нашитѣ бащи, ний чувствуваме, за минути, че ний не винаги сме сами съ себе си. Тѣзи, които не

върватъ въ никакъвъ Богъ, като и другитѣ, не дѣйствуватъ въ себѣ самитѣ, като да сж сигурни че сж сами. Има единъ общъ надзоръ, който се упражнява отъ другадѣ изъ снисходителнитѣ мракове на всѣки човѣкъ. Истина ли е, че духовнитѣ вази не сж тѣй дълбоко врѣзани, както нѣкогажъ, и че колебанията на вжтрѣшното море ставатъ по-могъщи? Незная, най-многого което ний можемъ да констатираме е, че не даваме вече сжщото значение на извѣстно число традиционни грѣшки, а туй е вече знакъ на духовна побѣда.

Изглежда, че нашиятъ мораль се трансформира и че върви напрѣдъ, съ малки крачки къмъ по-високи страни, които още не се виждатъ. И, ето защо, моментътъ е дошелъ може би да се поставятъ нѣколко нови въпроси. Какво би станало, напимѣръ, ако нашата душа изведнажъ станѣше видима и би трѣбвало да отиде при своитѣ събрани сестри, отбулена отъ всички свои покривки, но натоварена съ своитѣ най-тайни мисли и влачаща слѣдъ себе най-таинственитѣ актове отъ своя животъ, коего нищо не може да изрази? За какво би се червила тя? Какво би желала да скрие? Би ли отишла тя, като една непорочна жена, да хвърля дългия плащъ отъ своитѣ коси върху безбройнитѣ грѣхове на плътта? Тя не ги е знаела и тѣзи грѣхове не сж я никога докосвали. Тѣ сж били извършени на хиляди

мили отъ нейния тронъ; и душата на самата Содомянка, даже, би минала срѣдъ тълпата безъ да се съмнѣва въ нѣщо, и носяща въ своитѣ очи прозрачната усмивка на дѣтето. Тя не е земала участие, тя е гонила своята цѣль къмъ свѣтлинитѣ и само за този животъ си спомня тя.

Какви грѣхове и какви обикновени прѣстѣпления би могла тя да извърши? Да ли е измѣнила, измамила, излъгала? Карала ли е да страдаятъ, да плачатъ? Дѣ е била, когато този е отдавалъ брата си на враговетѣ? Тя е ридаяла може би далечъ отъ него; и отъ тогава тя е станала по-дълбока и по-хубава. Тя съвсѣмъ не ще се срами отъ туй, което е направила; и тя може да остане чиста въ срѣдата на едно грозно убийство. Често тя прѣвръща въ вжтрѣшни чистоти всичкото зло, на което тя трѣбва да присѣтствува. Всичко зависи отъ единъ невидимъ принципъ и отъ тамъ се ражда несъмнѣнно необяснимата снизходителность на боговетѣ.

И нашата снизходителность, сжщо. Ний не можемъ да си запрѣтимъ да прощаваме; и когато смъртта «великата утѣшителница» е минала, кой отъ насъ не пада на колѣнѣ и не прави безмълвно върху захвърлената душа жеста на прошката? Ако азъ, когато се навеждамъ надъ неподвижното тѣло на своя

зълъ, лошъ врагъ, мислите ли, че като глѣдамъ тѣзи блѣди устни, които сж ме клѣветили, тѣзи изгаснали очи, които караха моитѣ да плачатъ и тѣзи студени ржцѣ, които може би сж ме мжчили, че азъ още мисля за отмъщение? Всичко е било изкупено съ случайната смъртъ. Душата нѣ ми дължи вече нищо и инстинктивно азъ я турямъ отгорѣ надъ най-жестокитѣ грѣшки и най-тежкитѣ заблуждения (колко удивителенъ и знаменателенъ е този инстинктъ!). И, ако азъ съжелявамъ за нѣщо, то е не че не мога да причиня страдание отъ своя страна, но може би, че не съмъ достатъчно обичалъ или простилъ по-рано...

Би казалъ човѣкъ, че ний вече разбираме тѣзи нѣща дълбоко въ себе-си. Не по тѣхнитѣ дѣйствия и не по тѣхнитѣ най-скрити мисли цѣнимъ своитѣ братия ний, защото скрититѣ мисли не сж винаги нечетливи; а ний отиваме много по-далечъ отъ нечетливото. Единъ човѣкъ може да е извършилъ всички най-низки познати прѣстѣпления, безъ най-голѣмото отъ тѣзи прѣстѣпления да развали, за една минута само, духа на прѣсната и нематериална чистота, която обикаля неговото сжщество; когато пъкъ, приближаването на единъ мжченикъ или мждрецъ ще покрие нашата душа съ гжсти и непоносими мракове. Единъ герой или единъ светецъ ще избере своя приятель между лицата, върху които се чете безъ мжка навика

за всички долни мисли, а не ще се почувствува въ «една братска или човѣшка атмосфера» до едно сжщество, чието чело озаряватъ най-високитѣ и най-великодушни блѣнове. Що значи туй? И какво ни откриватъ тѣзи нѣща? Има, слѣдователно, закони по дълбоки отъ овѣзи, които лежатъ въ дѣйствиата и мислитѣ. Какво сж ни научили и защо дѣйствуваме винаги, по правила, за които не се говори и които единички сж вѣрнитѣ? Защото може да се твърди, че тука въпреки външността, героятъ и светецътъ съвсѣмъ не сж се лѣгали. Тѣ само сж се подчинили, и ако светецътъ е измаменъ и продаденъ отъ човѣка, когото е избралъ, нѣщо непоколебимо остава, обаче, което ще му каже, че нѣма грѣшка и че нѣма защо да съжелява. Душата не ще забрави никога, че другата душа бѣше чиста. . .

Когато се мръдне почти неизвѣстниятъ камъкъ, който покрива тѣзи мистерии, изведнажъ ни удря много силенъ миризъ на бездната, и думитѣ въ сжщото врѣме падатъ около насъ, като отровени мухи. Самиятъ вжтрѣшенъ животъ изглежда много малъкъ, при тѣзи неизмѣнни глѣбини. Ще бждете ли горди, въ присѣтствието на единъ ангелъ, да бждете такъвъ, който никога не е сгрѣшилъ и нѣма ли една по-друга невинность? Когато Исусъ чете нещастнитѣ мисли на фарисеитѣ, които обикалятъ Капернаумския паралистикъ, сигурни ли сте, че той

сжди и тѣхната душа съ сжщия погледъ, — че я сжди и въ сжщото врѣме не вижда, задъ тѣзи мисли, една може-би неизмѣняема чистота? И би ли билъ Богъ той, ако присждата му бѣше безвъзвратна? Но, защо говори той като да се спира на повърхността? Най-низката мисълъ или най-благородната идея ще ли остави слѣда по диаманта? Кой Богъ, ако той дѣйствително е надъ висинитѣ, не би се усмихналъ на нашитѣ най-тежки заблуждения, както ний се смѣемъ на игритѣ на малкитѣ кученца по килима? И какъвъ би билъ този Богъ, ако не се усмихваше? Вѣрвате ли вий, че ще се заемете, ако станете наистина чисти, да подчините на погледитѣ на събранитѣ ангели малкитѣ пружини на вашитѣ голѣми постѣпки? И при това нѣма ли у насъ по-вече отъ едно нѣщо, което може да грѣши въ очитѣ на боговетѣ, сѣднали върху планината? Сигурно е, че има, и нашата душа не знае, че ще да дава смѣтка. Тя живѣе безъ нѣщо да казва, подъ ржката на единъ великъ сждия, чиито рѣшения ний никога не бихме можали да разберемъ. Но, какви ще бждатъ тѣзи смѣтки? Дѣ да се намѣри моралътъ, който ги казва? Има ли тайнственъ моралъ, който царува въ поотдалечени области отъ тѣзи на нашитѣ мисли, и такава централна звѣзда, която ний не виждаме и на която нашитѣ най-тайни желаня сж само немощни планети? Сжществува ли,

въ центъра на нашето съществуване, едно прозрачно дърво, на което всички наши дѣла и всички добродѣтели сж само цвѣтя и ефимерни листове? Въобще, ние не знаемъ какво зло може да стори нашата душа и ний не знаемъ още, за какво ний бихме се червили прѣдъ единъ върховенъ разумъ или прѣдъ една друга душа; и все пакъ, кой отъ насъ е чистъ и не се бои отъ сѣдия? И коя душа не се страхува отъ друга душа?

* * *

Тука, ний не сме вече въ познатитѣ долини на животния или психическия животъ. Ний стигаме до вратата на третата ограда: оградата на божествения животъ на мистицитѣ. Неговиятъ прагъ се прѣкрачва пипнешкомъ. И послѣ, прѣгътъ прѣкраченъ, дѣ сж истинитѣ? Дѣ се криятъ тѣзи дивни закони, които непрѣкъснато ний нарушаваме, може би, безъ нашето съзнание да подозира, макаръ душата ни да знае? И отъ дѣ идѣше, прочее, сѣнката на тѣзи таинствени нарушения, която се простираше понякога върху нашия животъ и го правѣше изведнажъ тѣй страшенъ да се живѣе? Кои сж голѣмитѣ духовни грѣхове, които ний можемъ да извършимъ? Ще се срамуваме ли, че сме се борили противъ нашата душа или нашата душа се бори невидимо противъ

Бога? И тази борба, толкова ли е мълчалива, че една въздишка даже не минава прѣградитѣ? Има ли моментъ, когато ний можемъ да чуемъ царицата съ заключенитѣ устни? Тя мълчи безнадежно при всички движения на повърхността, но нѣма ли други такива, които едва се заблѣзватъ и които, обаче, засѣгатъ вѣчни и дълбоки сили? Ето че нѣкой умира, гледа или плаче; другъ единъ се приближава за първи пътъ, или вашиятъ врагъ минава; не тогазъ ли тя шушне, може би? И да ли сте я чули, тогава, когато не обичате вече приятеля, на когото вий се усмихвате въ този моментъ? Но, всичко туй не е нищо и не означава даже външнитѣ сияния на бездната, Не е възможно да се говори за тѣзи нѣща, защото сме много сами.

„Днесъ, казва Невалисъ, душата е почти неподвижна: кога тя се раздвижи, както трѣбва, тогава човѣчеството ще почне масово да съзнава?“ Само при туй условие, нѣкой ще научатъ нѣщо. Трѣбва търпеливо да чакаме да се формира малко по-малко туй върховно съзнание. Тогазъ, възможно е единъ отъ онѣзи, които ще дойдатъ, да стигне до тамъ — да изрази туй, което ний всички чувствуваме задъ тази страна на душата, която е като лицето на луната, което никой не е видѣлъ отъ сътворението на свѣта.

V.

За женитѣ.

И въ тази областъ закснитѣ сж неизвѣстни. Надъ нашитѣ глави блѣщи, въ центъра на небето, звѣздата на любовъта, която ни е прѣдопрѣдѣлена; и всѣка наша любовъ ше се заражда и изгасва въ лжчитѣ и атмосферата на тази звѣзда. Напусто ше избираме на дѣсно или пѣкъ на лѣво, въ висинитѣ или въ низинитѣ; напусто ше се мжчимъ да излѣземъ отъ този магически кръгъ, който чувствуваме около всички наши дѣла, — да насилваме своя инстинктъ и да се изкушаваме, да избираме противъ избора на нашата звѣзда, накрай ше изберемъ винаги жената, слѣзла отъ неизмѣнната звѣзда. И ако, като Донъ Жуанъ, ний сме цѣлували хиляди, и когато дойде вечеръта и ржцѣтѣ се отпуснатъ, а устнитѣ се раздѣлятъ, ний ше видимъ, че е все пакъ сжщата жена, добра или лоша, нѣжна или жестока, любяща или невѣрна, която стои прѣдъ насъ. . .

Наистина, ний нѣма да излѣземъ никога отъ малкия свѣтливъ кръгъ, който нашата сждба чъртае около нашитѣ стпкки, и може да се каже, че и най-отдалеченитѣ хора знаятъ цвѣта и формата ни този непристѣпенъ

пръстенъ. Цвѣтътъ на тѣзи духовни лъчи тѣ виждатъ най-първо и той е, който ги кара да ни простиратъ усмихнато ръка или да я отдръпватъ уплашено. Ний всички се познаваме въ една по-висша атмосфера, и понятието, което съмъ си съставилъ за нѣкой непознатъ, участвува непосредствено въ една тайнствена и по-дълбока истина отъ материалната истина. Кой отъ насъ не е изпитвалъ тѣзи нѣща, които ставатъ въ непроницаемитѣ области на почти планетното човѣчество? Ако получите едно писмо, дошло отъ дъното на нѣкой островъ, загубенъ въ сърдцето на океанитѣ, и написано отъ ръка, чието сществуване вий не знаете, увѣрени ли сте вий, че ви пише непознатъ и не изпитвате ли, въ момента когато четете, за душата която ви срѣща по такъвъ начинъ — само боговетѣ знаятъ въ какви сфери — побезгрѣшна истина и по-важна отъ всички обикновени истини? И отъ друга страна, мислите ли, че тази душа, която е мислила за вашата, на рискъ на пространството и врѣмето, не е имала и тя, аналогични истини —? На всички страни имаме странни познанства и ний не можемъ да скриемъ своето сществуване. Нищо не изглежда да хвърля върху тънкитѣ връзки, които трѣбва да сществуваатъ между душитѣ, една по-специална свѣтлина отъ онѣзи малки мистерии, които придружаватъ размѣната на писма между двама непознати. Туй е може

би една отъ тѣснитѣ пукнатини — мизерна несъмнѣнно, но тя е тѣй-малка, че трѣбва да се задоволимъ съ най блѣднитѣ зари — туй е може-би една отъ тѣснитѣ пукнатини въ вратата на мраковетѣ, прѣзъ която ний можемъ да прѣдполагаме една минута туй, което трѣбва да се случва въ пещерата на съкровищата, никога не открити. Изслѣдвайте миналата кореспонденция на единъ човѣкъ и вий ще нимѣрите, не зная какво, странно единство. Азъ не познавамъ ни тогова, ни оногова, които ме запитватъ тази сутрина; но, едно азъ зная, че не ще мога да отговоря на първия по сжщия начинъ, както ще отговоря на втория. Азъ съмъ видѣль нѣщо невидимо. И отъ своя страна, ако нѣкой ми пише, когато никога не съмъ видѣль, сигуренъ съмъ, че неговото писмо не е точно сжщото, като туй, което е писалъ на приятеля си, който ме гледа въ този моментъ. Винаги ще има една неуловима духовна разлика. То е знакътъ на душата, която незримо поздравява друга душа. Трѣбва да се върва, че ний се познаваме въ области, които ней незнаемъ и че притежаваме едно общо отечество, къмъ което отиваме, дѣто ще се найдемъ пакъ и отъ дѣто безъ мъжа ще се върнемъ пакъ.

И въ туй общо отечество, избираме своитѣ възлюблени ний, и ето защо ний не се лъжемъ и нашитѣ възлюблени още повече не

се лъжатъ. Царството на любовта е прѣди всичко великото царство на истинитѣ, защото то е туй, дѣто душитѣ най много си отпочиватъ. Тукъ, тѣ нѣма какво друго да правятъ, освѣнъ да се запознаватъ, освѣнъ дълбоко да се възхищаватъ и да се разпитватъ, съ сълзи на очи, като млади сестри, които пакъ се срѣщатъ, когато пѣкъ рацѣтѣ се прѣплитатъ и устнитѣ се кръстесватъ, тѣй далечъ отъ тѣхъ... Тѣ иматъ време, най-сетиѣ, да се усмихватъ и живѣятъ една минута за себе си, прѣзъ отдиha на жестокия, всѣкидневенъ животъ; и може би отъ висинитѣ на тази усмивка и неизразими погледи се разлива прѣзъ най-блудкавитѣ минути на любовта, тайнствената соль, която съхранява за винаги спомена за срѣщата на двѣ уста...

Но, туаъ говоря само за прѣдопрѣдѣлената любовъ. Когато ний намѣримъ една отъ онѣзи, които сѣдбата ни е запазила и е извлѣкла изъ дѣното на гелѣмитѣ духовни градове, дѣто ний бѣзъ да знаемъ живѣемъ, за да я изпрати на кръстопѣтя, отъ дѣто ний трѣбва да минемъ въ урѣчения часъ, ний знаемъ това още отъ първия погледъ. Нѣкои, тогава се опитватъ да изнасятъ сѣдбата. Може да се случи, че сме турили бѣсно ржка върху клѣпкитѣ, за да не видимъ сега туй, което трѣбва да видимъ и че борейки се съ всичкитѣ си слаби сили, противъ вѣчнитѣ сили, ний успѣваме да прѣ-

минемъ пѣтя, за да отидемъ къмъ друга изпратена, която не е тамъ за насъ. Но, напусто. ний не ще успѣемъ да «развълнуваме спящата вода въ голѣмитѣ блъчи на бждащето». Нищо нѣма да стане; чистата сила отъ висинитѣ не ще иска да слѣзе и тѣзи цѣлувки и безполезни часове ще откажатъ да се прибавятъ къмъ дѣйствителнитѣ часове и цѣлувки на нашия животъ...

Сждбата затваря повѣкога очитѣ, но тя знае добрѣ, че ний ще се върнемъ пакъ вечерята и че тя е, която ще има послѣдвята дума. Тя може да затваря очи, но врѣмето, когато ги затваря е изгубено врѣме...

Изглежда, че жената е повече отъ насъ прѣдметъ на сждбата. Тя я търпи съ една много по-голѣма простота. Тя не се бори никога искрено противъ нея. Тя е още по близо до Бога и се отдава много по-прѣдпазливо на чистото дѣло на мистерията. И по тази причина, именно, всички събития, въ които тя се мѣси въ нашия животъ, сѣкашъ ни водятъ къмъ нѣщо, което прилича на самитѣ източници на Сждбата. Близо при тѣхъ, особено, ний, за моментъ, можемъ да имаме, пѣтиомъ «едно ясно прѣдчувствие» за единъ животъ, който не изглежда винаги съгласенъ съ видимия животъ. Тя ни приближава до вратитѣ на нашето сжщество. Кой знае да ли не въ нѣкой отъ тѣзи дълбоки моменти, които спятъ

на нейнитѣ гърди, героитѣ научаатъ силата и вѣрността на звездата си, и да ли човѣкъ, който не е почивалъ на сърдцето на една жена, ще има нѣкога истинското чувство за бъдещето?

Ний влизаме изново въ размѣтенитѣ кръгове на висшето съзнание. О! колко е вѣрно, че и тукъ «тъй наречената психология е една отъ онѣзи ларви, които сж узурпирали въ Святая Святихъ, мѣстото запазено за истинскитѣ образи на боговетѣ!» Защото, винаги не се касае до повърхността; не се касае даже за най-важнитѣ задни мисли. Вѣрвате ли, че въ любовта има само дѣйствия, мисли и думи, и че душитѣ не излизатъ отъ затвора си? Има ли нужда да зная дали тази, която прѣгръщамъ днесъ, е ревнива или вѣрна, весела или печална, искренна или вѣроломна? Прѣдставяте ли си, че тѣзи малки клѣти думи, ще се изкачатъ до върховетѣ, дѣто нашитѣ души сѣдятъ и дѣто мълчеливо се кове нашата сдба? Що ми важи, че тя ми говори за дъждъ или гиздилки, за перо или игли, и че се прави че ме не разбира; мислитѣ ли, че азъ съмъ жаденъ за една възвишена дума, когато чувствувамъ, че една душа ме гледа въ душата или пъкъ незная, че най-дивнитѣ мисли нѣматъ право да вдигатъ глава срѣщу таинственото? Азъ съмъ винаги на брега на океана; и ако обѣхъ Платонъ, Паскаль или Микель Анжело и

моята възлюблена ми говореше за своите обици, всичко, което азъ бихъ казалъ, всичко, което тя би ми казала, би плавало съ сжшия изгледъ върху глѣбинитѣ на вътрѣшното море, което ний съзерцаваме единъ въ другъ. Моята най-висока мисль не ще тежи повече на възнитѣ на живота или любовта, отъ тритѣ малки думи, които дѣтето, което ме обичаше, ще ми е казало за своите сребърни пръстени, за своята огърлица отъ бисери или мъниста. . .

Ний сме, които не разбираме, защото ний сме винаги на дѣното на нашия умъ. Стига да се изкачимъ до първитѣ снѣгове на планината и всички неравности се сливатъ подъ очистителната рѣка на открилия се хоризонтъ. Каква разлика има тогава между една дума на Маркъ Аврелий и фразата на дѣтето, което ни открива че е студено? Нека бъдемъ скромни и да знаемъ да различаваме случайното отъ сжщественното. Не трѣбва «плуващите храсти» да ни каратъ да забравяме чудесата на бездната. Най-красивитѣ мисли и най-долнитѣ идеи измѣняватъ толкова вѣчния изгледъ на нашата душа, колкото Хималаитѣ или безднитѣ измѣняватъ, срѣдъ звѣздитѣ на небето, вида на нашата земя. Единъ погледъ, една цѣлувка и знанието на едно невидимо и могъше присѣствие: всичко е казано; и азъ зная кой съмъ азъ само при нѣкоя равна на себе-си. . .

Но, равната е наистина дивна и странна; а щомъ тя обича, то и послѣдното отъ момичетата притежава нѣщо, което ний никега нѣмаме, защото въ своята мисль, любовта е винаги вѣчна. Да ли по тази причина, всички тѣ иматъ съ първичнитѣ сили отношения, за прѣтени за насъ? И най-добритѣ изъ насъ се намиратъ винаги почти, на голѣми разстояния отъ своитѣ съкровища на втората ограда; и когато единъ тържественъ моментъ на живота изиска една отъ драгоценноститѣ на това съкровище, тѣ не си спомнятъ вече за пжтеки тѣ, които водятъ натамъ, и напраздно прѣдлагатъ фалшивитѣ бриланти на своя умъ на властното и неизмамливо обстоятелство. Но, жената не забравя никега пжтя на своя центъръ и, като я изненадгмъ въ разкошь или мизерия, въ невѣжество или въ наука, въ позора или въ славата, ако азъ ѝ кажа една дума, която излиза наистина отъ дѣвственитѣ глбини на моята душа, тя ще знае да намѣри пакъ тайнственитѣ пжтеки, които никега не е изгубвала отъ очи, и безъ колебание тя ще ми донесе, просто изъ глбинитѣ на неизчерпаемитѣ хранилища на любовь, една дума, единъ погледъ или единъ жестъ, който ще бжде тѣй чистъ, като моя. Би могло да се каже, че нейната душа е винаги на една ржка разстояние до нея; тя е готова, деня и ношя, да отговори на най-високитѣ нужди на една друга

душа; и откупътъ на най-бѣдната не се отличава отъ откупа на царицитѣ. . .

Нека се приближимъ съ почитание до най-малкитѣ и най-гордитѣ, до онѣзи които сж весели и до тѣзи които сж замислени, до онѣзи, които се смѣятъ още и до тѣзи, които плачатъ; защото тѣ знаятъ нѣща, които ний не знаемъ, и носятъ свѣщъ, която ний сме изгубили. Тѣ обитаватъ у самото подножие на неизбѣжното и познаватъ по-добрѣ отъ насъ тайнитѣ му пжтеки. И, ето защо, тѣ криятъ странни истини и дивни опасности и, явно е, че и въ най-малкитѣ си постжпки, тѣ се чувствуватъ подкрѣпiani отъ сигурнитѣ и силни ржцѣ на великитѣ богове. Ей сега азъ твърдѣхъ, че тѣ ни приближаватъ до вратата на нашето сжщество, и наистина, изглежда, че всички наши отношения съ тѣхъ ставатъ съ открѣхването на тази първобитна врата и въ смжтнитѣ шепнения, които несъмнѣно придружаватъ раждането на нѣщата, тогазъ когато се говори на низкъ гласъ, отъ страхъ да се не чуе едно запрѣщение или една непрѣдвидена заповѣдь. . .

Тя не минава прага на тази врата и ни очаква отъ вжтрѣшната страна, дѣто сж изворитѣ. И когато ний почукаме отъ вѣнъ и тя отвори, ржката ѣ не пуца никога ключа или крилото на вратата. Тя изглежда една минута пратеника, който доближава и, въ този кжсъ

моментъ, тя научва всичко, каквото трѣбва да знае и бжднитѣ години трепватъ до крайния день. . . Кой ще ни каже, какво съдържа първия погледъ на любовта, «този магически жезълъ, направенъ отъ лѣча на прѣломена свѣтлина», лѣчъ, излѣзълъ отъ вѣчното огнище на нашето сщество, който е прѣобразилъ двѣ души и ги е подмладилъ на двадесетъ вѣка? Вратата се отваря още или пѣкъ се затваря наново; не правете вече никакво усилие, защото всичко е рѣшено. Тя знае. Тя нѣма вече да държи смѣтка за вашитѣ постѣпки, за вашитѣ думи, за вашитѣ мисли и ако тя бди още надъ тѣхъ, тя ще го върши само усмихната; и ще отхвърли, несъзнателно, всичко що ни потвърждава увѣреността на този прѣвъ погледъ. И, ако помислите да я вкарате въ заблуждение, знайте добрѣ, че тя има винаги право и че вий сами се заблуждавате, защото вий изпъквате много по-реаленъ въ нейнитѣ очи отъ туй, което мислите да бждете въ вашата душа, тогазъ даже, когато тя непрѣстанно се лѣже върху смисъла на една усмивка, на единъ жестъ или на една сълза. . .

Скрити съкровища, които нѣматъ даже име! . . . Азъ бихъ желалъ, щото всички онѣза, които сж изпитали че сж лоши, да го заявятъ отъ своя страна и да ни кажатъ основанията си, и ако тѣзи основания сж дълбоки, ний ще

останемъ очудени и ще отидемъ много далечъ въ тайнственото. Тѣ сж дѣйствително забуленитѣ сестри на всички велики нѣща, които ний не виждаме. Тѣ сж наистина най-близкитѣ роднини на безкрайността, която ни обикаля и, само тѣ, знаятъ още да ѝ се усмихватъ съ кротката усмивка на дѣтетото, което не се бои отъ баща си. Тѣ пазятъ тукъ долу, като небесна и безполезна драгоценность, чистата соль на нашата душа; и ако тѣ си отидатъ, духътъ би се въцарилъ самъ върху една пустиня. Тѣ още иматъ божественитѣ емоции на първитѣ дни и коренитѣ имъ сж потопени много по-дълбоко отъ нашитѣ въ онова, което никога не е имало граници. Азъ истински оплаквамъ онѣзи, които се оплакватъ отъ тѣхъ, защото тѣ не знаятъ на какви висини се намиратъ истинскитѣ цѣлувки. И все пакъ, колко незначително нѣщо ни се показватъ тѣ, когато мжжетѣ пѣтйомъ ги гледатъ! Тѣ ги виждатъ да се вълнуватъ въ дѣното на малкитѣ си жилища; тази се навежда малко; долу тамъ, друга ридаетъ; трета пѣе а послѣдната шие, и нито единъ не разбира какво правятъ тѣ!... Тѣ ги посѣщаватъ, както посѣщаватъ нѣща, които се харесватъ, тѣ ги доближаватъ съ умъ на щрекъ, а душата може да влѣзе само случайно. Тѣ питатъ недовѣрчиво; но не имъ казватъ нищо, защото ги знаятъ вече; и мжжетѣ си отиватъ, като вдигатъ раменѣ, убѣдени, че не разби-

ратъ... „Но каква нужда иматъ тѣ да разбира-
ратъ туй, ни отговаря поетътъ, който винаги
е ималъ право; каква нужда иматъ да разбира-
ратъ тѣзи блаженни души, които сж избрали
най-хубавия пай и които, като чистиятъ пла-
мъкъ на любовта, въ този земенъ свѣтъ,
сияятъ само върху върховетъ на храмоветъ
или по върха на блуждающитъ кораби, като
знакъ на небесния пламъкъ, който изпълва
всички нѣща? Много често, дѣцата, които оби-
чатъ, ни изненадватъ, въ свети часове, съ див-
ни тайни на природата и ни ги откриватъ съ
една несъзнателна разумностъ. Учениятъ ги слѣд-
ва по стъпкитъ, за да събере всички драгоцен-
ности, които въ своята невинностъ и радостъ
тѣ сж посѣяли по пътя. Поетътъ, който чув-
ствува туй, което тѣ чувствуватъ, благодари
имъ за тѣхната любовъ и търси съ своитъ
пѣсни да присади тази любовъ, зърно на злат-
ната възраст, въ други врѣмена и въ други
земи“. Защото туй, което се казва за мисти-
цитъ, особено прилѣга на женигъ, които сж ни
запазили до сега мистическото чувство на
нашата земя.

VI.

Дивниятъ Райсброкъ.

Много произведения сж по-хубави отъ книгата на дивния Райсброкъ. Много мистици сж по-силни и по-своеврѣменни: Сведенборгъ и Новалисъ, между многото други. Много е вѣроятно, че неговитѣ произведения никакъ не отговарятъ на днешнотѣ нужди. Отъ друга страна, азъ познавамъ малцина автори по-несржчни отъ него; той се губи за моменти въ странни дѣтинства; и първитѣ двадесетъ глави на *Ornements des Noces spirituelles*, макаръ да сж едно, може-би, необходимо прѣдисловие, съдържатъ само хладни и общи мѣста. Той нѣма никакъвъ външенъ редъ, никаква схоластическа логика. Той често повтаря, и понѣкога, сѣкащъ си противорѣчи. Той съединява невѣдѣнието на едно дѣте съ науката на нѣкой възвърналъ се отъ гроба. Той има една ужасна логика, която не единъ пжтъ ме е изпотявала. Той извежда нѣкое лице и го забрава. Той употребява и извѣстно число неосществими образи; и този феноменъ, ненормаленъ въ едно чисто сърдечно съчинение, може да се обясни само съ неговата несржчностъ и извънредна бързина. Той не знае много отъ изкуственитѣ срѣдства на словото и

говори само съ неизказаното. Той не знае почти всички обичаи, хитрости и източници на философската мисъл; и се принуждава да мисли само за духовното. Когато той ни говори за своята малка калугерска градина, той се просто измъчва догдѣ ни опише, какво има въ нея; той пише тогава, като едно дѣте. Кога се залавя да ни учи, шо се върши при Бога, той пише страници, които Платонъ не би могълъ да напише. Има една всестранна чудовишна несъразмѣрностъ между наука и невѣжество, между сила и желание. Не трѣбва да очаквате едно литературно произведение; вий ще съзрете само трепетния летежъ на единъ опияненъ орелъ, слѣпъ и окървавенъ надъ снѣжнитѣ върхове. Ще прибавя една сетня дума, въ видъ на братско увѣдомление. Случвало ми се е да чета произведения, които минаватъ за много трудни за разбиране: *Ученицитѣ въ Самсъ* и *Откъслечи* отъ Новалисъ, на примѣръ; *Biografia litteraria* и *Прятели* отъ Самуель Тайлоръ Колриджъ, *Тимея* отъ Платона; *Енеадитѣ* отъ Плотина; *Божествени имена* отъ Сенъ Дени Аеропагитъ; *Аугога*, на великия нѣмски мистикъ Якобъ Беме, съ когото нашиятъ авторъ много си прилича. Не се осмѣлявамъ да кажа, че произведенията на Райсброка сж по-трудни за разбиране отъ тѣзи произведения, но тѣмъ не прощаватъ тѣмъ драговолно тѣхната трудностъ,

защото тукъ се касае за единъ неизвѣстенъ, въ когото не можемъ най-напрѣдъ да повѣрваме. Струваше ми се необходимо да прѣдупрѣдя честно бездѣлницитѣ, на прага на този храмъ безъ архитектура; защото този прѣводъ е билъ прѣдприетъ, само за да се задоволятъ нѣколко платоници. Азъ мисля, че всички онѣзи, които не сж се вживѣли съ Платона и Александрийскитѣ неоплатници, не ще отидатъ много далечъ въ туй четене. Тѣ ще помислятъ, че влизатъ въ пустота; тѣ ще почувствуватъ нѣкакво еднообразно падане въ бездѣлна пропастъ, срѣд черни и плъзгави стѣни. Въ тази книга нѣма ни въздухъ, ни обикновена свѣтлина и туй е единъ животъ непоносимъ за онѣзи, които не сж приготвени за него. Тамъ не трѣбва да се влиза само отъ литературно любопитство; въ нея съвсѣмъ нѣма непотрѣбни нѣща и събирателитѣ на образи не ще намѣрятъ въ нея повече цвѣтя, отъ колкото на полюситѣ. Азъ имъ заявявамъ отъ сега, че туй е една безгранична пустиня, въ която тѣ ще умратъ отъ жажда. Въ нея тѣ ще намѣрятъ много малко фрази, които могатъ да се отбѣлжватъ, за да имъ се дѣвимъ, както правятъ литераторитѣ; туй сж огнени язици или ледени блокове. Не отивайте да търсите рози въ Исландия. Възможно е нѣкое вѣнче да чака между двѣ ледени плачини; има дѣйствително, странни експлзии, незнайни изрази, единични

сходства, но тѣ нѣма да изкупятъ изгубеното врѣме, за да отидатъ да се бератъ тѣй далече. Трѣбва, прѣди да се влѣзе тука да сте въ едно философско състояние, тѣй различно отъ обикновеното състояние, както състоянието на бдѣние се различава отъ снѣя; и Порфиръ въ своитѣ *Принципи на теогията за невестественитѣ*, сѣкашъ е написалъ увѣдомлението нарочно на чело на туй съчинение: «чрѣзъ ума се казватъ много нѣша за принципа, който стои по-горѣ отъ ума. Но той може да се усѣти по-добрѣ, чрѣзъ отсѣтствието на мисълта, отколкото чрѣзъ мисълта. За него можешъ да имашъ туй прѣдставление, както за снѣя, за който се говори при извѣстно състояние на будностъ, но което узнаватъ и възприематъ само чрѣзъ снѣя. Наистина, подобния се познава само отъ подобния, и условието на всѣко съзнание е, че субекта става подобенъ на обекта». Азъ повтарямъ, много е мжчно да се разбере това безъ подготовка; и, азъ мисля, че въпрѣки нашитѣ подготовителни изучвания, голѣма частъ отъ този мистицизъмъ ще ни се види чисто теоретически и че повечето отъ неговитѣ опити на свѣрхестествена психология ще възприемемъ просто, като зрители. Философското въображение е една способностъ, която бавно се възпитава. Ний дойдохме вече въ прѣдѣлитѣ на човѣшката мисль и много оттатъкъ на поляр-

ний кръгъ на ума. Страшно е студено и извънредно тъмно, и все пакъ, ще намърите тамъ само пламъци и свѣтлина. Но, за онѣзи, които отиватъ тамъ, безъ да сж упражнили душата си за новитѣ възприятия, то тази свѣтлина и тѣзи пламъци сж, сжщо тѣй тъмни и тѣй студени, като да сж изписани. Касае се тукъ за най-точната отъ наукитѣ, касае се да се прѣминатъ най-бурнитѣ и най-необитаеми носове на божественото „познай себе-си“ и срѣднощното слънце цари надъ вълнующето се море, дѣто човѣшката психология се мѣси съ психологията на Бога. Трѣбва непрѣстанно да помнине туй; касае се тукъ за една много дълбока наука, а не се касае за единъ блѣнъ. Блѣноветѣ не сж единодушни; блѣновегѣ нѣматъ корени, когато нажеженото цвѣте на божествената метафизика, разцѣфтяло тукъ, има своитѣ таинствени корени въ Персия и въ Индия, въ Египетъ и въ Гърция. И все пакъ, тя изглежда несъзнателна, като едно цвѣте, и незнае своитѣ корени. За нещастие, намъ ни е невъзможно да се туримъ въ положението на душата, която, безъ усилие е схванала тази наука; ний не можемъ да я съзремъ ab intra и да я възпроизведемъ въ насъ самитѣ. Липсва ни онова, което Емерсонъ би нарѣкълъ сжщата «централна самопроизволность». Ний не можемъ вече да прѣвърнемъ тѣзи идеи въ наша собствена сжщность; и, най-много, което ни е

възможно, е да одобримъ отъ рѣнѣ, чуднитѣ опити, които ще могатъ да се схванатъ само отъ малко число души въ траянето на една планетна система. „Не е законно, казва Плотинъ, да разберешъ отъ дѣ иде тази съзерцателна наука, като нѣщо, което зависи отъ мѣстото и движението; защото туй не се доближава отъ тука, нито пѣкъ заминува отъ тамъ, за да отиде другадѣ; но туй се явява или не се явява. Тѣй че, не трѣбва да го гонимъ съ намѣрение да откриемъ тайнитѣ му източници, но трѣбва мълчаливо да чакаме, додѣто то свѣтне изведнажъ върху ни, като ни приготвява за свещеното зрѣлище, както окото търпеливо очаква изгрѣването на слънцето“. И другадѣ той прибавя: «не чрѣзъ въображение, ни съ разсѣждане, което впрочемъ може да извлѣче само своитѣ принципи, ний си прѣдставяме невещественитѣ (т. е. туй, което е надъ насъ): но чрѣзъ способността си да ги съзерцаваме, способностъ, която ни позволява да говоримъ низко за тѣхъ. Ний ги виждаме слѣдователно, като разбуждаме въ себе, тукъ—долу, сжщата сила, която трѣбва да пробудимъ въ себе си, когато сме въ невеществения свѣтъ. Ний приличаме на човѣкъ, който, като дълбае върха на нѣкоя скала, би видѣлъ съ очитѣ си, невидими нѣща за онѣзи, които не сж се изкачили съ него». Но, макаръ че всички сжщества, отъ камъка и

растението до човѣка, да сж съзерцание, то това сж несъзнателни съзерцания, а много трудно е да намѣримъ пѣкъ въ себе-си нѣкакъвъ споменъ отъ по-раншна дѣятелность на умрѣлата способность. Ний тукъ приличаме на окото въ образа на нео-платонизма: «то се отдалечава отъ свѣтлината за да види мраковетѣ, а въ тѣхъ пѣкъ то нищо не вижда; защото то не може да види мраковетѣ съ свѣтлината, а пѣкъ безъ нея то не вижда; по такъвъ начинъ, като не нижда, то вижда мраковетѣ толкова, колкото е естествено способно да види».

Азъ зная присждата, която мнозинството отъ хората ще произнесатъ върху тази книга. Тѣ ще видятъ въ нея дѣло на единъ халюциниранъ монахъ, на единъ суровъ отшелникъ, опияненъ отъ постъ и изяденъ отъ треска отшелникъ. Тѣ ще видятъ въ нея единъ безуменъ и черъ блѣнъ, разкъсванъ отъ огромни свѣткавици, и нищо повече. Туй е обикновеното мнѣние, което иматъ за мистицитѣ; и забравятъ много често, че истината е само въ тѣхъ. Нѣщо повече, ако е истина, както се казва, че всѣки човѣкъ е единъ Шекспиръ за своитѣ блѣнове, би трѣбвало да се попитаме дали всѣки човѣкъ, въ своя животъ, не е единъ таенъ мистикъ, хиляди пжти по-прѣвъзходящъ отъ всички, които сж се обявили чрѣзъ словото. Кое дѣйствие на човѣка нѣма

за послѣднѣя причина — мистическата? И окото на любовника или на майката, напримѣръ, не е ли хиляди пѣти по-тъмно, по-непроницаемо и по-мистично отъ тази книга, бѣдна и обяснителна, накрай, кѣто всички книги, които сѣ винаги само умрѣли мистерии, чиито хоризонтъ не се подновява вече? Ако ний не разбираме това, туй значи, че ний не разбираме, може-би, нищо вече. Но, да се върнемъ къмъ нашия авторъ, нѣкои безъ мжка ще видятъ, че, далечъ отъ да е обезумялъ отъ гладъ, самотностъ и треска, този монахъ притежава, наопаки, единъ отъ най-мѣдритѣ, най-точнитѣ и най-тънkitѣ философски гласове, които нѣкога сѣ съществували. Той е живѣлъ, казватъ ни, въ своята хижа въ Гренландия, срѣдъ гората Суанъ. Туй било въ началото на единъ отъ най-дивитѣ срѣдни вѣкове: четириннадесетия. Той незналъ грѣцки, и може-би латински. Той е билъ бѣденъ и самъ. Тукъ, въ дѣното на тази брабантска гора, неговата невѣдуша и проста душа, приела, безъ тѣй да знае, ослѣпителнитѣ отблѣсъци на самотнитѣ и тайнствени върхове на човѣшката мисль. Той знае, несъзнателно, грѣцкия платонизъмъ, знае Персийския софизъмъ, Индийския браманизъмъ и Тибетския будизъмъ; а неговото чудесно невѣдѣние пакъ намира мѣдростъта на погребанитѣ вѣкове и прѣдвижда науката на нероденитѣ вѣкове. Азъ бихъ могълъ да цитирамъ цѣли страници отъ Платона, отъ Пло-

тина, отъ Порфирія, отъ Зендитѣ, отъ Гностицитѣ и отъ Кабала, чиято сжщностъ, почти божествена, може да се намѣри цѣлата въ писанията на скромния фламандски свешеникъ. Тукъ има странни съвпадения и почти страшно единство. Нѣщо повече; на моменти изглежда, че той вѣрно прѣдполага за мнозинството отъ незнатитѣ си прѣдшественици; и, като Плотинъ, почва своето строго пжтешествие отъ кръстопятя, дѣто Платонъ уплашенъ се е спрѣлъ и колѣничилъ, то, може да се каже, Райсброкъ се пробудилъ, слѣдъ единъ отдихъ отъ дълги вѣкове, на този родъ мисль, защото този родъ мисль не заспива никога, но този родъ слово бѣше заспало на плаинитѣ, дѣто поразенихъ Плотинъ я бѣше оставилъ, като си закри очитѣ съ ржцѣ, като прѣдъ грандиозенъ пожаръ.

Но сжщността на тѣхната мисль се различава странно. Платонъ и Плотинъ сж, прѣди всичко, царе на диалектиката. Тѣ идатъ до мистицизма, чрѣзъ науката и разсжждението. Тѣ употрѣбаватъ своята разсжждаваща душа и сѣкашъ не се довѣрватъ на своята интуитивна или съзерцателна душа. Разсжждението се съзерцава въ огледалото на съзерцанието и се сили да остане равнодушна къмъ хитрото встпване на всички други отражения. То продължава своето течение, като сладководна рѣка срѣдъ морето, съ прѣдчувствието

за бързо поглъщане. Тука, ний намираме, на-
опаки, нравитѣ на азиатската мисль; интуи-
тивната душа царува само надъ разсѣдъчната
изтънченостъ на идеитѣ, чрѣзъ душитѣ. Желѣ-
зата на мечтанието сж паднали. Да ли не е
туй вѣрно? Никой не би могълъ да каже?
Огледалото на човѣшкия разумъ е съвсѣмъ
неизвѣстно въ тази книга, но има едно друго
огледало, по-дълбоко, което ний скриваме въ
дѣното на своето сжщество; никаква подроб-
ностъ не се вижда ясно въ него, и думитѣ не
могатъ да стоятъ на повърхността му; разумтѣ
би го строшилъ, ако то би отразило за милю-
та неговата нечестива свѣтлина; но, друго
нѣщо понѣкога се показва тамъ; да ли е ду-
шата? или самиятъ Богъ? или, едного и другото
едноврѣменно? Никой никога не ще узнае; и
при това тѣзи, почти невидими, явявания сж
едничкитѣ и дѣйствителнитѣ господари на жи-
вота на най-невѣрующия и най-слѣпия изъ
насъ. Тука, вие нѣма да видите друго нѣщо,
освѣнъ тъмнитѣ отливи на това огледало; а,
тѣй като неговото съкрсвище е неизчерпаемо,
тѣзи отливи не приличатъ на никой отъ онѣзи,
които сме усѣтили въ себе-си; и въпреки вси-
чко, тѣхната извѣстностъ изглежда несбикно-
вена. Ето защо, азъ не зная нишо по-страшно
отъ тази чистосърдечна книга. Нѣма на свѣта
едно психологическо понятие, единъ мета-
физически опитъ, едно мистическо съзерцание,

колкото и тъмни, колкото дълбоки и неочаквани да изглеждатъ, за да не ни е възможно, ако е нужно, да ги възпроизведемъ и да ги оживимъ за минута въ себе-си, за да се увѣримъ въ тѣхната човѣшка идентичность, но тука, ний приличаме на слѣпия баща, който не може вече да си спомни лицето на дѣцата си. Никоя отъ тѣзи мисли нѣма братския или синовенъ изгледъ на една мисль на земята; ний сѣкашъ сме изгубили опита на Бога, и при това, всичко ни твърди, че ний не сме влѣзли въ дома на блѣноветѣ. Трѣбва ли да възкликнемъ съ Новаписа, че не е вече онова врѣме, когато Божиятъ духъ бѣше понягнати че смисълъта на свѣта е за винаги изгубена? Че нѣкога всичко бѣше проявление на Духа, че днесъ ний виждаме само мъртви отблѣсъци, които не разбираме вече, и че живѣемъ само отъ плодетѣ на най-хубавитѣ врѣмена?

Азъ мисля, че трѣбва скромно да се изповѣда, че ключътъ на тази книга не се намира по обикновенитѣ пжтища на човѣшкия духъ. Този ключъ не е прѣдзначенъ за земни порти и че трѣбва да го заслужимъ, отдалечавайки се, колкото е възможно повече отъ земята. Единъ водачъ само се срѣща още въ тѣзи самотни кръстопжтища и може да ни даде послѣднитѣ указания къмъ тѣзи тайнствени огнени острови и тѣзи Исландии на абстракция и любовь, — Плотинъ е, който се

помъчи да анализира, чрезъ човѣшкия умъ, божествената способностъ, която царува тукъ. Той е изпиталъ туй, което ний наричаме съ една дума, която нищо не обяснява, сжшия възторгъ, който въ своята основа е само начало на пълното откритие на нашето сжщество; и, срѣдъ неговата тревога и мракове, той не е затварялъ за минута въпросителното око на психолога, който търси да си даде смѣтка за най-необикновенитѣ явления на своята душа. По такъвъ начинъ той е послѣдната стѣна на залива, отъ дѣто ний можемъ да разберемъ що-годѣ вълнитѣ и хоризонта на туй тъмно море. Той се сили да продѣлжи обикновенитѣ пѣтища на обикновения умъ, до сърдцето на тѣзи тътнежи и ето защо трѣбва непрѣстанно да се връщаме къмъ него; защото е едничкиятъ аналитиченъ мистикъ. На онѣзи, които биха се изкусили, за тѣзи чудесни екскурзии, азъ искамъ да имъ дамъ тука една отъ страницитѣ, дѣто той се е опиталъ да обясни организма на тази божествена способностъ за вътрѣшно разглеждане.

«Въ умственото съзерцание», казва той, „умътъ вижда невидими нѣща, чрезъ свѣтлината, която прѣска върху имъ първиятъ, и, като вижда тѣзи нѣща, той вижда дѣйствително невидимата свѣтлина. Но, тъй като той обръща внимание на освѣтленитѣ прѣдмети, той не вижда много ясно началото, което ги освѣ-

тлява; ако наопаки, той забрави прѣдметитѣ, които вижда за да съзерцава само свѣтлината, която ги прави видими, той вижда самата свѣтлина и началото на свѣтлината. Но, не и вънъ отъ нея умътъ може да съзерцава невидимата свѣтлина. Той прилича тогава на окоето, което, безъ да разглежда една външна и странна свѣтлина, прѣди даже да я види, е изведнажъ ударено отъ яснота, която му е присъща, или отъ лъчъ, който избликва отъ него самия и му се явява срѣдъ мраковетѣ; сжщото е съ туй, когато окоето, за да не вижда нищо отъ другитѣ прѣдмети, затваря клѣпки и извлича отъ себе свѣтлината си, или което, натиснато съ ржка, вижда собствената си свѣтлина. Тогазъ, безъ да вижда нѣщо външно то вижда даже повече отъ всѣки другъ моментъ, защото то вижда свѣтлината. Другитѣ прѣдмети, които по-рано виждаше, бидейки съвсѣмъ въ свѣтлина, не бѣха самата свѣтлина. Сжщо така, когато умътъ затваря окоето, единъ видъ за другитѣ прѣдмети, когато се вгледа въ себе-си, като не вижда нищо, той вижда не една външна свѣтлина, която сияе въ страни форми, но своята собствена свѣтлина, която изведнажъ пламва вжтрѣшио съ чисто сияние». ИЗТОЧ. ДВ. СЪНВОДЪ НА СТОИВОУЩОУЩАТА
 «Трѣбва», казва ни той още, «душата, която изучава Бога, да си състави едно понятие за него, като търси да го узнае; трѣбва послѣ,

знаейки къмъ какво велико дѣло ще се съедини, и убѣдена, че ще намѣри блаженството въ туй съединение, да се потопи въ глѣбинитѣ на божествеността, до дѣто, вмѣсто да се съзерцава, да съзерцава невидимия свѣтъ, да стане сама прѣдметъ на съзерцание и заговори съ сиянието на мислитѣ, чиито източници сж тамъ горѣ».

Туй е, приблизително всичкото, що може да ни каже човѣшката мѣдростъ тука; а туй е всичко, приблизително, което царьтъ на трансценденталнитѣ мистици ще можаль да изрази; колкото до другитѣ обяснения, трѣбва ние сами, да ги намѣримъ въ глѣбинитѣ, дѣто всѣко обяснение се унищожаваше съ своето изражение. Защото не само на небето и на земята, но особено въ насъ самитѣ, има много повече нѣща, каквито не могатъ да съдържатъ всичкитѣ философии, и щомъ ние сме задължени да опрѣдѣлимъ тайственото въ насъ-сигнае сме по-дълбоки отъ всичко, което е било написано, и по-велики отъ всичко съществуващо.

Сега, ако азъ прѣведохъ това, направихъ го единствено, защото вѣрвамъ, че писанията на мистичитѣ сж по-чисти диаманти отъ баснословното съкровище на човѣчеството; макаръ единъ прѣводъ да е може-би безполезенъ, защото опчѣтъ, сѣкашъ доказва, че малкото важи тайната дѣло се извършва въплотенъ

нието на една мисъл — въ свѣтлина или въ мракъ; стига туй да стане. Но, както и дѣе, мистичнитѣ истини иматъ една странна привилегия надъ обикновенитѣ истини; тѣ не могатъ ни да остарѣятъ, ни да умратъ. Нѣма истина, която да не поилича на утринна, слѣзла на този свѣтъ, дивна по сила и младостъ, и покрита съ прѣсната и чудесна яснорозова боя, присъща на неказанитѣ още нѣща; обиколете днесъ болницитѣ за човѣшката душа, дѣто толкова умиратъ всѣкидневно, вий не ще намѣрите въ тѣхъ една дори мистична мисълъ. Тѣ иматъ прѣдимството на ангелитѣ на Сведенборга, които отиватъ непрѣстанно къмъ пролѣтѣта на своята младостъ, така че най-старитѣ ангели се явяватъ най-млади; макаръ че идатъ отъ Индия, Гърция или отъ Сѣверъ, тѣ нѣматъ ни отечество, ни годишнина, и всѣкъдѣ, къдѣто ние ги срѣщаме, тѣ изглеждатъ неподвижни и истински, като самия Богъ. Едно дѣло старѣе толкова по-скоро, колкото е по-антимистично; и ето защо тази книга не носи никаква дата. Азъ зная, че той е ненормално тъменъ, но мисля, че единъ искрененъ и свѣстенъ авторъ не е никога тъменъ въ вѣчния смисълъ на тази дума, защото винаги самъ се разбира безкрайно, — задъ казаното отъ него. Изкуственитѣ идеи само се издигатъ въ дѣйствителни мракове и вирѣятъ въ литературни епохи и въ искреностѣта на многосъзнател-

нитѣ вѣкове, когато мисълта на писателя стои отвъдъ туй, което иска да изрази. Тамъ е плодовитата сѣнка на една гора, а тукъ — тъмнината на зимникъ, дѣто се раждатъ само тъмни паразити! Трѣбва да се държи смѣтка и за този непознатъ свѣтъ, който фразитѣ трѣбва да освѣтятъ прѣзъ двойнитѣ и бѣдни рогови стѣкла на думитѣ и мислитѣ. Думитѣ, както се забѣлѣза, сж били изнамѣрени за обикновенитѣ нужди на живота и тѣ сж нещастници, неспокойни и очудени като скитницитѣ, около нѣкой тронъ, когато отъ врѣме на врѣме, нѣкоя кралска душа ги води другадѣ. А отъ друга страна, мисълта да ли е винаги точния образъ на онова, което я е родило и да ли винаги ние не виждаме сѣнката на една борба въ нея, прилична на борбата на Якова съ ангела, и неопрѣдѣлена споредъ рѣстътъ на душата и на ангела. Тежко ни, казва Карлейлъ, ако имаме въ себе-си само туй, което можемъ да изразимъ и да дадемъ да видятъ! Азъ зная, че пада върху тѣзи страници сѣнката на нѣща, които ние не си спомняме да сме видѣли, на които монахътъ не се спира да изясни употребата и които ние ще узнаемъ само, когато ще видимъ самитѣ прѣдмети отъ другата страна на живота; но, до тогава, туй ни кара да гледаме надалече, и туй е много. Азъ зная, че още много отъ тѣзи фрази се люшкатъ, приблизително, като про-

зрачните ледове върху безцветното море на мълчанието, но тѣ сжществуватъ; тѣ сж раздѣлени отъ водитѣ, и туй стига. Азъ зная, най-сетнѣ, че страннитѣ растения, които той е обработвалъ върху върховетѣ на духа, сж обиколени отъ особени облаци, но тѣзи облаци досѣгатъ само онѣзи, които гледатъ отдолу на тѣхъ, и ако имашъ мъжеството да се изкачишъ, ще видишъ, че тѣ сж самата атмосфера на тѣзи планети и единствената, въ която тѣ могатъ да се раждатъ на завѣтъ отъ небиетието. Защото туй е едно такава нѣжно растение, че едвамъ се различава отъ мълчанието, отъ дѣто то е почерпало своитѣ сокове и дѣто изглежда наклонно да се разложи. Всичкото това дѣло, впрочемъ, прилича на увеличителното стъкло, нагодено за мрака и мълчанието; понѣкога не можешъ изведнажъ да откриешъ източника на идеитѣ, които се топятъ още тамъ. Невидимото, на моменти, би могло да се види, но трѣбва, очевидно, извѣстно внимание върху неговитѣ лжкатушкания. Тази книга не е много далечъ отъ насъ; тя, вѣроятно, е въ сърдцето на нашето човѣчество; но ний сме много далечъ отъ нея; и ако ни се показва обезкуражителна, като пустинята, ако скръбта за божествената любовъ изглежда въ нея страшна, а жаждата понѣкога непоносима, то не че произведението е много старо, но ний сме, които сме много стари, може-би, и пе-

чални и безъ мжжество, като старци около нѣкое дѣте; и, другъ единъ мистикъ, Платонъ, великия язически мистикъ, вѣроятно има право, когато казва на онѣзи, които се оплакватъ, че нищо не виждатъ по висинитѣ отъ интроспекцията: «трѣбва най-първо да се направи органътъ на виждането пригоденъ за прѣдмета, който трѣбва да съзерцаваме. Никога окото не би видѣло слънцето, ако не бѣше по-рано взело формата на слънцето; сжщо така душата не би могла да види красотата, ако по-рано не станѣше сама тя красива, и всѣки човѣкъ трѣбва да почне така — да стане красивъ и божественъ, за да получи зрѣние за красивото и божественото».

VII.

Емерсонъ.

„Едно нѣщо само важи», казва Новалисъ, «— търсенето на нашето висше азъ». Туй азъ, ние го съзираме понѣкога въ думитѣ на Бога, на поетитѣ и мждрецитѣ, въ дѣното на нѣкои радости и на нѣкои тжги, въ сѣня, любовта и болеститѣ и въ внезапни случаи, когато отъ далече то ни прави знакъ и ни показва съ

пръстѣ отношенията съ вселенната. Нѣкои мждреци сж се занимавали само съ това и сж написали такива книги, въ които царува само необикновеното. «Кое е онова, което струва въ книгитѣ, казва нашиятъ авторъ, ако не трансценденталното и необикновеното?» Тѣ сж като художници, които се мжчатъ да улогятъ нѣкакъвъ портретъ въ мраковетѣ. Едни набѣлѣзватъ абстрактни образи, много голѣми, но неясни. Други успѣватъ да фиксиратъ едно положение или единъ обикновенъ жестъ на върховния животъ. Не е голѣмо числото на тѣзи образи. Тѣ не си приличатъ никога. Нѣкои сж много хубави и за онѣзи, които не сж виждали, приличатъ на хора, които прѣзъ цѣлия си животъ никога не сж излизали срѣдъ бѣлъ день. Има стъ тѣхъ такива, чиито линии сж по-чисти отъ линиитѣ на небето; и тогава тѣзи фигури ни изглеждатъ тѣй далечни, че ние не знаемъ дали тѣ живѣятъ или сж били приписани отъ насъ самитѣ. Тѣ сж дѣло на най-чиститѣ мистици и човѣкъ тамъ не се познава още. Други, които наричатъ поети, ни говорятъ косвено за тѣзи нѣща. Единъ трети класъ отъ мислители, издигащи до извѣстна степенъ стария митъ за кентавритѣ, ни е далъ за тази тайна идентичность единъ по-достъпенъ образъ: тѣ смѣсиха киниитѣ на нашето азъ съ тѣзи на нашето върховно азъ. Лицето на нашата божествена душа се усмихва тамъ, на моменти,

надъ рамото на своята божествена душа, наведена надъ скромнитѣ дѣла на мисълта; и тази усмивка, която ни кара да виждаме пѣтйомъ всичко, щѣ е оттатѣкъ мисълта, важи само за дѣлата на хората. . .

Не сж много онѣзи, които ни показаха, че човѣкъ е по-великъ и по-дълбокъ отъ човѣка и които можаха да опрѣдѣлятъ по такъвъ начинъ нѣкои отъ вѣчнитѣ загатки, които срѣщаме всѣка минута въ живота, въ единъ жестъ, въ единъ знакъ, въ единъ погледъ, въ една дума, въ едно мълчание и въ събитията, които ни зобикалятъ. Науката на човѣшкото величие е най-чудната отъ наукитѣ. Всички хора не я знаятъ; но почти всички не знаятъ, че я притежаватъ. Дѣтето, което ме срѣща, не ще бжде способно да каже на майка си, щѣ е видѣло; а при това, щомъ неговото око е доловило моето присѣствие, то знае всичко каквото съмъ азъ, всичко щѣ съмъ силъ, всичко което ще бжда, сжщо така, както моя братъ, и три пѣти по-добрѣ отъ самия мене. То ме узнава веднага въ миналото и въ бждащето, въ този свѣтъ и въ другитѣ свѣтове, и неговитѣ очи отъ своя страна ми откриватъ ролята, която азъ играя въ вселенната и вѣчността. Непогрѣшимитѣ души се взаимно прѣцѣняватъ; и щомъ неговия погледъ е приелъ моя погледъ, мойто лице, мойто положение и цѣлатя безкрайность, която ги окръжава и която тѣ

тълкуватъ, то знае вече какъ да постъпи; и, макаръ че не отличава още короната на единъ императоръ отъ торбата на единъ просякъ, то ме е познало за единъ моментъ, тъй вѣрно, както Богъ.

Истина е, че ние постъпваме вече като богове; и цѣлия нашъ животъ минава срѣдъ истини и безпогрѣшни тайни. Но, ние сме слѣпци, които си игаремъ съ камъчета по дългия пѣтъ; и този човѣкъ, който чука на вратата ми, прѣска, въ момента, когато ме поздравлява, такива чудесни духовни съкровища, като княза, когото съмъ изкубналъ отъ смъртта. Азъ му отварямъ; и въ единъ мигъ той вижда прѣдъ себе-си, като отъ върха на нѣкоя кула, всичко случило се между двѣ души. Селянката, която питамъ за пѣтя, азъ цѣня тъй дълбоко, като да я питамъ за живота на майка си, и нейната душа ми говори тъй интимно, като душата на моята годеница. Тя се вдигнала изведнажъ до най-великитѣ тайни, прѣди да ми отговори; послѣ спокойно ми е казалъ, знаейки ме вече кой съмъ азъ, че трѣбва да взема отъ лѣво пѣтеката за селото. Ако прѣкарамъ единъ часъ срѣдъ една тѣлпа, то азъ съмъ прицѣнилъ хиляди пѣти, — безъ нѣщо да кажа и безъ единъ моментъ да се замисля — живитѣ и мъртвитѣ, но коя отъ тѣзи оцѣнки ще бѣде направена въ сѣдния день? Въ тази стая има петъ или шестъ сѣщества, които говорятъ за

дъжда или за хубавото врѣме, но надъ този нишоженъ разговоръ, шесть души държатъ бесѣда, която никаква човѣшка мъдрость не би могла да приближи безопасно; и макаръ че тѣ говорятъ чрѣзъ своитѣ погледи, своитѣ рѣци, своето лице и цѣлото свое присѣствие, тѣ винаги не ще знаятъ туй, което сж казали. Трѣбва, обаче, тѣ да чакатъ края на неуловимия диалогъ; и за туй тѣ иматъ, не зная каква, тайнствена радостъ въ тѣхната скука, безъ да знаятъ туй, което подслушватъ въ тѣхъ всичкитѣ закони на живота, на смъртъта и на любовта, които минаватъ като неизсушими рѣки около къщата.

Така е всѣкъждѣ и винаги. Ний живѣемъ само съ нашето висше сжщество, чиито дѣла и мисли пробиватъ всѣкиминутно обвивката, която ни заобикаля. Днесъ ще се видя съ единъ приятель, когото никога не съмъ видѣлъ, но азъ зная неговитѣ дѣла и зная, че неговата душа е необикновена, и че е прѣкаралъ своя животъ за да я прояви, колкото е възможно такава, каквато си е, споредъ дълга на висшето съзнание. Азъ съмъ неспокоенъ и туй е единъ тържественъ часъ. Той влиза и всички обяснения, които ни е далъ въ продължение на толкова много години, падатъ въ прахъ отъ движението на вратата, която се отваря при неговото влизане. Той не е онова, което мисли да е. Той има едно по-друго естество отъ

своитѣ мисли. Още единъ пжтъ ний констатираме, че пратеницитѣ на духа сж винаги невѣрни. Той е казалъ за своята душа много дълбоки нѣща; но, въ тази кратка минута, която раздѣля погледа, спиранъ отъ другъ погледъ, който се отдалечава, азъ научихъ всичко, което той никога не ще може да каже и всичко, което не ще може да накара да живѣе въ неговия духъ. Той ми принадлежи за напрѣдъ безвъзвратно. Нѣкога ние бѣхме съединени, чрѣзъ мисълта Днесъ, едно нѣщо, хиляди и хиляди пжти по-тайнствено отъ мисълта, ни отдава единъ на другъ. Години и години вече ние чакаме този моментъ; и ето че чувствуваме, че всичко е безполезно и, за да не се боимъ отъ мълчанието, ние, които се бѣхме приготвили да си покажемъ скрититѣ и чудесни съкровища, ние бесѣдваме за часовника, който бие, или за слънцето, което залъзва, за да дадемъ врѣме на душитѣ си да се дивятъ една на друга и се прѣгръщатъ въ друго едно мълчание, което шопета на устнитѣ и на мисълта не може да смушава.

Въ гжщность, ние живѣемъ само душа за душа, ние сме богове, които не се знаятъ. Ако ми е невъзможно тази вечеръ да понасямъ самотията си и ако ида между хората, тѣ ще ми разправятъ, какъ бурята ще обрули крушитѣ имъ или че послѣднитѣ мразове сж затворили пристанището. За туй ли съмъ дошелъ азъ?

Но, азъ все пакъ ще си отида, съ душа тъй доволна и пълна съ сила и нови съкровища, като да съмъ прѣкаралъ тѣзи часове съ Платона, Сократа и Маркъ Аврелия. Туй, което казваха тѣхнитѣ уста, не се чуваше отъ онава, което обаждаше за тѣхното присѣствие, и невъзможно е за човѣка да не бжде великъ и достоенъ за удивление. Туй, което мисли мисълта, нѣма никакъ важность прѣдъ истината, която сме ние и която се проявява въ мълчанието; и, ако слѣдъ петдесетъ годишно усамотение, Епиктетъ, Гьоте и Свети Павелъ излѣзѣха на моя островъ, тѣ не биха могли да ми кажатъ туй, което би могълъ да ми каже въ сѣщото врѣме, и веднага може би, малкиятъ мжхъ на кораба имъ.

Наистина, туй, което е най-странно въ човѣка, туй сж неговитѣ скрити сериозность и мдрость. Най-суетния не се смѣе никога истински между насъ и, въпрѣки усилията си, не може да изгуби ни една минута, защото човѣшката душа е внимателна и не върши нищо неполезно. Ernst ist das Leben, живота е тежъкъ и въ дѣното на нашето сжщество никога душата още не се е засмѣла. Оттатъкъ нашитѣ неволни движения, ние водимъ едно чудесно неподвижно и много чисто и много вѣрно сжществувание, за което непрѣстанно наумѣватъ ржцѣтѣ, които се простиратъ, очитѣ, които се отварятъ, погледитѣ, които се срѣщатъ.

Всички наши брѣани сѣ мистични съучастници на едно върховно сѣщество, и винаги ний узнаваме не човѣка, а душата. Не виждамъ азъ онзи бѣднякъ, който проси милостиня на стѣпалата прѣдъ моя прагъ; но азъ виждамъ друго нѣщо: въ нашитѣ очи двѣ идентични сѣдбини се поздравяватъ и обичатъ, и, въ момента, когато той простира рѣка, малката врата на кѣщата се открѣхва за минута къмъ безкрайността. «Въ отношенията ми съ моето дѣте, казва Емерсонъ, грѣцки, латински, всичко туй, което зная, всичко злато, което притежавамъ, не ми служатъ за нищо; туй, което имамъ като душа, само то важи. Ако имамъ воля, то противопоставя своята на моята, една противъ една, и ми остава, ако искамъ позора, да злоупотрѣбя съ силата си, като го ударя; но ако азъ се откажа отъ своята воля, ако дѣйствувамъ отъ името на душата, като я туря за посрѣдникъ между двама ни, прѣзъ неговитѣ дѣтски очи гледа сѣщата душа; то почита и обича съ мене».

Но, ако е истина, че и послѣдния отъ насъ не може да направи най-малкия жестъ, безъ да държи смѣтка за душата и духовното царство, дѣто тя царува, сѣщо е истина, че най-мѣдритѣ не мислятъ никога почти какво замѣства една клѣпка, която се отваря, една глава, която се навежда, една рѣка, която се затваря. Ние живѣемъ тѣй далече отъ самитѣ

себе, че не знаемъ почти какво става на Хоризонта на нашето сжщество. Ние скитаме на посоки въ долината, безъ да се съмнѣваме, че всички наши жестове сж възпроизведени и придобили значението си на върха на планината; и трѣбва на моменти нѣкой да дойде и ни каже: Вдигнете очи, вижте какво сте, вижте какво правите; не тукъ живѣемъ ние; горѣ — тамъ сме ние. Този погледъ, размѣненъ въ сѣнка, тѣзи думи, които нѣмаха смисълъ въ подножието на планината, вижте какво ставатъ и какво означаватъ отгатакъ снѣга на върховетѣ; и какъ нашитѣ ржцѣ, които ний мислимъ тѣй слаби и тѣй малки, достигатъ Бога всѣка минута, безъ да знаемъ това.

Нѣкои дохождатъ, за да ни потупатъ по рамото и да ни покажатъ съ прѣстъ туй, което става върху ледницитѣ. Тѣ не сж много. Има трима или четирма въ този вѣкъ. Има петъ или шесть въ другитѣ; и всичко, което тѣ сж могли да ни кажатъ е нищо, въ сравнение съ туй, което е, и туй, което нашата душа не знае. Но що отъ туй? Не приличаме ли ние на единъ човѣкъ, който си е изгубилъ очитѣ въ първитѣ години на дѣтството? Той е видѣлъ несмѣтното зрѣлище на тваритѣ. Той е видѣлъ слънцето, морето и гората. Сега, тѣзи чудеса се намиратъ за винаги въ неговата сжщность; и ако вие му говорите за тѣхъ, какво бихте могли да му кажете и

какви ще сж вашитѣ бѣдни думи въ сравнение съ свѣтковицата, буряга и зоратѣ, които живѣятъ още въ дѣното на неговия духъ и неговото тѣло? Той ще ви слуша, все пакъ, съ една гореша и очудена наслада, и макаръ че знае всичко, и макаръ че вашитѣ думи прѣдставятъ туй, което той знае по-несъвършено, отколкото една чаша вода може да прѣдставлява една голѣма рѣка; малкитѣ безсилни фрази, които падатъ отъ устата на хората, ще освѣтлятъ за минута океанѣ, свѣтлината и тъмния листакъ, заспали срѣдъ мраковетѣ подъ мъртвитѣ му клѣпки.

Лицата на туй «висше азъ», за което говори Новалисъ, сж навѣрно много, но никой отъ мистичнитѣ моралисти не е можалъ да изучи истинското. Сведенборгъ, Паскалъ, Новалисъ, Хелло и нѣколко други изслѣдватъ нашитѣ отношения съ една абстрактна, тънка и много далечна безкрайност. Тѣ ни водятъ по планини, на които всички върхове ни се виждатъ неестествени и необитаеми и дѣто ние често дишаме съ мѣка. Гьоте придружава нашата душа по брѣговетѣ на морето на Тишината. Маркъ Аврелий я кара да сѣда по склоноветѣ на човѣшкитѣ хѣлмове на съвършената доброта и подъ гжститѣ листаци на безнадежното разочарование. Карлейль, духовния братъ на Емерсона, който въ този вѣкъ ни откри другата крайностъ на долината, прѣкарва, като

свѣткавици, единственитѣ героични моменти на нашето битие, върху бурния и сѣнчестъ фонъ на една чудовищна неизвѣстность. Той ни води, като едно обезумено стадо, прѣзь буритѣ къмъ тлъсти и незнайни пасбища. Той ни тласка въ най-дълбокитѣ мракове, които съ радостъ е открилъ и които озарява само прѣсѣкливата и жестока звѣзда на героитѣ, и ни оставя тамъ, съ горчива усмивка на безкрайнитѣ отмъщения на тайнственото.

Но, въ сжщото врѣме, ето Емерсонъ, благия подранилъ пасторъ на блѣднитѣ и зелени ливади на единъ новъ, естественъ и правдоподобенъ оптимизъмъ. Той не ни води къмъ пропасти. Той не ни кара да излѣземъ отъ тихата сѣмейна ограда, защото ледникътъ, морето, вѣчнитѣ снѣгове, дворецътъ, яхъра, изгасналата печка на бѣдния и леглото на болния, всичко стои подъ едно и сжщо небе, прѣчистено отъ сжщитѣ звѣзди и подчинено на сжщитѣ безкрайни сили.

За мнозина той е дошелъ тъкмо на врѣме и въ минутата, когато тѣ най-много сж имали нужда отъ обяснения. Героичнитѣ часове се виждатъ по-малко; часоветѣ на себеотречението не сж още дошли; остава ни само всѣкидневния животъ, и сѣ пакъ ний не можемъ да живѣемъ безъ величие. Той е далъ единъ почти приемливъ смисълъ на този животъ, който нѣмаше вече традиционнитѣ си хори-

зонти и може би успѣлъ е да ни покаже, че този животъ е много страненъ, много дълбокъ и много голѣмъ, за да има нужда отъ друга цѣль, освѣнъ себе самия. Той не знае това, както другитѣ, но той твърди съ позече мъжество и има довѣрие въ тайнствеността. Трѣбва да живѣете, всички вие, които прѣкарвате дни и години безъ дѣйствиа, безъ мисли, безъ свѣтлина, защото вашия животъ, въпрѣки всичко, е непонятенъ и божественъ. Трѣбва да живѣете, защото никой нѣма право да се подчинява на духовнитѣ произшествия на баналнитѣ седмици. Трѣбва да живѣете, защото нѣма часове безъ интимни чудеса и неизповѣдими значения. Трѣбва да живѣете, защото нѣма ни едно дѣйствие, ни една дума, ни единъ жестъ, който избѣгва отъ необяснитѣ изисквания въ единъ свѣтъ, «дѣто има много нѣща да се вършатъ, а малко да се знаятъ».

Нѣма ни великъ, ни малкъ животъ, и дѣлото на Регулуса или Леонида е нищо въ сравнение съ единъ моментъ отъ тайното битие на моята душа. Тя можеше да прави, което тѣ сж правили или пъкъ да не го прави, — тѣзи нѣща не я засѣгатъ; и душата на Регулуса, когато се е връщала въ Картагенъ, е била, навѣрно, тѣй весела и тѣй равнодушна, като душата на работника, който си отива къмъ работилницата. Тя е много далечъ отъ

всичкитѣ наши дѣйствия; тя е много далечъ отъ всичкитѣ наши мисли. Тя живѣе сама, дълбоко въ насъ, единъ животъ, за който тя не говори; и отъ височинитѣ, дѣто тя царува, разнообразието при отдѣлнитѣ съществувания не се различава. Ние вървимъ обрѣменени подъ тежестъта на своята душа и нѣма съразмѣрностъ между нея и насъ. Тя не мисли никога може-би за туй, което ние правимъ и туй се чете на лицето ни. Ако можехме да запитаме единъ разумъ отъ другъ единъ свѣтъ, кое е истинското изражение на лицето на хората, той би отговорилъ, несъмнѣно, слѣдъ като ги е виждалъ въ тѣхнитѣ радости, въ тѣхнитѣ мъжки и въ тѣхнитѣ безпокойства: *Тѣ изглеждатъ да мислятъ за друго.* Бждете великъ, бждете мждъръ и краснорѣчивъ, душата на бѣдния, който протѣга рѣка край моста, не ще бжде ревнива, но вашата ще завижда за неговото мълчание. Героя има нужда отъ удобрението на обикновения човѣкъ, но обикновения човѣкъ не иска удобрението на героя и продължава живота си безъ безпокойства, като този, на когото всичкитѣ съкровища еж на сигурно мѣсто. «Когато говори Сократъ», казва Емерсонъ, «Лизисъ и Менексенъ не изпитватъ никакъвъ срамъ, заради мълчанието си. И тѣ сж велики. А Сократъ се осланя на тѣхъ и ги обича, когато тѣ говорятъ, защото всѣки човѣкъ сжди, а пѣкъ истината е, която

отличава единъ краснорѣчивъ човѣкъ. Но, у краснорѣчивия човѣкъ, по причина само на туй, че той може да се излага, сѣкашъ тази истина не е тъй дълбока; и, ето защо, той се обръща къмъ тѣзи дивни мълчеливци съ извѣстно уважение и единъ по-голѣмъ респектъ».

Човѣкъ е жаденъ за обяснения. Трѣбва да му посочимъ живота. Той се радва, когато намѣри нѣйдѣ точното тълкувание на единъ малъкъ жестъ, койго е направилъ прѣди двадесетъ и петъ годичи. Тука нѣма малъкъ жестъ, има голѣма частъ отъ положението на нашата всѣкидневна душа. Вий не ще намѣрите вѣчния характеръ на мисълта на Маркъ Аврелий. Но Маркъ Аврелий, туй е самата мисълъ. Впрочемъ, кой отъ насъ живѣе като Маркъ Аврелий? Тукъ, това е човѣкътъ, и нищо повече. Той не е произволно увеличенъ; само че той е по-близо до насъ отъ обикновеното. Туй е Изанъ, който кастри дърветата си. Петъръ, който строи кжщата си, това сте вие, които ми говорите за жетвата, това съмъ азъ, който ви подавамъ ржка; ние стоимъ на висота, дѣто досѣгаме боговетѣ и се очудааме на това, което правимъ. Ние не знаеме, че всички сили на душата присѣтствуватъ, ние не знаемъ, че всички закони на всемира чакатъ наоколо и ние се обръщаме и се поглеждаме, безъ нищо да кажемъ, като хора, които сж видѣли чудо.

Емерсонъ дойде да потвърди съ прѣстота туй еднакво и тайно величие на нашия животъ. Той ни обиколи съ мълчание и удивление. Той хтърля лжчъ отъ свѣтлина прѣдъ краката на работника, който излиза отъ работилницата. Той ни показа всичкитѣ сили на небето и на земята, заети да крѣпятъ прага, на който двама съсѣди говорятъ за водата, която тече, или за вѣтѣра, който повѣва, и, надъ двама минувачи, които се дупиратъ, той ни показа лицето на единъ богъ, който се усмихва въ лицето на другъ богъ. Той е по-близо отъ всѣки другъ до нашия обикновенъ животъ. Той е най-внимателния прѣдупрѣдителъ, най-усърдния, най-честния, най-боязливия, най-човѣшкия, може-би. Той е мждрецътъ на обикновенитѣ дни, а обикновенитѣ дни сж сжшността на нашето сжщество. Много години изтичатъ безъ страсти, безъ добродѣтели, безъ чудеса. Научете ги да благоговѣемъ прѣдъ малкитѣ часове на живота. Ако азъ съмъ можаль да дѣйствиувамъ тази сутрина, по духа на Маркъ Аврелия, не идвайте да подчертайте моитѣ дѣла, защото азъ зная вече, че нѣщо се е случило. Но, ако азъ мисля, че съмъ си изгубилъ деня въ нищожни дѣла; а вий можете да ми докажете, че азъ съмъ живѣлъ все пакъ сжщо тѣй дълбоко, както единъ герой, и че моята душа не е загубила правата си, вий ще направите повече, отколкото ако бѣхте ме

увѣдомили да спася днесъ моя врагъ, защото вие сте увеличили въ менъ количеството, величието и желанието за животъ; и угрѣ, може би, азъ ще зная да живѣя съ благоговѣние.

VIII.

Новадисъ.¹⁾

„Хората вървятъ по различни пѣтища: който ги слѣди и сравнява, ще види странни образи“, казва нашия авторъ. Азъ избрахъ трима отъ онѣзи хора, чиито пѣтища ни водятъ къмъ различни върхове. Азъ видѣхъ да се отливатъ на хоризонта въ произведенията на Рай-брока най-синкавитѣ върхове на душата, когато въ произведенията на Емерсона — най-скрититѣ върхове на човѣшкото сърдце се неправилно открояваха. Тукъ сега, ний се намираме върху остритѣ и често пѣти опасни гребени на разума; но, има убѣжища, пълни съ чудесна сѣнка, между зеленитѣ долини на тѣзи гребени, и атмосферата тамъ е винаги кристална.

¹⁾ Откършлекъ отъ прѣдговора къмъ прѣвода на *Ученицитѣ въ Саисъ*.

Удивително е да видишъ, колко пѣтищата на човѣшката душа се отдалечаватъ къмъ непристъпното. Трѣбва за моментъ да се прослѣдятъ слѣдитѣ на тритѣ души, които токущо назвахъ. Тѣ сж отишли, всѣка отъ своя страна, далечъ задъ безопаснитѣ кржгове на обикновеното съзнание и всѣка отъ тѣхъ е срѣщнала истини, които не си приличатъ и които, обаче, ний трѣбва да приемемъ, като блудни и изново намѣрени сестри. Скрытата истина е, която ни кара да живѣемъ. Ний сме нейнитѣ несъзнателни и нѣми роби, и се намираме оковани, докогато тя не е открита. Но, ако едно отъ онѣзи необикновени сжщества, които сж пипалата на безкрайно сжщата човѣшка душа, я заподозрѣ за една минута, като пипа въ мраковетѣ, послѣднитѣ изъ насъ, чрѣзъ, незная какъвъ обратенъ ударъ, внезапенъ и необяснимъ, се чувствуватъ освободени отъ нѣщо; една истина нова, по-висока, по-чиста и по-тайнствена заема мѣстото на тази, която се е видѣла открита и която безвъзвратно избѣгва, и душата на всички, безъ нѣщо да я издава отъ вѣнъ, отваря нова ера, по-ясна и по-знаменита съ дълбокитѣ прадници, въ които най-много отъ далечъ и късно участвуваме. И, азъ мисля, че тѣй тя се качва и отива къмъ цѣль, която само тя знае.

Всичко каквото може да се каже не е нищо само по себе си. Турете въ едното блюдо

на възникнѣ всичкитѣ думи на великитѣ мъдрци и въ другото блюдо несъзнателната мъдростъ на дѣтето, което минува и вий ще видите, че туй което Платонъ, Маркъ-Аврелий, Шпенхауеръ и Паскаль сж ни открили, не ще издигне нито на конецъ великитѣ съкровища на несъзнанието, защото дѣтето, което мълчи е хиляди пжти по-мъдро отъ Маркъ Аврелия, който говори. А, при това, ако Маркъ-Аврелий не бѣше написалъ дванадесетътѣ книги на своитѣ Размишления, то частъ отъ незнайнитѣ съкровища, които дѣтето крие, не щѣше да бжде сжщата. Не е, може би, възможно да се говори ясно за тѣзи нѣща, но онѣзи, които знаятъ да се питатъ дълбоко и да живѣятъ, било колкото една свѣткавица врѣме, споредъ висшето си сжщество, чувствуватъ че туй е тѣй. Възможно е да се откриятъ единъ день причинитѣ по които, ако Платонъ, Сведенборгъ или Плотинъ не бѣха сжществували, душата на селянина, който не ги е челъ и не е чулъ никога да се говори за тѣхъ, не би била туй, каквато тя е днесъ. Но, каквато и да бжде тя, никоя мисль никога не е загубена за душата, и кой ще каже частитѣ огъ насъ, които живѣятъ благодарение на никога не изразенитѣ мисли. Нашето съзнание има по вече отъ едно стжпало, и най мъдритѣ се безпокоягъ само за нашето безсъзнателно състояние, защото то е почти божествено. Да се увеличи туй висше

съзнание, сѣкашъ е било винаги неизвѣстно и върховно желание на хората. Малко важи, че тѣ го не знаятъ, защото тѣ не знаятъ всичко, а все пакъ тѣ дѣйствуватъ въ душата си помъдро отъ най-мъдритѣ. Истина е, че мнозинството хора живѣятъ единъ моментъ само, — въ минутата когато умиратъ. До тогава, туй съзнание се увеличава само, като увеличава необяснимото около насъ. Ний търсимъ да познаемъ, за да се научимъ да не познаваме. Ний растемъ, като увеличаваме мистериитѣ, които ни обрѣмѣняватъ и ний сме роби които не могатъ да подържатъ въ себе-си желанието за животъ, освѣнъ съ условие да направятъ по-тежко, безъ нѣкога да се обезсърдятъ, безмилостното брѣме на своитѣ вериги...

Историята на тѣзи чудесни вериги е едничка историята на самитѣ-насъ, защото ний самитѣ сме една мистерия, а туй което ний знаемъ не е интересно. Тя не е много дълга; тя състои само отъ нѣколко страници, и би казалъ човѣкъ че и най-добритѣ се страхуватъ да мислятъ за тѣхъ. Колко сж онѣзи, които сж се осмѣлили да отидатъ до крайноститѣ на човѣшката мисль и кажете ни имената на тѣзи, които сж стояли тамъ нѣколко часа!... Не единъ ни е обѣщавалъ това, и нѣкои даже се заловиха за това единъ моментъ, ала слѣдъ малко тѣ изгубиха едни слѣдъ други силата,

която трѣбва за да се живѣе тука, тѣ падаха пакъ къмъ външния животъ и въ познатитѣ вече поля на човѣшкия разумъ «и всичко блуждаеше отъ ново, както нѣкогажъ, прѣдъ очитѣ имъ.»

Наистина, трудно е да питаши душата си и да познаешъ малкия дѣтски гласъ, срѣдъ безполезния шумъ, който го обикаля. И, се пакъ, колко малко значи какъ нашия обикновенъ животъ се извършва далечъ отъ насъ! Може да се каже, че тамъ долу се явяватъ само нашитѣ подобни на празднитѣ, разсѣяни и безплодни часове; но тука, тукъ е едничката опрѣдѣлена точка на нашето сщество и истинско мѣсто на живота. Тукъ трѣбва да прибѣгваме винаги. Ний знаемъ всичко останало, прѣди да сж ни го казали, именно въ момента въ койго фразата се спира и думитѣ се скриватъ, когато нашия безпокоенъ погледъ срѣща изведнажъ, прѣзъ годинитѣ и вѣковетѣ, единъ другъ погледъ който търпеливо го е чакалъ на пѣтя къмъ Бога. Клѣпкитѣ се затварятъ, очитѣ се измокрятъ съ нѣжната и страшна роса на сщтата мистерия, и ний знаемъ, че не сме вече сами по безкрайния пѣтъ. . .

Но, кои книги ни говорятъ за туй мѣсто на живота? Метафизицитѣ едва отиватъ до границитѣ, и тѣзи послѣднитѣ веднажъ прѣминати, какво друго остава? Това сж мистици,

които изглеждатъ луди, защото биха прѣдставявали навѣрно самата сжщностъ на мисълта на човѣка, ако той имаше врѣме и сила да бжде единъ истински човѣкъ. Само защото ний обичаме главно майсторитѣ на обикновения разумъ: Кантъ, Шопенхауеръ, Спиноза и нѣкои други, не може да бжде единъ мотивъ за да отхвърлимъ майсторитѣ на единъ другъ разумъ, който е единъ братски разумъ, и който ще бжде може би нашия бждащъ разумъ. При това, тѣ сж ни казали нѣща, които сж ни били необходими. Отворете най дѣлбокия отъ моралиститѣ или обикновенитѣ психолози, той ще ви говори за любовь, за умраза, за гордостъ и за други страсти на нашето сърдце, и тѣзи нѣща могатъ да ни харесватъ за минута, като цвѣтя откъснати отъ стеблото си. Но, нашия дѣйствителенъ и неизмѣняемъ животъ стои хиляди мили далечъ отъ любовьта и сто хиляди мили отъ гордостъта. Ний притежаваме едно азъ по дѣлбоко и по неизчерпаемо отъ аза на страститѣ или чистия разумъ. Не стига да ни се каже какво изпитваме, когато нашата любовница ни напуща. Тя си отива днесъ, нашитѣ очи плачатъ, но душата ни не плаче. Възможно е че тя знае за станалото и го прѣвръща въ свѣтлина, защото всичко що пада въ нея прозира. Възможно е сжщо тя и да го не знае; и тогазъ защо да се говори за него? Трѣбва да се оставятъ тѣзи

малки нѣща на онѣзи, които не чувствуватъ, че живота е дълбокъ. Ако азъ съмъ челя Ла Рошфуко или Стендаля тази сутрина, вѣрвате ли че съмъ добилъ мисли, които ме правятъ по-човѣкъ и че ангелитѣ, които трѣбва да доближаваме деня и ношя, ще ме намѣрятъ по хубавъ? Всичко което не минава отгатакъ експереманталната мъдростъ не ни принадлежи и не е достойно за нашата душа. Всичко що може да се научи безъ мъка ни прави по-малки. Азъ ще се усмихна съ горестъ, ако можете да ми докажете, че съмъ билъ егоистъ до пожертвуване своето щастие и своя животъ; но що е егоизма въ сравнение съ толкова други всемогъщи нѣща които азъ чувствувамъ да живѣятъ въ мене единъ неизразимъ животъ? Не на прага на страститѣ се намиратъ чиститѣ закони на нашето сщество. Идва моментъ, когато явленията на обикновеното съзнание на отношения отъ първа степенъ, не ни ползуватъ вече и не достигатъ вече нашия животъ. Съгласенъ съмъ, чу туй съзнание често е важно, отъ извѣстна страна; и е необходимо да му се знаятъ гжнкитѣ. Но, то е едно растение на повърхността и неговитѣ корѣни се боятъ отъ великия централенъ огънь на нашето сщество. Азъ мога да извърша едно прѣстѣпление, безъ най-малкия пламъкъ отъ този огънь; и, отъ друга страна, единъ размѣненъ погледъ, една мисль, която не може

да се роди, една минута която минува безъ нѣщо да се каже, може да го разиграе въ страшень вихъръ въ дъното на неговитѣ убѣжища и да го направи да се раздѣе върху мся животъ. Нашата душа не сѣди, като насъ; тя е своенравна и скрита. Тя може да бѣде досѣгната отъ слабо подухване, а да не знае що е буря. Трѣбва да се търси туй което я досѣга; всичко е тамъ, защото тамъ именно сме и ний.

По такъвъ начинъ, и за да се върна пакъ къмъ туй обикновено съзнание което царува на голѣми разстояния отъ насъ, азъ зная не единъ духъ, когото чудесната картина на Огеловата ревностъ, напримѣръ, не очудва вече. Тя е рѣшителна въ първитѣ кръгове на човѣка. Тя е дивна, догдѣ се има грижата да не се отварятъ ни вратитѣ, ни прозорцитѣ, безъ което образътъ би се разсипалъ въ прахъ отъ вѣтъра на незнайното, което чака отвънъ.

Ние слушаме диалога на Мора и на Дездемона, като нѣщо съвършено, но безъ да можемъ да си запрѣтимъ да мислимъ за подълбоки нѣща. Вънъ отъ туй че Африканския войникъ е излъганъ или не отъ благородната Венецианка, има другъ единъ животъ. Той трѣбва да стѣва въ душата му и около неговото същество, въ самия моментъ на неговитѣ най-долни подозрѣния и най-груби обсъвания, събития хиляди пѣти по възвишени, които неговитѣ резове съвсѣмъ не могатъ да

смутятъ, и прѣзъ поврѣхностнитѣ вълнения на ревността тече единъ спокоенъ животъ, който гения на човѣка е показалъ до сега само пжтйомъ.

Да ли отъ тамъ се ражда тжгата, която излиза отъ великитѣ произведения? Поетитѣ не можаха да ги напишатъ, освѣнъ съ условието да си затворятъ очитѣ за страшнитѣ хоризонти и да наложатъ мълчание на тѣй важнитѣ и многобройни гласове на своята душа. Ако не го сторѣха, биха изгубили мжжество. Нищо не е по печално и по-примамливо отъ едно велико произведение, защото нищо не показва по-добрѣ безсилието на човѣка да съзнае своето достоинство. И, ако единъ гласъ не ни прѣдизвѣстваше, че най-хубавитѣ произведения сж нищо въ сравнение съ това, което сме ние, нищо не би могло да ни унизи повече.

„Душата,“ казва Емерсонъ, «стои по-високо отъ това, което можемъ да знаемъ за нея, и е по-мдра отъ всичкитѣ си произведения, Великия поетъ ни кара да чувствуваме собствена си цѣна, и тогава ние уважаваме по-малко туй, което той е създалъ. Най-хубавото нѣщо на което той ни учи, то е прѣнебрежението къмъ всичко направено отъ него. Шекспиръ ни отвлича въ едно такова възвишено течение на разумна активностъ, че ни вдѣхва понятието за едно богатство, нрѣдъ което неговото богатство се струва бѣдно, и

тогава ние чувствуваме че възвишеното дѣло, което той е създалъ и което въ други моменти ние издигаме до височината на една поезия, сжществуваща сама по себе, не принадлежи по-дълбоко на дѣйствителната природа на нѣщата, отъ обглата сѣнка на минувача връзь нѣкоя скала“.

Възвишенитѣ възклицания на великитѣ поеми и на великитѣ трагедии не сж нищо друго, освѣнъ мистически възклицания, които не принадлежатъ на външния животъ на тѣзи поеми или на тѣзи трагедии. Тѣ избликватъ за минута отъ вжтрѣшния животъ и ни каратъ да се надѣваме за нѣкаква си неочакваностъ и която ние при тоза, тѣй нетърпѣливо очакваме, до дѣто много познатитѣ страсти ги покриватъ на ново съ своя сѣгъ... Въ тѣзи моменти, именно, човѣчеството се намира за минута въ присжтствието на единъ ангелъ. Но важното е да се иззажда по често лице съ лице съ себе си, за да се познае какво е то. Ако нѣкое сжщество отъ другъ единъ свѣтъ слѣзѣше между насъ и ни поискаше върховнитѣ цвѣтя на нашата душа и титлитѣ за благородство на земята, какво бихме му дали ние? Нѣкои отъ тѣхъ биха донесли философитѣ, безъ да знаятъ какво правятъ. Забравихъ кой другъ е отговорилъ, че би прѣдложилъ *Отелло*, *Кралъ Лиръ* и *Хамлетъ*. Е добрѣ, ние не сме туй! И, азъ мисля, че нашата душа шѣше да умре отъ срамъ въ глѣбинитѣ

на нашата плът, защото тя знае че нейнитѣ видими съкровища не сж направени за да бждатъ открити за очитѣ на чужденцитѣ, а съдържатъ само фалшиви къмъчета. Най-скромниятъ изъ насъ, въ самотнитѣ минути, когато той знае туй което трѣбва да се знае, се чувствува въ правото си да се прѣдставлява отъ друго нѣщо, а не отъ единъ шефъ д'юврѣ. Ние сме невидими сжщества. Ние не бихме имали нищо да кажемъ на небесния пратеникъ, ни нищо да му покажемъ и нашитѣ най-хубави нѣща биха ни се показали изведнажъ подобни на онѣзи бѣдни сѣмейни спомени, които ни сж изглеждали тѣй скжпи въ дѣното на тѣхното чекмедже и които ставатъ тѣй нищожни, когато ги изваждаме за минута отъ сѣнката имъ за да ги покажемъ на нѣкой външенъ човѣкъ. Ние сме невидими сжщества, които живѣятъ само въ себе си, и внимателниятъ посѣтителъ би си отишелъ безъ да се съмнява нѣкога за туй което е можалъ да види, ако би въ тази минута нашата милостива душа не се намѣси. Тя тѣй бѣга прѣдъ малкитѣ нѣща и толкова е трудно да се върне изново тя въ живота, че се боятъ да я повикатъ на помощъ. А, при това, тя винаги присжтствува и никога не се лъже нито пѣкъ ни лъже, шомъ единъ пѣтъ си намѣри жилище. Тя би показала на неочаквания пратеникъ склученитѣ ржцѣ на човѣка, съ очи тѣй пълни съ блѣ-

Съкровище на смиренитѣ

нове, които нѣматъ даже име и съ устни които не могатъ нищо да кажатъ; и може би другиятъ, ако е достоенъ да разбира, не би смѣялъ повече да пита...

Но, ако му трѣбваха други доказателства, тя би го завела между онѣзи, чиито дѣла се допиратъ почти до мълчанието. Тя би отворила вратата на областитѣ, дѣто нѣкои сж я обичали, заради самата нея, безъ да се интересуватъ за малкитѣ жестове на тѣлото. Тѣ ще се изкачатъ и двамата върху самотнитѣ високи поляни, дѣто съзнанието се издига до такава степенъ и дѣто всички онѣзи които се интересуватъ за себе си, бродятъ внимателно около чудовишния прѣстенъ, който свързва видимия свѣтъ съ нашитѣ върховни свѣтове. Тя би отишла съ него до границитѣ на човѣка; защото именно отъ мѣстото, дѣто човѣкъ, сѣкашъ свършва, той вѣроятно започва, и неговитѣ сжществени и неизчерпаеми части се намиратъ само въ невидимото, дѣто трѣбва непрѣстанно да се бди. Само върху тѣзи висини има мисли, които душата може да изповѣда и идеи, които ѝ приличатъ и които сж наложителни, като самата нея. Тамъ човѣчеството за единъ моментъ е царувало и тѣзи високи върхове, слабо освѣтени, сж можеби едничкитѣ сияния, които освѣтляватъ нашата земя въ духовнитѣ пространства. Тѣхнитѣ отблѣсъци иматъ дѣйствително цвѣта на

нашата душа. Ние чувствуваме, че страститѣ на духа и на сърдцето, въ очитѣ на единъ върховенъ разумъ, биха приличали на енорийска разпря; но въ своитѣ произведения хората, за които говоря, сж излѣзли отъ малкото село на страститѣ и сж казали нѣща, които могатъ да интересуватъ онѣзи, които не сж отъ земната енория. Не трѣбва нашето човѣчество да се вълнува само въ дѣното на себе си, като стадо отъ къртици. Трѣбва то да живѣе така, като че единъ день ще дава смѣтка за живота си прѣдъ по-стари братя. Свитиятъ въ него разумъ е само една мѣстна знаменитостъ, която кара пжтника да се усмихва. Има нѣщо друго вънъ отъ разума и не той ни свързва съ вселенната. Врѣме е да не се смѣсва той вече съ душата. Не е думата за туй, което става между насъ, но за туй което става въ насъ, надъ страститѣ и разума. Ако азъ прѣдложа на чуждия разумъ само Ла Рошфуко, Лихтенберга, Мередитъ или Стендалъ, той ще ме погледне, както азъ гледамъ въ дѣното на единъ забутанъ градъ, отчаяния гражданинъ, който ми говори за своята улица, за своята свадба или своето занятие. Кой ангелъ ще попита Титуса защо той не се е оженилъ за Вереника и защо Андромаха е дала обѣщание на Пируса? Що прѣдставлява Вереника, ако азъ я сравня съ туй, което има невидимо въ просекинята, която ме спира или

проститутката, която ми прави знакъ? Една мистическа дума може сама, за моменти, да прѣдставлява едно човѣшко сжщество; но нашата душа не е въ тѣзи области безъ сѣнка и безъ пропасти; и вий сами ще се спрете ли тамъ въ тежкитѣ часове, когато животътъ натегне на плешитѣ ви? Човѣкътъ не живѣе въ тѣзи явления, а при това тѣ сж ствършенни. Но, за тѣхъ трѣбва да се говори между насъ си, и удобно е да се мълчи, ако нѣкой посѣтителъ почука вечерь на вратата ни. Но, ако този самиятъ посѣтителъ ме изненада въ моментътъ, когато моята душа търси ключа на своитѣ най-близки съкровища въ Паскаля, Емерсона или Хелда или, отъ друга страна, въ нѣкои отъ онѣзи, които сж се занимавали съ най-чистата красота, азъ нѣма да затворя книгата и да се изчервя; и може-би, че той самъ ще научи нѣщо отъ едно братско сжщество, обрѣчено на мълчание или пъкъ най-малкото, което ще узнае, е че не всички сме доволни на земята.

IX.

Всѣкидневниятъ трагизъмъ.

Има единъ дѣлвиченъ трагизъмъ, който е много по-истински, много по-дълбокъ и много по-отговарящъ на нашето истинско сжщество отъ трагичното на голѣмитѣ приключения. Лесно е да се почувствува то, но не тъй лесно може да се покаже, защото това истинско трагично не е чисто материално или психологическо. Тукъ вече думата не е за опрѣдѣлената борба на едно сжщество противъ друго, за борбата на едно желание противъ друго, или за вѣчната борба на страстьта и на дълга. Думата е да се покаже чудното въ самичкия фактъ, че живѣешъ. Думата е по-скоро да се покаже сжществуването на една душа въ себе-самата, слѣдъ една безкрайностъ винаги активна. Думата е по-скоро да се накара да се чуе подъ обикновеннитѣ диалози на разума и чувствата, най-тържественія и непрѣкъснати диалогъ на сжществото съ неговата сждба. Думата е по-скоро да ни накаратъ да слѣдваме неувѣренитѣ и мжчителни стѣпки на едно сжщество, което се приближава или отдалечава отъ своята истина, отъ своята красота или отъ своя Богъ. Думата е по-скоро да ни се покаже и да ни накаратъ да разберемъ хиля-

дитѣ аналогични нѣща, които трагическитѣ поети, сж ни показали пжтйомъ. Но, ето най-сжщественото: туй което сж ни показали пжтйомъ, не би ли се опитали тѣ да ни покажатъ останалото? Туй, което се разбира подъ кралъ Лиръ, подъ Макбетъ, подъ Хамлетъ, напримѣръ, таинствената пѣсенъ на безкрайността, страшното мълчание на душата или на боговетѣ; вѣчността, която гърми на хоризонта, сждбата или фаталността, които съзиратъ вжтрѣшно, безъ да може да се каже по какви знакове се познава, не би ли могло, чрѣзъ нѣкаква размѣна на ролитѣ, да ги приближатъ до насъ, като отстранятъ актьоритѣ? Случайно ли е, слѣдователно, да твърдимъ, че истинската трагедия на живота, нормал^{на} ата трагедия, дълбоката и обща трагедия, се почва именно тогазъ, когато приключенията, мжкитѣ и опасноститѣ сж минали? На щастието ржцѣтѣ не сж ли по-дълги отъ тия на нещастието, и нѣкои отъ неговитѣ сили не биха ли се приближили по-близо до човѣшката душа? Трѣбва ли непрѣменно да режемъ, като Атридитѣ, за да се появи вѣчниятъ Богъ въ нашия животъ, и не иде ли никога Той да седне подъ тихата свѣтлина на нашата лампа? Спокойствието, не е ли страшно, когато размишлявашъ за него и когато звѣздитѣ бдятъ надъ него; и смисълъта на живота въ шума ли се разкрива или въ мълчанието? Дали не, когато

ни казватъ на края на повѣститѣ — «тѣ бѣха честити», тогава именно великото безпокойство настѣпва? Що става, когато тѣ сѣ честити? Дали щастието или една минута отдихъ не откриватъ по-сериозни и по-трайни нѣща, отъ бурята на страститѣ? Дали не тогазъ вървежътъ на врѣмето, и много други по-тайни вървежи, ставатъ най-сетнѣ видими, а часоветѣ се ускоряватъ? Дали всичко това не задѣва по-дълбоки фибри отъ удара на мечъ въ обикновенитѣ драми? Дали тогава, когато човѣкъ се мисли за защитенъ отъ външната смъртъ, странната и мълчелива трагедия на битието и безкрайността, отваря наистина вратитѣ на своя театъръ? Дали тогава, когато азъ бѣгамъ прѣдъ единъ голъ мечъ, моето сжществуване достига своята най-интересна точка? Дали винаги въ една цѣлувка то е най-възвишено? Нѣма ли други моменти, когато се чуватъ по-постоянни и по-чисти гласове? Душата ви не разцѣфва ли се въ бурната нощъ? Може ли се каже, че тѣй сѣ мислили до сега. Почти всички наши трагически автори съзиратъ само пълния съ страсти животъ и миналия животъ; и, може да се каже, че цѣлиятъ нашъ театъръ е анахрониченъ и че драматическото изкуство е закъснѣло, съ толкова години, колкото и скулптурата. Не е така съ добрата живопись и съ добрата музика, напримеръ: тѣ сѣ съумяли да смѣсятъ и въз-

произведатъ по-скрититѣ, и не по-малко важни и чудновати черти на съврѣмения животъ. Тѣ сж видѣли, че този животъ, като е изгубилъ отъ декоративната повърхность, спечелилъ е въ дълбочина, въ вжтрѣшно значение и въ духовна мощь. Единъ добъръ художникъ на ще рисува вече Мариуса, побѣдителя на Ким-вритѣ или убийството на Херцогъ де Гизъ, защото психологията на побѣдата или умъртвяването е елементарна и изключителна, а безсмисленн. ятъ шумъ на една жестока постъпка задушава най-дълбокия, но колебливъ и съдържанъ гласъ на тваритѣ и на нѣщата. Той ще прѣдстави — една загубена въ полето къща, една врата отворена въ края на коридора, единъ образъ и ржцѣ въ отдихъ; тѣзи прости образи могатъ да прибавятъ нѣщо къмъ нашето съзнание за живота, а това е едно благо, невъзможно вече да се изгуби.

Но, нашитѣ трагически автори, сжше като посрѣдственитѣ художници, които закѣснѣватъ въ историческата живопись, турятъ всичката важность на произведенията си въ насилието на анегдота, който възпроизвеждатъ. И тѣ искатъ да ни развличатъ съ дѣйствия отъ сжщия родъ, които веселяха варваритѣ, — за които атентатитѣ, убийствата и прѣдателствата, които прѣдставляватъ, бѣха обикновени. Когато пѣкъ животътъ на мнозинството хора си тече далечъ отъ кръвь, отъ кръсьци

и мечове, а сълзитѣ на хората сж станали мълчеливи, невидими и почти духовни...

Когато отивамъ въ театра, струва ми се, че се намирамъ изново нѣколко часа, срѣдъ моитѣ дѣди, които имаха едно просто, сухо и грубо схващане за живота, който почти не мога да си въобразя и въ който азъ не мога да участвувамъ вече. Азъ виждамъ тамъ — излѣганъ мжжъ, който убива жена си; жена, която отраря любовника си; синъ, който отмъщава на баща си; баща, който принася въ жертва дѣцата си; дѣца, които умъртвяватъ баща си; убити царе, изнасилени дѣвици, затворени граждани, и всичкото традиционно възвишено; но уви! тѣй повърхностно, тѣй материално, — съ кръвъ, съ външни сълзи и съ смъртъ. Какво могатъ да ми кажатъ твари, които иматъ само една идея фиксъ, и които нѣматъ време да живѣятъ, защото трѣбва да убиятъ единъ съперникъ или една любовница?

Азъ бѣхъ дошелъ съ надежда да видя нѣщо отъ живота, свързано съ неговитѣ извори и тайни, чрѣзъ връзки, които нѣмамъ ни случая, ни силата да виждамъ всѣки день. Бѣхъ дошелъ съ надежда да съзра, за единъ моментъ, красотата, величието и важността на своето скромно всѣкидневно сжществуване. Надѣвахъ се да ми покажатъ нѣкакво присѣтствие, нѣкаква сила или нѣкой Богъ, който

живѣе съ мене въ стаята ми. Азъ очаквахъ нѣкакви си върховни минути, каквито живѣя безъ да подозирамъ прѣзъ своитѣ най нищожни часове; а най-често съмъ виждалъ само човѣкъ, който надълго ми говори, защо именно той е ревнивъ, защо отравя или защо се убива.

Азъ се дивя на Отелло, но той, струва ми се, не живѣе всѣкидневния тържественъ животъ на единъ Хамлетъ, който има врѣме да живѣе, защото не дѣйствува. Отелло е удивително ревнивъ. Но не е ли старозаблудение да се мисли, че именно въ моментитѣ, когато една такава страсть или други нѣкои, отъ сжщата важностъ, ни владѣятъ, ние наистина живѣемъ? Случвало ми се е да мисля, че единъ старецъ, седналъ на своето кресло, и чака замисленъ до лампата си, слушайки несъзнателно всичкитѣ вѣчни закони, които царствуватъ около кжщата му, който тълкува безъ да разбира това, което има въ мълчанието на вратитѣ и прозорцитѣ и въ слабия гласъ на свѣтлината, който търпи присжтствието на своята душа и своята сждба, който привежда малко главата си, безъ да се съмнява, че всички сили на този свѣтъ се вмѣсватъ и бдятъ въ стаята му, като внимателни служанки, който не знае, че самото слънце поддържа надъ бездната малката масичка, на която той се облѣга, и че нѣма ни едно свѣ

тило на небето, ни една сила на душата, която да е равнодушна към движението на една клѣпка, която пада, или на една мисъл, която се издига, — случвало ми се е да вѣрвамъ, че този неподвиженъ старецъ живѣе въ сжщность единъ по-дълбокъ, по-човѣшки и по-важенъ животъ отъ любовника, който закала любовницата си, капитана, който нанаса една побѣда, или «съпруга, който мѣсти за честта си».

Ще ми кажатъ, може-би, че единъ неподвиженъ животъ никога не се вижда, че трѣбва и да го оживимъ съ нѣкои дѣйствия и че тѣзи разнообразни и достойни да бждатъ възприети дѣйствия се намиратъ само въ малкото число страсти, сжществуващи до сега. Не зная дали е вѣрно, че единъ неподвиженъ театъръ е невъзможенъ. Струва ми се, даже, че той сжществува. Повечето трагедии на Есхила сж неподвижни трагедии. Не говоря за *Прометей* и *Молящитѣ*, дѣто всичко е неподвижно; но цѣлата трагедия на *Хоефоритѣ*, която обаче е най-ужасната драма на древността, тѣпче съ крака, като въ единъ кошмаръ, прѣдъ гроба на Агамемнона, до дѣто пакъ убийството блѣсва, като мълния, из натрупанитѣ молитви, които се трупатъ непрѣстанно една върху друга. Изслѣдвайте отъ туй гледище нѣкои други отъ най-хубавитѣ трагедии на древнитѣ: *Евменидитѣ*, *Антигона*,

Електра, Едипъ въ Колонъ. «Тѣ сж идвали въ възторгъ, — казва Расинъ въ прѣдговора си къмъ *Вереника*, — тѣ сж идвали въ възторгъ отъ *Аякса* на Софокла, което не е нищо друго, освѣнъ *Аяксъ*, който се убива отъ скръбъ, по причина на скръбъта, въ която е падналъ, слѣдъ като отказали да му дадатъ *Ахилесовитѣ* оржжия. Тѣ сж идвали въ възторгъ отъ *Филоктета*, цѣлия сюжетъ на който е *Одисей*, който иде да вземе стрѣлитѣ на *Херкулеса*. Даже *Едипъ*, макаръ и пълень съ разсжждение, е по-бѣденъ по съдържание отъ най-простата днешна трагедия».

Нима това не е почти неподвиженъ животъ? Обикновено, тамъ нѣма даже психологическо дѣйствиe, което стои хиляди пжти погорѣ отъ материалното дѣйствиe, и което изглежда необходимо; но, което тѣ успѣватъ да унищожатъ или намалятъ по единъ чудесенъ начинъ, за да не оставятъ да сжществува другъ интересъ, освѣнъ този, който вдѣхва положението на човѣка въ вселената. Тукъ, ний не сме вече у варваритѣ, и човѣкътъ не се вълнува вече подъ влиянието на елементарнитѣ страсти, които не сж единственитѣ интересни нѣща, що има въ него. Може да го наблюдаваме и въ врѣме на отдихъ. Не е вече думата за единъ изключителенъ и буренъ моментъ на битието, но за самото битие. Има хиляди и хиляди закони по-мощни и по-почетъ

ни отъ законитѣ на страститѣ; но тѣзи бавни, сдържани и мълчеливи закони, като всичко, надарено съ непрѣодолима сила, се виждатъ и чуватъ само въ полумрака и съзерцанието, прѣзъ спокойнитѣ часове на живота.

Когато Одисей и Неоптолемъ идатъ да искатъ отъ Филоктета оржжията на Херкулеса, тѣхното дѣйствиe, само по себе, е тѣй просто и тѣй равнодушно, като това на единъ съврѣменъ човѣкъ, който влиза въ нѣкоя къща да посѣти нѣкой боленъ, или на нѣкой пѣтникъ, който чука на вратата на нѣкоя гостилница, или на една майка, която чака въ къща до огнището връщането на дѣтето си. Софокль отбѣлѣзва мимохооомъ, съ бѣгли черти, характера на героитѣ си. Но не може да се твърди, че главниятъ интересъ на трагедията не се намира въ борбата, която съзираме между ловкостта и честността, между любовта къмъ отечеството, умразата и заслѣпването на гордостта? Има нѣщо друго; а то е да се покаже висшето съществуване на човѣка. Поетътъ прибавя къмъ обикновения животъ нѣщо си, което е тайна на поетитѣ, и изведнажъ животътъ се явява въ своето чудесно величие, въ своето подчинение на незнайнитѣ сили, въ онѣзи отношения, които не се свършватъ съ своето тържествено нищожество. Единъ химикъ пуца нѣколко тайнствени капки въ една чаша вода, която изглежда че съдър-

жа само чиста вода, и веднага цѣлъ свѣтъ отъ кристали се издига по краищата и ни открива туй, което бѣше скрито въ тази чаша, дѣто нашитѣ иесъвършени очи нищо не бѣха съзрѣли. Тѣй, въ *Филоктета*, изглежда че малката психология на тритѣ главни лица образува само стѣнитѣ на чашата, която съдържа чистата вода, — нашия обикновенъ животъ, въ който поетътъ пуца нѣколко животворни капки отъ своя гений.

Сжщо тѣй, не въ дѣйствиата, но въ думитѣ се крие красотата и величието на хубавитѣ и велики трагедии. Дали само въ думитѣ, които придружаватъ и обясняватъ дѣйствиата, се намиратъ тѣ? Не; трѣбва да има нѣщо друго, вѣнъ отъ необходимия вѣншенъ диалогъ. Само ония думи, които на пръвъ погледъ изглеждатъ безполезни, само тѣ важатъ въ едно произведение. Въ тѣхъ именно се намира душата. Край необходимия диалогъ има почти винаги единъ другъ диалогъ, който изглежда повърхностенъ. Изучете внимателно и ще видите, че туй е единствения диалогъ, който слуша душата дълбоко, защото само въ туй мѣсто се говори съ нея. Вий ще признаете сжщо, че именно качеството и ширината на този безполезенъ диалогъ, опрѣдѣлятъ качеството и вѣрната цѣна на произведението. Извѣстно е, че въ обикновенитѣ драми необходимиятъ диалогъ, съвсѣмъ не отговаря на дѣйстви-

тейността; и туй което създава таинствената красота на най-хубавитѣ трагедии, се крие тъкмо въ думитѣ, които се говорятъ край точната и привидна истина. Красотата се крие въ думитѣ, съответни на истина по дълбока и несравнено по-близка на невидидимата душа, която подържа поемата. Може даже да се твърди, че поемата се приближава до красотата и до една по-висша истина толкова, колкото избѣгва думитѣ, които обясняватъ дѣйствия и ги замѣня съ думи, които обясняватъ, не туй което се нарича «състояние на душата» но — неуловимитѣ и непрѣкъснати усилия на душитѣ къмъ красотата и къмъ истината. До, толкова и поемата се приближава къмъ истинския животъ. Случвало се е на всѣки човѣкъ въ своя дѣлничень животъ, да е разплелъ чрѣзъ думи, едно много тежко положение. Помислете за него една минута. Кое винаги въ тѣзи моменти, обикновено, важи най-много, — туй което казвате, или което ви отговарятъ? Нимà други сили, други думи, които не се чуватъ; не сж причината, която е опрѣдѣлила събитieto? Туй което казвамъ не важи често пжти; но, моето присжтствие, положението на моята душа, моето бждаще и моето минало, туй което ще се роди отъ мене и което е умрѣло, една тайна мисль, свѣтилата небесни, които ми захвалятъ, моята сждба, хиляди и хиляди тайнства, които заобикалятъ мене и

васъ, ето кое ви говори въ този трагиченъ моментъ и ето кое ми отговаря. Подъ всѣка отъ моитѣ думи и подъ всѣка отъ вашитѣ, се крие всичко онова особено, което ний виждаме и туй особено, което, въпреки насъ, чуваме. Ако вие сте дошли, вие «оскърбениятъ съпругъ», «излъгания любовникъ», «напуснатата жена» съ намѣрение да ме убиеете; не моитѣ най-краснорѣчиви молби сж, които ще могатъ да спратъ ржката ви. Но, възможно е да срѣщнете тогава една отъ тѣзи неочаквани сили, и моята душа, която знае че бдятъ около ми, ви казва една тайна дума, която ви обезоржжава. Ето сферитѣ, въ които се рѣшаватъ приключенията, ето диалогътъ, чийто отзвукъ би трѣбвало да се подслуша. И този отзвукъ, именно, чуваме ний дѣйствително — наистина, извънредно отслабналъ и измѣненъ — въ нѣкои отъ великитѣ произведения, за които току-що говорихъ. Но, не може ли да се опита човѣкъ да приближи още повече тѣзи сфери, дѣто всичко става «въ дѣйствителность».

Изглежда, че искатъ да се опитатъ. Прѣди нѣколко врѣме, по поводъ драмата на Ибсена, дѣто най-трагически може да се подслуша този диалогъ „отъ втора степенъ“, въ *Солнесъ Строителтъ*, тогава азъ се опитахъ, несржчно още, да проникна въ тѣзи тайни. При все това, туй сж аналогични слѣди отъ

ржката на гжщия слѣпецъ, върху сжщата стѣна и които пакъ отиватъ къмъ сжщата свѣтина. Въ Солнесъ, казвахъ азъ, що е прибавилъ поетътъ къмъ живота, за да ни се покаже той тъй страненъ, тъй дълбокъ и тъй безпокоенъ подъ своето външно младенчество? Не е лесно да се открие то, и стариятъ учитель пази не една тайна. Изглежда даже, че туй което той е искалъ да каже не е голѣмо нѣщо въ сравнение съ туй, което е *трѣбвало* да каже. Той е далъ свобода на извѣстни сили на душата, които никога не сж били свободни и, може би, е билъ воденъ отъ тѣхъ. «Виждале ли Хилда, възклицава Солнесъ, виждате ли! Има нѣщо магесническо въ васъ, както въ мене. Туй магесничество кара да дѣйствуватъ силитѣ отъ вънъ. И *трѣбва* да се съгласимъ съ това. Искаме или не, — *трѣбва!*»

Има нѣщо магесническо въ тѣхъ, както у насъ всички. Хилда и Солнесъ сж, мисля азъ, първитѣ герои, които сѣшатъ, че живѣятъ единъ моментъ въ атмосферата на душата и този истински животъ, който сж открили въ себе-си, оттаткъ тѣхния обикновенъ животъ, ги плаши. Хилда и Солнесъ сж двѣ души, които сж съзрѣли положението си въ истинския животъ. Има много нзчини да познаешъ единъ човѣкъ. Вземамъ за примѣръ двѣ или три сжщества, които виждамъ почти всѣки день. Вѣроятно е, че дълго врѣме азъ съмъ ги

различавалъ по тѣхнитѣ жестове, вѣншни или вжтрѣшни навици, по начина на чувствуване, на дѣйствиуване и на мислене. Но, прѣзъ цѣлото, непродължително приятелство, идва единъ тайнственъ моментъ, когато ние съзираме, тѣй да се каже, точното положение на своя приятель по отношение неизвѣстното, което го обикаля, и положението на сждбата къмъ него. Отъ този, именно, моментъ той наистина ни принадлежи. Ние сме видѣли еднажъ за винаги, по такъвъ начинъ, събитията, които ще се развиятъ по отношение на него. Ние знаемъ, че този послѣдниятъ напусто ще се оттегли въ дѣното на своя приютъ, колкото е възможно по-неподвиженъ, отъ страхъ да не размърда нѣщо въ голѣмитѣ резервуари на бъдащето, но неговото благоразумие не ще послужи за нищо, и безбройнитѣ събития, които му сж прѣдопрѣдѣлени, ще го откриятъ тамъ, дѣто се крие и ще чукатъ постоянно на вратата му. А отъ друга страна ние знаемъ, че други пъкъ безполезно ще излѣзе да търси приключения, той ще се връща винаги съ пусти ржцѣ. Една безгрѣшна наука сѣкашъ се е родила безпричинно въ нашата душа, въ деня, когато нашитѣ очи сж се отворили за сждбата, и ние сме увѣрени вече, че събитието, което изглежда тѣй близо, никога не ще може да доситне такъвъ човѣкъ.

Отъ тази минута една специална частъ отъ душата царува надъ приятелството, даже на най-неразумнитѣ и най-тъмнитѣ сжщества. Става единъ видъ размѣстване на живота. И, когато ние срѣщнемъ, случайно, единъ отъ онѣзи, които ние по такъвъ начинъ познаваме, и приказваме безгрижно за снѣга или за женитѣ, които минуватъ, въ всѣкиго у насъ има нѣщо, което се поздравляяа, изучва, пита, безъ наше знание, интересува се отъ обстоятелствата и говори за събития, недостѣпни да ги разберемъ...

Азъ мисля, че Хилда и Солнесъ се намиратъ въ това състояние, и се гледатъ по този начинъ. Тѣхнитѣ разговори не приличатъ въ нищо на туй, което сме чували до днесъ, защото поетътъ се е опиталъ да размѣси, въ единъ и сжщъ изразъ, вътрѣшенъ и външенъ диалогъ. Въ тази Сомнамбулична драма, царуватъ нѣкакви нови незнайни сили. Всичко казано въ нея крие и открива едновременно изворитѣ на единъ незнаенъ животъ. И, ако ние се чудимъ на моменти, не трѣбва да се забравя, че нашата душа е често, въ нашитѣ бѣдни очи, една много безумна сила и че има въ човѣка много области по-плодотворни, по-дълбоки и по-интересни отъ тѣзи на разсѣдъка и познанието...

X.

Възвдата.

Може да се каже, че отъ вѣкъ на вѣкъ, единъ трагически поетъ изходва, съ факела на поезията въ ръка, „лабиринтитѣ на сѣдбата“. Тѣ сж опрѣдѣлили, по този начинъ, — всѣки споредъ силитѣ на врѣмето си, — душата на човѣшкитѣ анали, и сж създали по такъвъ начинъ божествената история. Само въ тѣхъ еднички могатъ да се прослѣдятъ безбройнитѣ измѣненія на великата неизмѣнна сила. А, интересно е да се прослѣдятъ тѣ, защото най-чистото отъ душата на народитѣ се намира, може би, въ дѣното на понятието, което тѣ сж си съставили за тази сила. То не е умирало никога напълно, но имало е моменти, когато то едва е тлѣяло, и въ тѣзи моменти се забѣлѣзва, че животътъ не е ни много силенъ, ни много дълбокъ. То е било обожавано само единъ пѣтъ безраздѣлно. То е било тогава и за самитѣ богове една ужасна тайна. Много е странно да се констатира, че епохата, въ която божеството, безъ образъ, е изглеждало най-страшно и най-непонятно, е била най-добрата епоха на човѣчеството, и че най-щастливиятъ отъ народитѣ е билъ онзи, който си прѣдставялъ сѣдбата подъ най-страшния видъ.

Сѣкашъ е имало нѣкаква тайна сила въ тази идея, или че пѣкъ тази идея е била знамение на нѣкаква сила. Дали човѣкътъ расте, колкото повече узнава величието на незнанието, което го владѣе; или туй е незнанието, което расте съразмѣрно съ човѣка? Днесъ, би могло да се каже, че идеята за сѣдбата отново се пробужда. Може би, не е безполезно да отиде човѣкъ да я търси. Но дѣ ще я намѣри? Да търсишъ сѣдбата не значи ли да търсишъ човѣшката скѣрбъ? Нѣма сѣдба на радостта; нѣма честити звѣзди; тази, която наричатъ така, е звѣзда, която си чака реда. Сѣ пакъ, нужно е да излизаме понѣкога да търсимъ нашата скѣрбъ, за да я узнаямъ и ѝ се поклонимъ, даже тогава, когато голѣмата безформена масса на нашата сѣдба не е още завършена.

Туй е най-сигурниятъ начинъ на самопознание, защото, може да се каже, че ний струваме толкова, колкото струватъ нашитѣ безпокойства и меланхолии. Колкото напредваме, толкова тѣ ставатъ по-дълбоки, по-благородни и по-красиви, и Маркъ Аврелий е най-дизниятъ отъ хората, защото най-добрѣ отъ всѣки другъ той е разбралъ туй, което нашата душа е вложила въ клетата усмивка на самоотричанието, лежаще дълбоко у насъ. Сжщото нѣщо е и съ гореститѣ на човѣчеството. Пѣтътъ на безпокойствата прилича на

пжтя на нашитѣ горести; но той е по-дълъгъ и по-вѣренъ и трѣбва да води къмъ отечество, което ще узнаятъ само послѣднитѣ дошли. Той трѣгва сжщо отъ физическата мжка, минава прѣзъ страха отъ боговетѣ и спира за сега до една нова бездна, глбинитѣ на която най-добритѣ изъ насъ не сж още изпитали.

Всѣки единъ вѣкъ обича своята скърбъ; защото всѣки вѣкъ вижда друга сждба. Известно е, че ние не се интересуваме вече, както едно врѣме, за катастрофата на страститѣ; и най-трагически ше-д'юври на миналото сж, по скърбѣта си, една степенъ по-долу отъ днешната ни горестъ. Тѣ ни засѣгатъ вече само косвенно, защото нашитѣ размишления и новото благородство, което скърбѣта на живота е създала у насъ самитѣ, прибавятъ по нѣщо отъ себе-си къмъ проститѣ случаи на умраза или любовь, които тѣ изображаватъ прѣдъ насъ.

Изглежда, на моменти, че ние сме на брѣга на единъ новъ, тайнственъ и по-чистъ песимизъмъ. Най-страшнитѣ философи—Шопенхауеръ, Карлейлъ, Руситѣ, Скандинавцитѣ и добродушниятъ оптимистъ Емерсонъ, и той сжщо (защото нѣма нищо по-безнадеждно отъ единъ доброволень оптимистъ), сж минали безъ да обяснятъ нашата меланхолия. Ний чувствуваме, че има подъ всички причини, които сж се опи-

тали да ни покажатъ, много други по-дълбоки причини, които тѣ не сж могли да ни откриятъ. Скърбътa на човѣка, която отъ тѣхното появяване изглежда вече красива, може да се облагороди още безкрайно, додѣто едно гениално сжщество произнесе послѣдната дума на скърбътa, която ще ни прѣчисти, може-би, напълно. . .

А, до тогава ние сме въ ржцѣтѣ на странни сили, и винаги ще подозираме тѣхнитѣ намѣрения. Въ врѣме на великитѣ трагици на новото врѣме, въ врѣмето на Шекспира, на Расина и на тѣхнитѣ послѣдователи, сж мисляли, че всички нещастия идатъ отъ разнитѣ страсти на сърдцето ни. Катастрофата не плува между два свѣта : тя иде отъ единъ за да отиде въ другъ; а знае се, отъ дѣ излиза тя. Човѣкътъ е винаги господаръ. Въ врѣме на гърцитѣ той бѣше много по-малко такъвъ, и фаталността царуваше на висинитѣ. Но, тя бѣше недостъпна, и никой не смѣеше да я пита. Днесъ, почватъ да я запитватъ, и туй е може-би великото знамение, което характеризира новия театръ. Не се спиратъ вече върху послѣдицитѣ отъ нещастieto, но върху самото нещастие, и искатъ да знаятъ неговото сжщество и неговитѣ закони. Туй, което бѣше несъзнателно грижа на първитѣ трагици и което образуваше тържествената сѣнка, която падаше безъ тѣхно знание върху сухитѣ и

жестоки жестове на външната смъртъ, сега — самото естество на нещастieto, — е централният пунктъ на най послѣднитѣ драми и огнище на съмнителна свѣтлина, около която се въртятъ душитѣ на мъжетѣ и женитѣ. И направена е вече една стѣпка къмъ таинственото, за да погледнатъ въ лицето ужаситѣ на живота.

Би било интересно да се изслѣдва, подъ какъвъ жгълъ нашитѣ послѣдни трагични разглеждатъ нещастieto, което е основата на всички драматични поеми. Тѣ го виждатъ по-отъ близо отъ гърцитѣ, и проникватъ по-дълбоко въ плодотворнитѣ мракове на вътрѣшния кръгъ. Може би, това е самото божество. Отъ дѣ иде то, дѣ отива и защо слиза? Гърцитѣ едва питаха. Писано ли ви е, или пъкъ се ражда въ сжщото врѣме, когато ние се раждаме? То ли иде на срѣща ни, или пъкъ е извикано отъ гласове, които ние таимъ дълбоко въ своето сжщество и които сж съгласни съ него? Би трѣбвало да можешъ да наблюдавашъ, отъ върховетѣ на единъ другъ свѣтъ, диритѣ на единъ човѣкъ, комуто ще да се случи нѣкое голѣмо нещастие, — а кой човѣкъ несъзнателно не кове горестъта, която ще му бжде шило на цѣлия животъ?

Шотландскитѣ селяни иматъ една дума, която би могла да се приложи къмъ всѣки животъ. Въ своитѣ легенди тѣ наричатъ Feu

— състоянието на единъ човѣкъ, когото единъ видъ неодолимъ вжтрѣшенъ тласкъ влече, въпреки всичкитѣ му усилия, въпреки всички съвѣти и помощи, къмъ неизбѣжна катастрофа. Така именно Яковъ I, Яковъ на Катерина Дугласъ, бѣше Феу като отиваше, въпреки страшнитѣ знамения на земята, на ада и на небето, да прѣкара коледнитѣ празници въ мрачния Пертски замъкъ, дѣто го очакваше неговиятъ убиецъ, прѣдателятъ Робертъ Гремъ. Кой отъ насъ, като си спомни обстоятелствата на най-значителното нещастие на живота си, не се е чувствувалъ въ властта на сждбата? Несъмнено, азъ говоря тука само за дѣйствителнитѣ нещастия, за онѣзи които би мѡгли да се избѣгнатъ, защото има пасивни нещастия, като — смъртта на едно обожаемо същество, които ни събщатъ просто и върху които нашитѣ движения не могатъ да иматъ никакво влияние. Спомнете си фаталния день на живота си. Кой отъ насъ не е билъ прѣдизвѣстенъ; и, макаръ днесъ да ни се струва, че цѣлата ни сждба би могла да се измѣни съ една стѣпка, която не е била направена, една врата която не е била, отворена, една рѣка която не е била вдигната кой отъ насъ не се е борилъ напусто и безнадежно върху бѣлото на стѣнитѣ на пропастьта, противъ една невидима сила и, на прѣвъ погледъ, безпомощна сила?

Вѣянието отъ вратата, която една вечерь отворихъ, навѣки угаси моето щастие, както би угасило една немощна лампа; и сега, като си спомня за това, не мога да си кажа, че не съмъ знаялъ... А между това, нищо особено не бѣше ме довело до прага. Азъ можехъ да си отида съ повдигане на раменѣтъ, никакъвъ човѣшки разумъ не можеше да ме убѣди да почукамъ на вратата... Никакъвъ човѣшки разумъ; нищо, освѣнъ сждбата...

Това прилича още на фаталността на Едипа, но все пакъ туй е друго нѣщо. Би могло да се каже, че тази фаталность е именно съзрѣна ab indra. Има таинствени сили, които царуватъ въ насъ самитѣ и които сѣкашъ сж въ съгласие съ събитията. Ние всички носимъ врагове въ душата си. Тѣ само знаятъ какво правятъ и какво ни каратъ да правимъ; и когато тѣ ни водятъ къмъ събитието, тѣ ни прѣдупрѣждаватъ съ половинъ думи, много слаби за да ни спратъ на пѣтя, но достатъчни за да ни накаратъ да съжеляваме, когато ще бжде вече много късно, че не сме слушали повнимателно тѣхнитѣ смѣтни и насмѣшливи съвѣти. Дѣ се стремятъ тѣзи сили, които желаятъ нашата гибель, които сѣкашъ сж независими и не загиватъ съ насъ, макаръ и да живѣятъ въ насъ? Що туря въ движение всичкитѣ съмишленици на вселенната, които се хранятъ отъ нашата кръвь?

Човѣкъ, на когото е ударилъ сѣдбоносниятъ часъ, се намира въ единъ вихъръ, който не съзира; и отъ дълги години тѣзи сили създаватъ многобройнитѣ случки, които трѣбва да го доведатъ на необходимата минута, до тази точка, гдѣто сълзитѣ го чакатъ. Спомнете си всички усилия и прѣдчувствия. Спомнете си безполезнитѣ помощи. Спомнете си и благоприятнитѣ обстоятелства, които сѣ се опитвали да ви прѣградятъ пътя и които вие сте отблъснали, като отегчителни просѣци. Туй сѣ били клетитѣ боязливи сестри, които сѣ искали да ви спасятъ, и сѣ се отдалечили безъ нѣщо да кажатъ: много малки и много слаби, за да се борятъ противъ рѣшенитѣ нѣща, Богъ знае дѣ. . .

Нешастието едва е станало, ние вече изпитваме странното чувство, че сме се покорили на единъ вѣченъ законъ. И нѣкаква тайнствена утѣха, въ нѣдрата на най-голѣмитѣ горести, ни възнаграждава за нашето послушание. Ние не принадлежимъ на себе-си никога по-пълно, отколкото на другия день, слѣдъ една непоправима катастрофа. Изглежда, че тогава ние сме се открили изново, и че отново сме завоювали една незнайна и необходима частъ отъ своето сѣщество. Настѣпва едно странно успокояване. Въ продължение на много дни почти безъ наше знание, тогазъ когато ние сме се усмихвали на лицата и на

цвѣтята, враждебнитѣ сили на нашата душа сѣ се боряли страшно на края на пропастьта, и сега, когато ние сме на дѣното вече, всичко дѣха свободно.

Така тѣ се борятъ безъ почивка въ всѣка една душа; и ние виждаме по нѣкога, — но безъ да обръщаме внимание на това, защото ние отваряме очитѣ си само за неважнитѣ нѣща, — сѣнката на тѣзи битки, дѣто нашата воля не може да се намѣси. Ако азъ съмъ съ приятели, възможно е, срѣдъ думитѣ ѝ киска-нията, едно нѣщо, което не е отъ този обикновенъ свѣтъ минава изведнажъ по лицето на нѣкого отъ тѣхъ. Едно безпричинно мълчание ще се възцарява веднага; и, всички поглеждатъ, машинално, пространството за минута съ очитѣ на душата. Слѣдъ което усмивкитѣ и думитѣ, които бѣха изчезнали като изплашени жаби въ голѣмо езеро, ще изплуватъ по-буйни на повърхността. Но, невидимото тукъ, както навсждѣ, е събрало вече своя данѣкъ. Ний разбрахме, че нѣкаква-си борба е свършена, че една звѣзда се издига или пада, и че нѣкоя сѣдба току-що се е рѣшила. . .

Тя е била, може-би, рѣшена; и кой знае дали борбата не е едно видѣние! Ако азъ отворя днесъ пратата на кжщата, въ която трѣбва да срѣщна първитѣ усмивки на една печаль, която не ще се свърши вече, азъ върша тази

работа много по-отдавна, отколкото се мисли. Защо да възпитаваме своето «азъ», върху което нѣмаме почти никакво влияние? Ние трѣбва да наблюдаваме само своята звѣзда. Тя е добра или лоша, — блѣдна или мощна. И всички сили на морето не биха могли въ нищо да я измѣнятъ. Нѣкои, воито иматъ вѣра въ нея, играятъ си съ нея, като съ стъклена топка. Тѣ я подхвърлятъ и рискуватъ дѣто си искатъ; тя ще се връща, винаги вѣрна въ рѣцѣтъ имъ. Тѣ знаятъ хубаво, че тя неможе да се строши. Но, има други нѣкои, които немогатъ да вдигнатъ единъ погледъ къмъ тѣхната звѣзда, безъ да се откъсне тя отъ небето и да се разсипе на прахъ въ краката имъ. . .

Но, опасно е да се говори за звѣздата. Даже опасно е да се мисли за нея; защото често туй е знамение, че тя е на огасване. . .

Ние се намираме тука въ безднитѣ на нощъта, и очакваме туй, което трѣбва да стане. Не се касае вече за волята, ние сме на хиляди мили надъ нея, и въ една областъ, дѣто самата воля е най-зрѣлиятъ плодъ на съдбата. Не трѣбва да съжеляваме за това; ние знаемъ вече и ние сме открили нѣкои отъ привичкитѣ на случая. Ние чакаме, като птици, който наблюдава нравитѣ на прѣлестнитѣ птици, и когато се покаже нѣкое събитие на хоризонта, ние знаемъ, че то нѣма да остане тамъ осамотено и че неговитѣ братя

ще дойдатъ да се събератъ на стада въ сѣщото мѣсто. Ние смѣтно знаемъ, че тѣ, съкашъ, се привличатъ отъ извѣстни мисли и отъ извѣстни души и че има твари, които отблъсватъ летежа имъ, както има други пѣкъ, които ги привличатъ отъ четиритѣхъ страни на свѣта.

Ние знаемъ, особено, че извѣстни идеи сж извѣнредно опасни, че стига да се помислишъ за една минута въ безопаसाостъ, за да привлѣчешъ грѣмотевицата, и че щастието образува една празднина, въ която не закѣснѣватъ да се излѣятъ сълзитѣ. Слѣдъ извѣстно врѣме ние почваме да узнаваме и тѣхнитѣ блага. Ние скоро виждаме, че ако направимъ нѣколко стѣпки по пѣтя на живота, съ нѣкого отъ своитѣ братя, привичкитѣ на случая не ще бждатъ сжщитѣ; тогазъ когато, ако сме съ другиго, то събитията отъ едно неизмѣнно естество ще трѣгнатъ правилно срѣщу нашето сжществуване. Ние усѣщаме, че има сжщества, които ни закрилятъ въ незнайното и други—които ни застрашаватъ съ опасностъ; че има такива, които успиватъ и други, които будятъ бждащето. Ние подозираме още, че нѣщата най-напрѣдъ се раждатъ слаби, и черпятъ отъ насъ силата си, и че въ всѣко произшествие има една кжса минута, въ която нашиятъ инстинктъ ни обажда, че ние сме още господари на сждбата. Най-сетнѣ, нѣкои се

осмѣляватъ да ни твърдятъ, че можемъ да се научимъ да бъдемъ щастливи; че колкото ставаме по-добри, иие се срѣщаме съ хора, сжщо така добри; че едно сжщество, което е добро, привлича неодолимо събития тѣй добри, като него самия и че въ една красива душа, най-тъжниятъ случай се прѣвръща въ красота. . .

Кой, слѣдователно, не е изпитвалъ, какъ добротата кима на добротата и какъ тѣ за нѣкои сж винаги прѣданни, когато пъкъ на други винаги измѣняватъ! Ако самата скърбъ почука на двѣ врати, които се досѣгатъ, ще дѣйствува ли по сжщия начинъ въ кжщата на справедливия и на несправедливия; и ако вие сте чисти, вашитѣ нещастия не ще ли бждатъ чисти? Да знаешъ да прѣобразишъ миналото въ нѣколко печални усмивки, не значи ли да завладѣешъ бждащето? И не изглежда ли, че и отъ самата неизбѣжностъ ние бихме могли да направимъ да закѣснѣе нѣщо? Не спятъ ли велики случаи, които едно ненадѣйно събитие пробужда ва хоризонта, и това нещастие би ли се случило днесъ, ако извѣстни мисли не бѣха правили шумъ въ душата ви тази сутринь? Дали туй е всичкото, което нашата мисль е можала да събере въ мраковетѣ? Кой слѣдователно би се осмѣлилъ да каже, че въ тѣзи области има и по-здрави истини! До тогава трѣбва да знаемъ да се усмихваме и да плачемъ въ мълчанието на една смирена доб-

рота. Надъ тѣзи нѣща се издига малко по малко недовършеното лице на днешната сѣдба. Една малка частъ отъ платното, което я покриваше нѣкога; е вече снето и въ откритата частъ ние виждаме, съ безпокойствие, отъ една страна *всесилието на тѣзи, които не живѣятъ още* и отъ друга страна — *всесилието на мъртвитѣ*. Въ сѣщностъ, — това е едно ново отдалечаване отъ тайната. Ние сме увеличили ледената рѣка на сѣдбата; и ето, че рѣцѣтъ на нашитѣ синове, които още не сѣ родили, се съединяватъ въ сѣнката съ рѣцѣтъ на нашитѣ прадѣди. Една постѣпка, ние мислѣхме за убѣжище на всичкитѣ наши свободи, и любовта бѣше върховното убѣжище на всички онѣзи, които чувствуваха много тежко веригитѣ на живота. Тука поне, си казвахме нис, въ усамотението на този скритъ храмъ никой не влиза съ насъ. Тука, ние можемъ да дишаме свободно една минута; тукъ нашата душа царува, най-послѣ, и тя свободно е избрала това, което е центърътъ на самата свобода. Но, сега намъ говорятъ, че не за своя собствена смѣтка обичаме ние. Ето че ни казватъ, че и въ самия храмъ на любовта ние се покоряваме на неизмѣнитѣ заповѣди на една невидима тѣлпа. Казватъ ни сѣщо, че ние сме на хиляди вѣкове отъ себе-си, когато избираме либето и че първата цѣлузка на годеника е само печатътъ, който хиляди рѣцѣ,

които искатъ да се родятъ, налагатъ на устата на майката, която желаятъ.

И, — отъ друга страна знаемъ, че умрѣ-литѣ не умиратъ. Ний знаемъ сега, че не само въ черквитѣ ни, но въ нашитѣ кжши, въ всички наши обичаи тѣ се намиратъ. Че нѣма единъ жестъ, една мисълъ, единъ грѣхъ, една сълза или единъ атомъ на придобитото съзнание, което да се губи въ глѣбинитѣ на земята; и — че при най-дребнитѣ наши постѣпки нашитѣ дѣди се издигатъ, не въ тѣхнитѣ гробове, дѣто тѣ не мърдатъ вече, но въ дъното на самитѣ насъ, дѣто тѣ винаги живѣятъ.

Насъ водятъ, по такъвъ начинъ, миналото и бъдащето. А настоящето, което е нашата сжщностъ, пада на дъното на морето, като малкъ островъ, който гризатъ безъ отдихъ два несъединими океана. Наслѣдственостъ, воля, сждба, всичко се мѣси бурно въ нашата душа; но, въпреки исичко, и надъ всичко, царува мълчаливата звѣзда. Тѣ турятъ врѣмenni етикети на чудовищнитѣ чаши, които съдържатъ невидимото; и думитѣ не казватъ почти нищо за туй, което би трѣбвало да се каже. Наслѣдственостъта, или самата сждба, е само единъ изгубенъ лжчъ на тази звѣзда въ тайнствената нощъ. А всичко има пълно право да бжде тайнствено още. «Ний наричаме сждба всичко туй, шо ни ограничава», е казалъ единъ отъ нашитѣ мдречи на наше врѣме, и ето защо, Съкровище на смиренитѣ

ний трѣбва много да сме благодарни на всички онѣзи, които внимателно вървятъ прямо къмъ границитѣ. «Ако ний сме груби и варвари,— прибавя той, — фаталността взима една груба и варварска форма. Когато се изтърчимъ, то и несполукитѣ ни сжшо се изтърчватъ. Ако се издигнемъ до известна духовна култура, антагонизмитѣ взима сжшо духовна форма». Истина е, може би, че нашата душа, колкото се издига, причесига сждбата; макаръ да е истина сжшо, че сжшитѣ скърби ни застрашаватъ, които застрашаватъ и дивацитѣ. Но, ний имаме и други, които тѣ не подозиратъ, а духътъ се издига само, за да открие други още такива по всички кръгозори. «Ний наричаме сждба всичко, което ни ограничава». Нека се помъчимъ — сждбата да не ни много ограничава. Добрѣ е да увеличимъ повече своитѣ тѣги, понеже туй значи да разширимъ повече своето съзнание, което е едничкото мѣсто, дѣто се чувствуваме, че живѣемъ. И туй е едничкото срѣдство да изпълнимъ върховния си дългъ къмъ другитѣ свѣтове; защото само намъ, вѣроятно, се е паднала честта да увеличаваме съзнанието на земята.

XI.

Невидимата доброта.

Туй е нѣщо, ми каза една вечерь единъ мждрецъ, когото бѣхъ срѣщналъ случайно край брѣга на океана, чийто шумъ едва се дочува-ше, — туй е едно нѣщо, което не се вижда и на което изглежда, че никой не обрѣща вни-мание; а при това, азъ мисля, че туй е една отъ силитѣ, които крѣпятъ сщществата. Бого-ветѣ, отъ които ний се раждаме, се проявяватъ въ насъ по хиляди начини; но на тази скрита доброта, която никой не забѣлѣзва и за която никой не е говорилъ опрѣдѣлено е, може-би, най-чистото знамение за вѣчния животъ. Не се знае отъ дѣ иде тя. Тя е просто тази, която се усмихва на прага на нашитѣ души; и онѣ-зи, въ които тя най-дълбоко и най-често се усмихва, ний можемъ да ги правимъ дено-нощно да страдатъ, ако искаме, безъ да ни е възможно да ги обичаеме по-малко. . ,

Тя не е отъ този свѣтъ, а при това се мѣси въ всички наши дѣйствия. Тя не се мж-чи даже да се покаже въ единъ погледъ или въ една сълза. Тя се скрива, наопаки, по при-чини, които немогатъ да се отгатнатъ. Би могло да се каже, че тя се бои да употреби силата се. Тя знае, че нейнитѣ най-неволни

движения ще родятъ около ѝ безсмъртни нѣща, а ний сме склпи на безсмъртнитѣ нѣща. Защо, слѣдователно, се страхуваме да черпимъ, по такъвъ начинъ, отъ небето, което е въ насъ самитѣ? Ний не смѣемъ да дѣйствуваме, споредъ Бога, който ни одушевява. Ний се боимъ отъ туй, което не може да се обясни съ единъ жестъ или съ една дума; и затваряме очи прѣдъ туй, което ний неволно вършимъ въ областъта, дѣто обясненията сж излишни. Отъ дѣ, слѣдователно, иде боязливостъта на божественото въ хората? Би могло да се каже, наистина, че колкото повече едно движение на душата приближава божественото, толкова повече ний се грижимъ да го скриемъ отъ погледитѣ на нашитѣ братя. Човѣкъ дали само не е единъ богъ, който се бои отъ себе си? или пъкъ забранено ни е да издаваме върховнитѣ сили? Всичко, което не принадлежи на този много видимъ свѣтъ, има нѣжната смиреностъ на немощното момиче, което майка му не повиква, когато влѣзатъ чужденци въ кжщата. И ето защо, нашата тайна доброта не е никога прѣминала до днесъ мълчеливитѣ врати на нашата душа. Тя живѣе въ насъ, като нѣкоя плѣнница, на която е забранено да доближава ключалкитѣ. Впрочемъ, не трѣбва да приближава тя до тѣхъ. Напусто тя се крие, — щомъ вдигне глава, прѣмѣсти нѣкой пръстенъ отъ своитѣ вериги или отвори рѣжа, тъмни-

цата се озарява, душниците се полуоткриватъ подъ налѣгането на вжтрѣшното сияние, открива се изведнажъ бездна, пълна съ ангели раздвижени между думитѣ и тваритѣ, — всичко замълчава, погледитѣ се отвърщатъ за минута и двѣ души, разплакани, се прѣгръщатъ на прага. . .

Тя не произхожда отъ нашата земя, и всички описания не биха послужили за нищо. Трѣбва онѣзи, които искатъ да ме разбератъ, да иматъ и тѣ въ себе-си *сжщата чувствителна точка*. Ако вий никога не сте изпитали въ живота веселието на *вашата невидима доброта*, не отивайте по-напрѣдъ, туй би било безполезно. Но има ли, дѣйствително, нѣкои, които не сж изпитали туй веселие? И най-лошитѣ изъ насъ не сж ли били никога невидимо добри? Незная; има толкова сжщества въ този свѣтъ, които не мислятъ за друго нѣщо, освѣнъ да ограничаватъ божественото въ душата си. Достатъченъ е обаче, една минута отдихъ, за да се издигне пакъ божественото, защото и най-лошитѣ, даже, не го вардятъ непрѣкъснато; и ето защо, вѣроятно, толкова лоши — сж добри безъ да се вижда, когато много мъдречи и много светци не сж невидимо добри. . .

Азъ съмъ причинявалъ не единъ пжтъ, прибави той, страдание, както всѣко сжщество причинява страдания около си. Азъ съмъ при-

чинявалъ страдания, защото ний сме въ единъ свѣтъ, дѣто всичко се държи, чрѣзь незрими ни лки, въ единъ свѣтъ, дѣто никой не е самъ; и е най-милия жестъ на доброта или на любовь оскърбява често толкова невинни край насъ! — Азъ съмъ причинявалъ сжщо страдания, защото най-добритѣ и най-нѣжнитѣ иматъ понѣкога нужда да изслѣдватъ нѣкаква си часть отъ тѣхъ самитѣ въ мѣчението на другиго. Има наистина зърна, които се раждатъ въ нашата душа само подъ дъжда на сълзитѣ, на който причината сме ние; а при все това, тѣзи зърна произвеждатъ добри цвѣтя и спасителни плодове. Какво искате! Туй е законъ не отъ насъ направенъ; и азъ незная дали бихъ се осмѣлилъ да обичамъ човѣкъ, който не е накралъ нѣкого да плаче. Много често онѣзи, които сж обичали най-много, сж причинявали най-много страдания, защото нѣкаква си боязлива и нѣжна жестокость е обикновено неспокойната сестра на любовьта. Любовьта търси въ всѣко мѣсто доказателства на любовь, а кой не е наклоненъ да ги намѣри най-напрѣдъ въ сълзитѣ на възлюблената?

Даже смъртта не би била достатъчна да успокои любовника, ако се осмѣлѣше да послуша изискванията на любовьта; защото минутата на смъртта изглежда много къса, въ сравнение съ свойствената жестокость на лю-

бовѣта; оттаткъ пѣкъ смъртта, има мѣсто още за цѣло море отъ съмнѣния; и онѣзи, които умиратъ заедно, не умиратъ, навѣрно, свършено спокойно. Тукъ трѣбватъ дълги и бавни сълзи. Скърбта е първата храна на любовта; и, всѣка любовъ, която не се подхранва отъ малко чиста печаль, умира като новородено, което би искали да хранятъ, както се храни възрастень човѣкъ. Ще обичате ли по единъ и сжщн начинъ онази, която ви е карала винаги да се смѣете и тази, която ви кара понѣкога да плачете? Уви! Трѣбва любовта да плаче, и често пѣти, именно въ момента, когато се разнасятъ риданията, веригитѣ на любовта се коватъ и калятъ за живота. . .

Азъ съмъ причинявалъ само за това страдания, защото обичахъ, продълъ ваше тсй, азъ причинявахъ страдания и за т, й, защото не обичахъ вече. Ала, каква разлика между двѣтѣ скърби! Тукъ бавнитѣ сълзи на изпитаната любовъ, сѣкашъ, знаятъ вече, дълбоко въ себе, че сж оросявали въ нашитѣ двѣ заключени души, иѣщо неизразимо, а тамъ онѣзи клети сълзи знаяха отъ своя страна, че падаха сами върху една пустиня. Но въ тѣзи именно моменти душата е цѣла ухо или се сепваше по-скоро, и азъ узнавахъ всесилюето на една невидима доброта, която придаваше на нещастнитѣ сълзи на любовта, която умираше — бо-

жественитѣ илюзии на любовта, която ще се роди. Не сте ли прѣживѣли никога онѣзи печални вечери, когато обезсърденитѣ цѣлувки не можатъ вече да се усмихватъ, и душата чувствува най-сетнѣ, че се е излъгила? Думитѣ звучатъ вече съ голѣма мъжа въ студения въздухъ на окончателната раздѣла; вий щѣхте да се отдалечите за винаги и почти безжизненитѣ ржцѣ се протѣгаха за сбогомъ на безвъзвратното заминаване, когато душата, изведнажъ, проявява вжтрѣ въ себе самата едно неуловимо движение. Съсѣдната душа се пробужда въ минутата върху върховетѣ на битието, нѣщо се ражда, много по-високо отъ любовта на уморенитѣ любовници, и тѣлата напусто се раздалечаватъ, душитѣ за напрѣдъ не ще вече да забравятъ, че сж се гледали една минута отъ планинитѣ, които тѣ никога не сж видѣли и че за мигъ тѣ сж били добри съ една доброта, която не познаваха още...

Кое е, слѣдователно, туй тайнствено движение, за което азъ говоря тука, само по поводъ любовта, но което може да се случи и при най-малкитѣ обстоятелства на живота? Дали е нѣкакво пожертвование или вжтрѣшно прѣгрѣшание, много дълбокото желание да бждешъ душа за друга душа, или е чувство непрѣстанно изнѣжавано отъ присѣствието на единъ невидимъ животъ — равенъ на нашия. Дали всичко туй, което е достойно за удивле-

ние и — тжжно отъ самичкия фактъ, че живѣешъ, — е зрѣлище на единъ животъ недѣлимъ, който наводнява цѣлото ни сщество? Незная, но наистина само тогава ний чувствуваме, че има нѣйдѣ една незнайна сила, че ний сме съкровищата на нѣкакъвъ Богъ, който обича всичко, че ни единъ жестъ отъ този Богъ не минува незгблѣзанъ и че човѣкъ се намира въ областъта на нѣща, които не се измѣняватъ. . .

Истина е, че отъ рождението до смъртъта ний не излизаме никога отъ тази окончателна сфера, но ний блуждаеме въ Бога като клетки сомнамбули или като слѣпци, които страстно търсятъ храма, въ който вече се намиратъ. Ний сме тукъ, въ живота, човѣкъ противъ човѣка, душа противъ душа, и днитѣ и ношитѣ минаваме подъ оржие. Ний не се виждаме, че се досѣгаме. Ний виждаме само щитове и каски и досѣгаме само щитове и бронзъ. Но, когато едно малко обстоятелство, дошло отъ простотата на небето, прави за минута да се снематъ оржията, не виждаме ли винаги сълзи подъ каската, дѣтски усмивки задъ шита, и не се ли съзира друга една истина?

Той размисли малко, послѣ по-тжжно подзе: Една жена — ей сега намисляхъ да ви го кажа — една жена, която азъ направихъ безъ да искамъ да страда, — защото най-внима-

тежнитѣ разливатъ несъзнателно наоколо си страдания, — една жена, която азъ, безъ да искамъ, направихъ да страда, ми откри една вечеръ висшето всесилие на тази невидима доброта. За да бждешъ добъръ, трѣбва да си сградаль; но, може-би, за да станешъ най-добъръ трѣбва да си причинилъ страдание. Азъ изпитахъ това нея вечеръ, Азъ се усѣтихъ пристигналъ самъ въ тази печална областъ на цѣлувки, дѣто сѣкашъ сж само хижитѣ на бѣднитѣ, когато закъснѣлия любовникъ се усмихва още въ чертозитѣ на първитѣ дни. Любовта човѣшка умрѣ срѣдъ насъ, като дѣте поразено отъ безмилостна болестъ, и неизвѣстно отъ дѣ дошла. Ний нищо не говорихме. Азъ не бихъ могълъ даже да си спомня, за какво мисляхъ въ този важень моментъ. За незначителни работи, несъмнѣно. За послѣднето лице. срѣщнато, подъ треперливата свѣтлина на нѣкой фенеръ въ нѣкой жгълъ на пустия кей, а при това, *всичко се бѣше извършило* въ една свѣтлина хиляди пѣти по-чиста и хиляди пѣти по-висока, отколкото, ако бѣха се намѣсили всичкитѣ сили на състраданието и любовта, надъ които азъ заповѣдвамъ въ своитѣ мисли и въ своето сърдце. Ний се раздѣлихме, безъ нѣщо да си кажемъ, но разбрахме въ сжщото врѣме неизразимата си мисль. Ний знаемъ сега, че една друга любовъ се е родила, която нѣма вече нужда отъ

думи, отъ дрѣбни грижи и отъ усмивкитѣ на обикновената любовь. Ний не се срѣснахме вече втори пжть, но ще ее видимъ пакъ, може би, по-нататкъ въ вѣковетѣ. «Ще трѣбва, несъмнѣно, да забравимъ много нѣща, да научимъ много—други, прѣзъ всички свѣтове, отъ дѣто ще минемъ» прѣди да се намѣримъ пакъ въ *сжщото душевно движение*, което бѣ станало нея вечеръ; но имаме врѣме да чакаме...

Така че, отъ този день, азъ чувствувамъ въ всѣко мѣсто и до глѣбината на най суровитѣ моменти, благодарѣтелното присѣствие на тази чудесна сила. Стига да си я съзрѣлъ ясно единъ само пжть, за да неможешъ вече да избѣгнешъ лицето ѝ. Вий ше я видите да се усмихва много често въ послѣднитѣ убѣжища на умразата и въ дѣното на най-жестокитѣ сълзи. А при това, тя не се показва на нашитѣ тѣлесни очи. Щомъ тя се прояви въ единъ вышенъ актъ, тя измѣня своята природа; и ний не сме вече въ сферата на духовната истингъ, но въ единъ видъ човѣческа лъжа. Добротата и любовьта, които се познаватъ, нѣматъ никакво дѣйствие върху душитѣ, защото сж излѣзли отъ царствата въ които тѣ живѣятъ; но докогато сж слѣпи, тѣ биха могли да смечать дори самата сжрба. Азъ познавамъ много човѣци, които изпълняватъ всички дѣла на доброта и милосѣрдие безъ до досѣгнатъ една

душа; и познавамъ други, които сѣкашъ живѣять въ лъжѣ и неправда безъ да отстранягъ тѣзи сжщитѣ души, и безъ да допуснатъ да се роди за една само минута идеята, че не сж били добри. Нѣщо повече; тѣзи сжщитѣ, които никакъ не ви познаватъ, и на които просто ще разказватъ за вашитѣ дѣла на доброта и на любовь, ако вий не сте добри споредъ невидимата доброта, то тѣ ще се усъмнятъ въ нѣщо; и никога не ще бждатъ засѣгнати въ дълбочинитѣ на своето сжщество. Като че ли има нѣйдѣ нѣкое мѣсто, дѣто всичко се мѣри въ присжтството на духоветѣ; илъ пѣкъ долу тамъ, отъ другата страна на нощъта, единъ резервуаръ отъ истини, въ който нѣмото стадо отъ душн утолява жаждата си всѣко утро.

Може би не се знае още туй, което иска да каже думата *обичамъ*. Въ своя вжтрѣшенъ животъ ний любимъ, безъ да знаемъ това. Да обичашъ тѣй, то не значи само да имашъ състрадание, да се жертвувашъ вжтрѣшно, да искашъ да помагашъ и да давашъ щастие, туй е нѣщо хиляди пжти по-дълбоко, което най-сладкитѣ, най-нѣжнитѣ и най-силнитѣ думи не могатъ да изразятъ. Би могло да се каже на моменти, че туй е единъ скритъ, но извънредно проникващъ споменъ на великото първобитно единство, Има въ тази любовь една сила, на която нищо не може да упорствува. Кой отъ насъ, ако се запита до свѣтлината, която

обикновено не виждаме, кой отъ насъ не намира въ себе спомена на извѣстни странни дѣла на тази сила? Кой отъ насъ, изведнажъ, при едно равнодушно сжщество може-би, не е чувствувалъ да дохажда нѣщо, което никой не е повикалъ? Душата ли бѣше или шкъ живота, който се обръщаше, като нѣкой заспалъ, който се пробужда? Незная; вий сжщо не го знаете и никой още не е говорилъ за него; но вий не се раздѣляте като нищо да не се е случило.

Тѣй да обичашъ, значи да обичашъ споредъ душата; и нѣма душа, която да не отговаря на такава любовъ. Защото човѣшката душа е единъ изгладнѣлъ гостъ отъ вѣкове; и не трѣбва никога да се извиква два пѣти. на брачния пиръ.

Всички души на нашитѣ братя бродятъ кепрѣстанно около ни, търсящи цѣлувка и чанаци само единъ знакъ. Но, колко сжщества не сж се никога осмѣлявали да направятъ единъ отъ тѣзи знакове въ живота си! Туй е нещастieto на цѣлото наше сжществуване, че ний живѣме така, на страна отъ душата си, и че се страхуваме отъ най-малкитѣ ѝ движения. Ако ний ѝ позволявахме да се усмихва свободно въ своето мълчание и своята свѣтлина, ний бихме живѣли вече единъ вѣченъ животъ. Стига да разгледаме за минутка туй, което тя

сполучва да направи въ рѣдкитѣ минути, когато ний не мислимъ да я вързваме. като нѣкоя луда; въ любовта напимѣрь, дѣто ний я оставяме понѣкога да доближи до клѣтката на външния животъ. А не би ли трѣбвало, споредъ главната истина въ живота, всички твари да се чувствуватъ помежду си като любовникъ прѣдъ любимата си?

Тази невидима и божествена доброта, за която не говоря тукъ, защото тя е една отъ най-вѣрнитѣ и най-близкитѣ до непрѣстанната дѣйность на нашата душа, тази невидима и божественна доброта, е облагородила по единъ съвършенъ начинъ всачко, което тя несъзнателно е досѣгнала. Нека всички онѣзи, които се оплакватъ отъ когото и да било, слѣзатъ въ себв-си и се попитатъ да ли сж били нѣкога добри въ присѣтствието на това сжщество. Колкото за мене, азъ не съмъ срѣщалъ никога нѣкого, който, кога съмъ усѣщалъ своята невидима доброта, да не е ставалъ, въ сжщата минута, по-добъръ отъ самия мене. Бждете добри въ глѣбинитѣ и ще видите че тѣзи, които ви окржжаватъ, ще станатъ добри до сжщата глѣбина. Нищо не отговаря по-безпогрѣшно на тайния викъ на добротата отъ—тайния викъ на съсѣдната доброта. Когато вий сте добри активно въ невидимото, всички тѣзи, които ви приближаватъ, ще вър-

шатъ, безъ да знаятъ туй, нѣща, които не биха направили, когато сж при другъ нѣкоя човѣкъ. Има една сила, която нѣма име; едно духовно съперничество, което е ненадвизаемо. Би могло да се каже, че тъкмо тука се намира най-чувствителната точка на нашитѣ души; защото има отъ тѣзи души такива, които сѣкашъ сж забравили че сжществуватъ; и сж се отказали отъ всичко, което възвишава човѣка; но когато бждатъ засѣгнати въ това мѣсто, тѣ цѣли се исправятъ: въ божественитѣ полета на скритата доброта и най-скромната отъ душитѣ не търпи поражения.

И, при сѣ това, възможно е, че нищо не се измѣня въ видимия животъ; а нима само това е всичко, и да ли сжществуваме ний дѣйствително, само чрѣзъ дѣйствиата; които могатъ да се взематъ въ ржка, като крѣмъцитѣ по голѣмия пжтъ? Ако се попитате вий, както ни съвѣтватъ да се питаме всѣка вечеръ: «Какво безсмъртно съмъ сторилъ днесъ?» то да ли винаги само въ нѣщата, които можете да прѣсмѣтате, прѣтеглите и измѣрите безпогрѣшно, трѣбва най-напрѣдъ да го търсите? Възможно е да пролѣете извънредни сълзи, да изпълните едно сърдце съ чудни истини, и да възвърнете къмъ вѣченъ животъ една душа безъ, нѣкой да съзре това, безъ сами вий да го знаете. Възможно е че нищо не се измѣня,

възможно е при изпитанието всичко да се сгромоляса и, — че тази доброта отстѣпва и на най-малкия страхъ. Не важи. Нѣщо божествено е станало; и нашия Богъ се е усмихналъ нѣкъдѣ. Да ли може-би туй не е върховната цѣль на живота — да възродишъ по такъвъ начинъ неизразимото въ насъ, и знаеме ли ний какво прибавяме къмъ самитѣ насъ, когато пробуждаме поне частъ отъ непонятното, което спи въ всички кѣтове? Тукъ вий сте събудили душата, която вече не заспива. Душата, която вашата душа е погледнала, и която е пролѣла съ въсь священнитѣ сълзи на незримата тържествена радостъ, не, тя ще ви намрази заради туй и срѣдъ мъченията. Тя не ще се даже извини. Тя е тѣй сигурна въ нѣщо, което никой не знае, че нищо не ще може по-нататкъ да изтрие или направи поблѣдна нейната вътрѣшна усмивка; защото нищо не може да раздѣли двѣ души, които въ продължение на единъ мигъ «заедно сѣ били добри».

XII.

Дълбокият животъ.

Добрѣ е да се напомня на хората, че най-смирения отъ тѣхъ «може да си създаде, по единъ божественъ моделъ, който той не избира, една велика морална личностъ, съставена отъ равни части отъ самия него и идеала; и че то е само, което живѣе въ пълна реалностъ».

Трѣбва всѣки човѣкъ да наиде за себе си възможностъ да живѣе върховенъ животъ, всрѣдъ скромната и неизбѣжна дѣлнична дѣйствителностъ. Нѣма друга по благородна цѣль за нашия животъ. Това, което ни отличава едни отъ други, то сж отношенията които ний имаме съ безкрайността. Героя е по великъ отъ нищожника, който върви до него, само за туй, защото въ извѣстенъ моментъ на своето сществуване, той е ималъ едно по живо съзнание за едно отъ тѣзи отношения.

Ако е вѣрно, че създанието не се спира до човѣка и че по-висши и невидими сщества ни окръжаватъ; то тѣзи сщества сж по висши само за туй, защото иматъ съ безкрайността отношения, които ний не можемъ и да подозираме даже.

Ний можемъ да умножимъ тѣзи отношения. Въ живота на всѣки човѣкъ е имало единъ день, когато небето се отваря само, и почти винаги отъ тази именно минута датира истинската духовна личностъ на това същество. Въ тази именно минута се е формиралъ несъмнѣно невидимия и вѣченъ образъ, който ний, безъ да знаемъ, показваме на ангелитѣ и душитѣ. Но за мнозина хора небето така се отваря само случайно. Тѣ не сж избрали образа, по който ангелитѣ ги познаватъ въ безкрайността, и тѣ не знаятъ да облагодарятъ и прѣчистятъ неговитѣ черти. Тѣ сж само дѣца на радостта, на тжгата, на ужаса или на случайната мисль.

Истински се раждаме въ деня, когато за пръвъ пжть почувствуваме дълбоко, че има нѣщо важно и неочаквано въ живота. Едни веднага виждатъ, че не сж сами подъ небето. Други, цѣлувайки или плачейки, съзиратъ изведнѣжъ, че «източникътъ на всичко по-хубаво и свещенно отъ вселенната до Бога е скрито задъ една нощъ, пълна съ много далечни звѣзди»; трети е видѣлъ божествената ржка да се простира между неговата радостъ и неговото нещастие; а други пъкъ е разбралъ, че мъртвитѣ само иматъ право. Другъ нѣкой е почувствувалъ състрадание, другъ единъ е дошелъ въ възторгъ, а нѣкой пъкъ само се е изплашилъ.

Често пжти достатъчно е само една дума, единъ жестъ, една дреболия, която не е даже мисль. «Най-напрѣдъ, азъ те обичахъ, като братъ, — казва единъ отъ героитѣ на Шекспира прѣдъ една постжпка, отъ която иде въ възторгъ, — най-напрѣдъ азъ те обичахъ, като братъ, но днесъ азъ те почитамъ, като душата си». Вѣроятно въ този день се е явило нѣкое сжщество на свѣта.

Ний можемъ по този начинъ да се раждаме не единъ пжтъ; и при всѣко отъ тѣзи раждания, ний доближаваме малко своя Богъ. Но, почти всички ние се задоволяваме да чакаме нѣкое събитие, пълно съ неодолима свѣтлина, да проникне силно въ нашнтѣ мракове и, въпреки насъ, да ни освѣтли. Ние чакаме нѣкакво честито съвпадение, когато очитѣ на нашата душа сж отворени случайно въ момента, когато нѣщо извънредно ни се случва. Но, има свѣтлина въ всичко, което се случва; и най-великитѣ отъ хората сж били велики, само защото сж имали навика да отварятъ очитѣ си на всички свѣтлини. Дали е необходимо, да умре на ржцѣтѣ ви вашата майка, да загинатъ дѣцата ви при корабокрушение или самитѣ вий да минете край смъртъта, за да разберете че живѣете въ единъ непонятенъ свѣтъ, въ който вие сте обрѣчени да останете за винаги, и дѣто единъ Богъ, който се не вижда, живѣе вѣчно самъ съ своитѣ сздания?

Дали е необходимо да погине вашата мила въ нѣкой пожаръ или да изчезне прѣдъ очитѣ ви въ зеленитѣ глѣбини на Океана, за да съзрете за минута, че послѣднитѣ граници на царството на любовта лежатъ, може-би, много отгатъкъ задъ, почти, незримитѣ пламъци на Мира, Алтаиръ и Косата на Вереника? Ако очитѣ ви бѣха отворени, не бихте ли могли да видите въ една цѣлувка туй, което виждате днесъ въ една катастрофа? Трѣбва ли само скърбта да събужда по такъвъ начинъ съ ударитѣ на копието си божественитѣ спомени, които спятъ въ нашитѣ души? Мъдрецътъ нѣма нужда отъ тѣзи потреси. Той гледа на сълзата, на жеста на една дѣвица, на падащата капка вода; той се врислушва къмъ мисълта, която лети, стиска ржката на ближния си, доближава се до устнитѣ — съ очи отворени и съ открита душа. Той може непрѣстанно да вижда туй, което вие сте съзрѣли само за минута; и, по една усмивка, той ще може лесно да разбере туй, което само бурята или самата ржка на смъртта е трѣбвало да ни разкрие.

Защото, въ сжщностъ, всичко онова, което наричатъ „Мъдростъ“, „Добродѣтель“, „Героизъмъ“ и «върховни часове и велики моменти» на живота не сж нищо друго, освѣнн моментитѣ, когато повече или по-малко сме излѣзли отъ себе-си, и въ които сме можали

да се спрѣмъ, макаръ за минута, на прага на една отъ вѣчнитѣ врати, отдѣто се вижда, че най-малкия викъ, най-блѣдната мисль и най-слабия жестъ не падатъ въ небитието, или пъкъ ако падатъ въ него, това падане, даже, е тъй величествено, че е достатъчно да придаде единъ висшъ характеръ на нашия животъ? Защо чакате да се отвори небесната твърдь съ грѣмотевица? Трѣбва да сме внимателни къмъ щастливитѣ минути, когато тя мълчеливо се отваря; а тя се отваря непрѣстанно. Вие търсите Бога въ своя животъ, а Богъ не се явява, казвате вие. Но, кой животъ нѣма хиляди подобни часове на оная минута въ тази драма, когато всички очакватъ божествената намѣса и когато никой не я съзира, додѣто една невидима мисль, която е прѣвърнала съзнанието на единъ умирающъ, се прояви изведнажъ и единъ старецъ възкликне, ридаящъ отъ радостъ и страхъ: «Богъ, ето го на, ето Богъ!»...

Трѣбва ли винаги да ни прѣдизвѣствяватъ за него и да падаме на колѣнитѣ, само ако нѣкой ни каже, че Богъ минува? Ако вие сте обичали дълбоко, никой не е трѣбвало да ви накара да заблѣжите, че вашата душа е нѣщо тъй велико като свѣтоветѣ, че небеснитѣ свѣтила, цвѣтята, вълнитѣ на нощта и на морето не сж тъй самотни, че нищо се не свършва и че всичко почва отъ прага на видимото; и че са-

митѣ устни, които сме цѣлували, принадлежатъ на нѣщо много по-високо, много по-хубаво, много по-чисто отъ туй, което ржцѣтѣ ни сж притискали. Вие сте видѣли тогава това, което не се вижда въ живота безъ опиянение. Но нима̀ не може да се живѣе безъ да обичашъ постоянно? Героитѣ и светцитѣ сж живѣли такъвъ животъ. О! наистина, ние очакваме тѣрдѣ много прѣзъ живота, като слѣпцитѣ на легендата, ко-то направили едно дълго пѣтешествие, за да дойдатъ да слушатъ Бога. Тѣ седнали на стѣпалата и, когато нѣкой ги попиталъ какво правятъ въ прѣдзеріето на олтаря: «ние чакаме, отговаряли тѣ, клатейки глава, а Богъ ни дума още не е казалъ». Но, тѣ не виждали, че желѣзнитѣ врата били затворени и не знаяха, че гласа на тѣхниятъ Богъ изпълваше зградата. Нашиятъ Богъ не прѣстава ни минута даже да говори; но никой не мисли да открѣхне вратитѣ; а при това, ако нѣкой се погрижеше за това, не шеше да бжде мѣчно да чуе за всѣка една постѣпка словото, което Богъ произнася.

Ний всички живѣемъ въ възвишеното. Кждѣ другадѣ може да се живѣе? Нѣма друго мѣсто за живота. Това, което ни липсва, не сж случайтѣ да живѣемъ въ небето, но вниманието и съсрѣдоточаването, а сѣщо така и извѣстно опиянение на душата. Ако вие имате само една малка стая, мислите ли, че Богъ не

е тамъ, и че е невъзможно да се води въ нея единъ възвишенъ животъ? Ако се оплаквате, че сте самъ, че нищо не ви се случва, че никой не ви обича, че не сте обичали никого, мислите ли, че думитѣ не ви мамятъ, че е възможно да бъдете самъ, че любовта е нѣщо, което се знае, нѣщо, което се вижда, и че събитията се теглятъ като златото или среброто за откупъ? Нима живата мисль — възвишена или нищожна, малко важи, щомъ като тя иде отъ вашата душа, тя е велика за всички, — нима едно високо желание или просто единъ моментъ тържествено съзерцание на живота, не могатъ да влѣзатъ въ една малка стая. И, ако не обичате или ако не ви обичатъ и, при все това сте могли да видите съ известна сила, че хиляди нѣща сж красиви, че душата е велика и че живота е важенъ, почти неизразимъ, не е ли сжщо тѣй хубаво, както ако ви обичаха или сте обичали? И ако самото небе е скрито за васъ; «великото звѣздно небе, казва поетътъ, не се ли разстила, въпреки всичко, върху вашата еуша подъ формата на смъртта?»... Всичко, което ни се случва е божествено велико и ние живѣемъ винаги въ центъра на единъ голѣмъ свѣтъ. Но, би трѣбвало да привикнемъ да живѣемъ като ангелъ, който току що се е родилъ, като жена, която обича или като човѣкъ, който умира. Ако знаяхте, че ще умрете тази вечеръ или

просто, че ще се отдалечите за винаги, — бихте ли видѣли за сѣтенъ пжть тваритѣ и нѣщата, както сте ги виждали до днесъ? И не щѣхте ли да ги обикнете, както никога не сте обичали? Дали доброто или злото на всѣко видимо би зело прѣвѣсъ въ васъ? Дали бихте добили дарбата да съзирате красотата и грозотата на душитѣ, дали всичко, даже злото и страданието, не ще се прѣвърнатъ тогава въ любовъ, пълна съ сладки сълзи? Дали всѣкой случай да простишъ, както казва единъ мждрецъ, не отнима нѣщо отъ горестята на заминаванието или даже на смъртята? И при това, въ тѣзи сияния на скърбята или смъртята, дали къмъ истината или къмъ заблуддението сж направени послѣднитѣ стѣпки?

Дали сж живитѣ или мъртвитѣ, които могатъ да виждатъ и иматъ право? О! блаженни сж онѣзи, които за своитѣ мисли, думи и постѣпки сж получили похвала отъ умирающитѣ или които нѣкоя велика печаль ги е направила ясновидци! Нѣма награда по-приятна за мждреца, когото никои не е слушалъ въ живота. Ако сте живѣли въ царството на неизвѣстната красота, не се безпокойте. Часътъ на върховното правосъдие настѣпва винаги съ звонъ въ сърдцето на всѣки човѣкъ; а нещастieto отваря очи, които не се отварятъ никога. Кой знае дали вие не минавате въ този моментъ върху душата на нѣкой умирающъ,

като сѣнката на тогова, който е узналъ вече истината? Дали не надъ леглото на умирающитѣ се плете истинската и най-драгоцѣнна корона на мъдреца, на героя и на всички онѣзи, които сж знаели да живѣятъ разбрано въ високитѣ, чисти и разумни скърби на своя духовенъ животъ?

«Смъртъта — казва Лаватеръ, — не само одухостворява нашата безжизнена форма, но самата мисль за смъртъта дава една по-красива форма на самия животъ.» Сжщо тѣй всѣка мисль, безкрайна като смъртъта, краси нашия животъ. Но, не трѣбва да се лъжемъ. Всѣки чозѣкъ има благородни мисли, които минаватъ, като голѣми бѣли птици върху сърдцето му. Уви! тѣ не се смѣтатъ; туй сж чужденци, при вида на които се очудваме и които отстраняваме съ единъ жестъ на досада. Тѣ не-матъ врѣме да засѣгнатъ живота ни. За да стане нашата душа голѣма и дълбока, като душата на ангелитѣ, не стига само да съзремъ една минута вселенната подъ сѣнката на смъртъта или вѣчността; въ свѣтлината на радостъта или въ пламъцитѣ на красотата и любовъта. Всѣко сжщество е имало моменти, които сж оставили въ него само шепа безполезенъ прахъ. Не стига само случай, — трѣбва навикъ. Трѣбва да се научимъ да живѣемъ въ красотата и мъдростъта. Въ животъ, най-низкитѣ сжщества прѣкрасно различаватъ кое е благо-

родното и красивото, и какъ да го достигнатъ; но това красиво и благородно нѣщо въ тѣхъ нѣма достатъчно сила. Именно тази невидима и нематериална сила ний трѣба да се мѣчимъ да увеличаваме въ себе-си. И тази сила се увеличава само въ онѣзи, които иматъ навикъ да седатъ по-често отъ другитѣ върху върховетѣ, дѣто животътъ се слива съ душата и отъ дѣто се вижда, че всѣкой актъ и всѣка мисль е безпогрѣшно свързана съ нѣщо велико и безсмъртно. Гледайте хората и нѣщата споредъ формата и желанието на вашето вътрѣшно око, но не забравяйте никога, че сѣнката която тѣ хвърлятъ мимоходомъ върху хълма или върху стѣната, е само проходящия образъ на една по-мощна сѣнка, която се простира, като нетлѣнно лебедово крило върху всѣка душа приближаваша се до тѣхната душа. Не мислете, че такива мисли сѣ просто украшения и че не сѣ имали никакво влияние върху живота на онѣзи, които ги приематъ. Много важно е да видишъ своя животъ, отколкото да го прѣобразишъ, защото той се прѣобразява самъ, щомъ се съзре. Тѣзи мисли, за които говоря, образуватъ скритото съкровище на героизма, и въ деня, въ който живота ни кара да отворимъ това съкровище, ний сме очудени, че не намираме тамъ вече други сили, освѣнъ силитѣ, които ни тласкатъ къмъ съвършенната красота. Тогава, не е нуж-

но вече да умре великия царь за да ни спомни «че свѣтътъ не свършва до вратитѣ на кжшитѣ»; и най малкия поводъ е достатъченъ за да облагородява душата всѣка вечерь.

Но, само като си кажете, че Богъ е великъ и че вий се движите въ неговото сияние, то вий не ще живѣете въ красотата и въ плодотворнитѣ дълбочини, гдѣто сж живѣли героитѣ. Възможно е, да си спомняте сутринь и вечерь, че ржцѣтъ на всички невидими сили се вълнуватъ, като шатра съ многобройни гънки надъ главата ви, но безъ нѣкога да съзрете и най-малкия жестъ на тѣзи ржцѣ. Трѣбва да бждете много внимателенъ, и по-добрѣ е да бдишъ на публичния площадъ, отколкото да заспишъ въ храма. Има красота и величие въ всѣко нѣщо; понеже достатъчно е едно неочаквано обстоятелство, за да ни направи да ги видимъ. Повечето отъ насъ знаятъ това, но въпреки това, само подъ ударитѣ на сждбата или на смъртъта почваме да бродимъ около стѣнната на битието и да търсимъ изходъ къмъ Бога. Тѣ знаятъ, че има вѣчни пукнатини въ бѣднитѣ стѣни на бѣдната ни хижа и че най-малкитѣ прозорци не отниматъ ни една черта и ни една звѣзда отъ грамадността на небеснитѣ пространства. Не е достатъчно да владѣемъ истината, трѣбва истината насъ да владѣе.

А при това, ний сме въ единъ свѣтъ, въ който най-малкитѣ събития добиватъ безъ

усилия една все по-чиста и все по-висока красота. Нищо не се слива тъй лесно, както земята и небето; и ако вий погледнете на звъздитѣ прѣди да прѣгърнете любимата си, вий не ще я прѣгърнете по сжщия начинъ както, ако бихте гледали стѣнитѣ на стаята си. Бждете увѣрени, че въ деия, въ който се забавяте да съзерцавате лжча на свѣтлината, прѣзъ една отъ цѣпкитѣ на вратата на живота, вий сте направили нѣщо толкозъ велико, както ако бихте привързали ранитѣ на единъ врагъ, защото въ него моментъ вий нѣмате вече врагъ.

Трѣбва да живѣемъ винаги на щрекъ за своя Богъ, защото Богъ се крие; но неговитѣ хитрости, единъ пжтъ вече узнати, изглеждатъ тъй смѣшни и тъй прости! Отъ тази минута, най-незначителната дреболия, ни открива неговото присжтствие, а величието на нашия животъ зависи отъ тѣзи дреболии. Така че, като четешъ поетитѣ, намирашъ стихъ, който срѣдъ скромнитѣ събития на нашия дѣлниченъ животъ, сѣкашъ открива изведнажъ нѣщо огромно. Никаква тържественна дума не е била произнесена и нищо, сѣкашъ, не е било повикано; а при това, защо едно безпогрѣшно лице ни е направило знакъ задъ сълзитѣ на стареца; защо цѣлата нощъ, населена съ ангели, се простира около усмивката на едно дѣте, и защо, по поводъ на едно «да» или едно «не» измълвено

отъ една душа, която пѣе, работяйки за друго нѣщо, ний казваме изведнажъ, като си задържаме за минутка дѣха: «Тука е домътъ Божи, ето единъ отъ входоветѣ на небето».

Затова, защото тѣзи поети сж били повнимателни отъ насъ «къмъ безкрайната сѣнка». . . Въ сжщность, възвишената поезия е именно това, и тя нѣма други цѣли, освѣнъ — да държи открити «голѣмитѣ пѣтища, които водятъ отъ това, което се вижда, кжмъ онова, което не се вижда». Но, въ това се заключава и цѣльта на живота, и много по-лесно е да я постигнешъ въ живота, отъ колкото въ най-благороднитѣ поеми, защото поемитѣ е трѣбвало да напуснатъ двѣтѣ голѣми крила на мълчанието. Нѣма нищожни дни. Трѣбва тази мисль да слѣзе въ нашия животъ и да се прѣвърне въ негова сжщность. Не трѣбва да бждемъ печални. Малки радости, малки усмивки и голѣми сълзи, всичко туй заема една и сжща точка въ пространството и врѣмето, Вий можете да играете въ живота тѣй невинно, както «дѣтетото около леглото на единъ умрѣлъ», — сълзитѣ не сж необходими. Усмивкитѣ, сжщо както сълзитѣ, отварятъ вратитѣ на другия свѣтъ. Идете, елате, излѣзте, вий ще намѣрите туй, което ви трѣбва въ мраковетѣ, но не забравайте никога, че сте близо до вратитѣ.

*

Слѣдъ туй дълго отстъпление, азъ се връщамъ къмъ своята изходна точка, именно, «че полезно е да се напомня на хората, че най-смирения отъ тѣхъ може да си създаде по единъ, неизбранъ отъ него божественъ моделъ, велика морална личностъ, съставена по равни части отъ него самия и отъ идеала». Но, тази „велика морална личностъ“ се създава само въ глѣбинитѣ на живота; и, тѣй да се каже, запаса за необходимото съвършенство се увеличава само отъ непрѣстаннитѣ «божественни откровения». Всѣки човѣкъ може да се издигне духовно до върховетѣ на добродѣтелния животъ и да знае на всѣки моментъ, какво би трѣбвало да прави за да дѣйствува, като единъ герой или единъ светецъ. Но, не е туй важно. Трѣбва духовната атмосфера около насъ да се прѣобрази до такава точка, щото най-послѣ да занрилича на атмосферата на прѣкраснитѣ земи отъ златния вѣкъ на Сведенборга, дѣто въздухътъ не позволявалъ на лъжата да излиза изъ устата. Идва една минута тогава, когато най-малкото зло, което би искалъ да стори човѣкъ, пада въ краката ни, като оловенъ куршумъ върху бронзовъ дискъ, и дѣто всичко почти се прѣвръща, безъ наше знание, въ красота, въ любовъ и въ истина. Но, тази атмосфера обвиня само онѣзи, които

сж се погрижили да прѣчистватъ по-често своя животъ, назѣртвайки понѣкога отъ вратитѣ на другия свѣтъ. Само, ако си близо до тѣзи врати, можешъ да видишъ. Само до тѣзи врати се обича. Зашото да обичашъ своя близъкъ не значи да се отдадешъ всецѣло нему, да служишъ, подпомагашъ и подкрѣпяшъ другитѣ. Възможно е вий да не сте ни добъръ, ни красивъ, ни благороденъ срѣдъ най-великитѣ пожертвования: и душата на милосърдната сестра, умирайки до възглавието на некой тифозенъ, може да бѣде злобна, дребнава и нищожна. Да обичашъ своя близъкъ въ неизмѣримитѣ глѣбини, — значи да обичашъ туй, което е вѣчно у другитѣ, защото ближень главно е онзи, който най-много се приближава до Бога, т. е. до онова което е чисто и добро въ хората. И само, като стоите винаги около вратитѣ за които току-що говорихъ, вий бихте открили божественото въ душитѣ. Тогазъ вий бихте могли да кажете съ великия Жанъ Поль: «когато искамъ да обичамъ много нѣжно нѣкой скъпъ човѣкъ и да му простя всѣко нѣщо, азъ само го гледамъ безмълвно и звѣстно врѣме». Трѣбва да се научишъ да виждашъ, за да се научишъ да любишъ. «Азъ бѣхъ живѣлъ цѣли двадесетъ години при сестра си, — ми казваше единъ день единъ приятель, — но я видѣхъ за пръвъ пѣтъ въ момента на майчината ни смъртъ». Трѣбвало е и тукъ смъртта

да отвори буйно една вѣчна врата, за да се видятъ двѣ души въ единъ лжчъ на първобитна свѣтлина. Има ли поне единъ отъ васъ, който да не е заобиколенъ отъ сестри, които не е още видѣлъ?

Зе щастие, даже въ онѣзи, които най-малко виждатъ, има винаги нѣщо, което въ мълчанието дѣйствува, като да виждатъ. Възможно е, че да бждешъ добъръ, значи да живѣешъ въ полумракъ, когато всички други сж въ мракъ. Его защо несъмнѣно полезно е да се мъчишъ да издигнешъ живота си и да се стремишъ къмъ върховетѣ, дѣто се достига невъзможността да правишъ зло. Ето защо полезно е да свиквашъ окото да гледа събитията и хората въ една божествена атмосфера. Но, и това даже не е необходимо; какъ нищожна трѣбва да изглежда тази разлика въ очитѣ на Бога! Ний сме въ ед нѣ свѣтъ, дѣто истината царува въ основата на нѣщата и дѣто не истината, но лжжата се нуждае отъ обяснение. Ако щастие то на вашия братъ ви наскърбяга, не се прѣзирайте; не е дългъ пжтя, който трѣбва да изходите и ще намѣрите въ себе-си нѣщо, което то не ще може да наскърби. Ако ли пжкъ не изходите пжтя, пакъ малко важи: нѣщото въ васъ не се е наскърбило...

За онѣзи, които не мислятъ за нищо, сжществува сжщата истина, както и за тѣзи

които мислят за Бога: тя е малко по-далеч от прага, това е всичкото. «Даже въ най-долния животъ, казва Ренанъ, частъта на направеното за Бога е огромна. Най-долниятъ човѣкъ обича да бѣде справедливъ, а не несправедливъ, всички ние се прѣклѣняме и се молимъ много пѣти на день, безъ сами да подозираме». И се очудваме, когато нѣкой случай ни открие изведнажъ важността на тази божествена частъ. Има около насъ хиляди и хиляди нищожни същества, които не сж видѣли нищо добро въ цѣлия си животъ; тѣ ходятъ и работятъ въ мракъ; мислишъ си всичко е мъртво, и никой не обръща на това внимание. И ето, нѣкой день една проста дума, едно непрѣдвидено мълчание, една малка сълза, която иде отъ самитѣ източници на красотата, ни показватъ, че тѣ сж намѣрили срѣдство да издигватъ въ сѣнката на душата си, единъ идеалъ, хиляди пѣти по-красивъ отъ най-красивитѣ нѣща, които ушитѣ имъ сж чули или очитѣ имъ — видѣли. О, благородни и блѣдни идеали на мълчанието и на мрака! Вий сте, които разбудяте усмивката на ангелитѣ и които се изкачвате направо къмъ Бога! Въ кои хижи несмѣтни, въ какви мизерни стаички, въ какви тъмници, може-би, не ви хранятъ въ този моментъ съ сълзитѣ и най-чистата кръвъ на една клѣта душа, която никога не се е Съкровище на смиренитѣ

усмихвала; сжщо като пчелитѣ, когато всички цвѣтя сж вече умрѣли, прѣдлагатъ още на тази, която трѣбва да имъ бжде царица, единъ медъ хиляди пжти пз-цѣненъ отъ меда, съ който хранятъ своитѣ малки сестри на дѣлничния животъ... Кой отъ насъ не е срѣщалъ, и не единъ пжтъ, изъ пжтищата на живота, напусната душа, която обаче не е изгубила мъжеството да кърми въ мрака мисль — побожествена и по-чиста отъ всички мисли, които толкова други сж имали възможность да избиратъ въ свѣтлината? И тука простотата е любимата робиня на Бога, и достатъчно е, може би, нѣколко само мъдречи да знаятъ това, което трѣбва да се прави, за да дѣйствуватъ и останалитѣ, като да знаятъ.

XIII.

Вжтрѣшната красота.

Нѣма нищо на свѣта, което да е по-жадно за красота отъ душата, и нищо не я разхубавява по лесно. Нѣма нищо на свѣта, което да се издига по-естествено и да се облагородява по бързо. Нѣма нищо на свѣта, което по-добре и съвѣстно да слуша чиститѣ и благо-

дни заповѣди, които му се даватъ. Нѣма нищо на свѣта, което по кротко да търпи властта на една по-висока мѣсълъ, отъ колкото другитѣ. Много малко сж души тѣ на земята, които упорствуватъ на властта на една прѣкрасна душа.

Наистина, би могло да се каже, че красотата е единственатѣ храна на нашата душа; тя я търси на всѣкъдѣ, и даже въ най-низкия животъ душата не умира отъ гладъ. Защото нѣма красота, която минава съвършено незабѣлезана. Възможно е, тя да минава въ отсъствие на съзнанието, но тя дѣйствува въ ношъта тѣй мощно, както и на дневна свѣтлина. Тя принася само една по-малко уловима радостъ, и тамъ е едничката разлика. Вгледайте се въ най-обикновенитѣ хора, когато красотата, макаръ и слабо, освѣтлява тѣхния мракъ. Ето ги тѣ се сбиратъ — безразлично, гдѣ именно, и първата имъ грижа сѣкашъ е — да затворятъ голѣмитѣ врати на живота. Всѣки отъ тѣхъ, обаче, когато е билъ самъ, е живѣлъ не единъ пжтъ, споредъ душата си. Може-би, той е обичалъ; но и страдалъ е несъмнѣно. Той е дочулъ сжщо, несъмнѣно „звукотѣ отъ далечната земя на красотата и ужаситѣ“, и не една вечеръ се е прѣкланялъ безмълвно, прѣдъ закони по-дълбоки отъ морето. Но, кога сж заедно, тѣ обичатъ да се упиватъ отъ низки нѣща. Тѣ иматъ нѣкакъвъ чуденъ

страхъ отъ красотата; и колкото сж по-много, толкова повече се боятъ отъ нея, като да се боятъ отъ мълчанието или отъ много чистата истина. И това е тъй вѣрно, че ако се случеше нѣкой отъ тѣхъ да е сторилъ нѣщо героично, той би се мжчилъ да го извини, като приписва на своята постѣпка нищожни побуди, побуди, които той би взелъ изъ низката областъ, въ която тѣ сж събрани. Слушайте, обаче: произнася се една висока и горда дума, която съкашъ изново отваря изворитѣ на живота. Една душа се е осмѣлила да се покаже за минута, такава каквато е въ любовта, въ скърбта, прѣдъ смъртта или — на самота съ звѣздитѣ на нощта. Всички овладѣва безспокойство, и лицата гледатъ очудено или се усмихватъ. Но, не сте ли чувствували въ тѣзи моменти, съ каква единопдушна сила всички души идатъ въ възторгъ и какъ най-слабата даже отъ тѣхъ неясно е удобрила въ дѣното на своя затворъ мисълта, която тя е намѣрила прилична на нея саматг? Тѣ се пробуждатъ изведнажъ въ своята първобитна и нормална атмосфера; и, ако имахте ушитѣ на ангелитѣ, щѣхтѣ да чуете, сигуренъ съмъ въ туй, мощнитѣ ржкоплѣскания въ царството на дивнитѣ свѣтлини, дѣто тѣ живѣятъ задружно. Мислите ли, че ако такъва думи се произнасяха всѣка вечеръ, и най-боязливитѣ души не щѣха да станатъ по-смѣли; и че хората не щѣха да

живѣятъ по-истински? Не е нужно даже да се повтарятъ подобни думи. Нѣщо дълбоко вече е станало, което ще остави много дълбоки слѣди. Душата, която е произнесла тѣзи думи ще бжде познавана всѣка вечеръ отъ сестритѣ си; и самото нейно присѣствие ще дава вече извѣстна святостъ и на най-незначителнитѣ прриви. Въ всѣки случай, станала е нѣкаква промѣна, която не може да се обясни. Неизмѣннитѣ явления не ще иматъ вече сжщата изключителна сила, и изплашенитѣ души ще знаятъ вече, че има негдѣ едно убѣжище. . .

Нѣма съмнѣние, че естественитѣ и първобитни отношения на една душа къмъ друга душа сж отношения на красотата. Красотата е единчкитѣ езикъ на нашитѣ души. Тѣ не разбиратъ другъ. Тѣ нѣматъ другъ животъ, тѣ не могатъ да произведатъ друго нѣщо, тѣ не се интересуватъ отъ друго нѣщо. И ето защо, всѣка мисль, всѣка дума, всѣка велика и красива постѣпка намира веднага похвала у най-угнетената и, даже най-низката душа, ако може да се каже че има низки души. Тя нѣма органъ, който да я свързва съ друга нѣкоя стихия, и тя може да сжди само по красотата. Вий виждате туй на всѣка минута въ своя животъ, и самитѣ вий, които сте отрѣкли не единъ пътъ красотата, вий знаете това, сжщо тѣй добрѣ, както онѣзи, които я търсятъ непрѣстанно въ сърдцето си. Ако единъ день

чувствувате дълбоко нуждата отъ едно друго същество, ще идете ли при онзи, който се е усмихналъ прѣзрително когато е минала красотата? Ще идете ли при тогава, който е обидилъ съ едно поклащане на главата нѣкоя великодушна постъпка, или просто единъ чистъ стремежъ? Може-би вий тогава сте били съгласни съ него, но въ този важенъ моментъ, въ който истината чука вече на вашата врата, вий ще се обърнете къмъ онзи, който е знаелъ да се прѣклони и да обича. Вашата душа се е произнесла въ глѣбинитѣ си; и, именно тази мълчелива и безпогрѣшна присжда е, която, слѣдъ тридесетъ години може би, е изплувала на повърхността и ви прѣща къмъ една сестра която е по вече отъ «васъ», защото е била по-близо до красотата.

Нужно е много малко нѣщо за да се ободри красотата на една душа. Нужно е много малко нѣщо за да се пробудятъ заспалитѣ ангели. Не е нужно може-би да се пробудятъ, — достатъчно е, просто, да не спятъ. Не подигането, а слизането иска усилия. Нима не е нужно усилие за да мислишъ за дребни нѣща, прѣдъ лицето на морето или на нощта? А коя душа не знае, че е винаги прѣдъ море и винаги прѣдъ лицето на една вѣчна нощъ? Ако се боехме по-малко отъ красотата, ний щѣхме да намираме само нея въ живота; защото, въ

сжщность, само тя сжществува, прѣдъ всичко това що виждаме. Всички души го знаятъ, всички души сж готови, но гдѣ сж онѣзи, които не криятъ красотата си? А пъкъ много е нужно, обаче, една отъ тѣхъ „да почне“. Защо да не се осмѣлява тази, която „почва“? Всички други стоятъ около насъ съ жадность, като малки дѣца прѣдъ нѣкой вълшебень палатъ — тѣ се притискатъ на прага, шепнатъ си, гледатъ прѣзъ цѣпкитѣ, но не смѣятъ да бутнатъ вратата. Тѣ чакатъ да дойде нѣкой голѣмъ човѣкъ и да отвори. Но, голѣмия човѣкъ не минава никога,

А при това, какво би било потрѣбно за да станешъ тоя голѣмъ човѣкъ, когото очакватъ? Почти нищо. Душитѣ не сж възискателни. Една красива иочти мисль, която не казвате и която дълбоко пазите сега, ви озарява като прозраченъ сждь. Тѣ я виждатъ и ще ви приематъ съвсѣмъ иначе, отколкото ако искате да излъжете ближния си. Ний се очудваме, когато нѣкои хора ни казватъ, че не сж срѣщали никога истинска грозота и че не знаятъ още, какво е низка душа. Но, нищо чудно нѣма отъ това. Тѣ сж „почнали“. Зашото самитѣ тѣ сж било красиви по рано, затова призоваватъ къмъ себе-си всичката красота, която минува, както единъ фаръ привлича корабитѣ отъ четиретѣхъ страни на хоризонта. Нѣкои

мъже се оплакватъ отъ женитѣ, напримѣръ, но тѣ не мислятъ, че при първата имъ срѣща съ една жена, достатъчна е една само дума, една само мисль, която отрича, туй що е красиво и туй що е дълбоко, за да се отрови за винаги *вашето сжществуване*, въ нейната душа. «За мене, каза ми единъ день единъ мъдрецъ, азъ не зная никоя жена, която да не ми е донесла нѣщо велико». Той бѣше, прѣди всичко, великъ и туй бѣше неговата тайна. Има само едно нѣщо, което душата никога не прощава: когато си я заставилъ да гледа да тласне съ лакетъ, да сподѣли едно дѣйствие, една дума или една грозна мисль. Тя не може да го прости, защото да извии това, значи сама да се отрѣче отъ себе-си. А, при това за мнозинството хора, да бждешъ остроуменъ, да бждешъ силенъ, да бждешъ ловъкъ, не значи ли да отдалечишъ, прѣди всичко, душата си отъ своя животъ, не значи ли да отстранишъ грижливо всичкитѣ много дълбоки стремежи? Тѣ дѣйствуватъ по такъвъ начинъ, даже въ самата любовь; и ето защо, жената, която е по-близо до истината, не е прѣкарала ни минута истински животъ съ тѣхъ. Би казалъ човѣкъ, че се боятъ да се присъединятъ къмъ нейната душа и че се грижатъ да стоятъ на хиляди мили отъ нейната красота. Би трѣбвало, наопаки да се опитатъ да вървятъ прѣдъ себе-си. Мислете или казвайте въ този

моментъ само нѣща, които сж много красиви, за да се изпълнятъ въ васъ; тѣ ще бждатъ истински утрѣ, ако сте опитали да ги мислите или да ги кажете тази вечеръ. Нека се помъчимъ да бждемъ по-красиви отъ самитѣ насъ: ний не ще надминемъ душата си. Никой не се излѣгва, когато се касае за мълчаливата и скрита красота. Вънъ отъ това, малко важи да ли едно сжщество се лѣже или не, отъ момента когато вжтрѣщния източникъ е вече ясенъ. Но, кой мисли да направи и най-малкото незабѣлѣзано усилие? И все пакъ, ние се намираме тука въ една област, дѣто всичко е дѣйствително, защото всичко чака. Всичкитѣ врати сж отворени; остава само да се бутнатъ; а палатътъ е пѣленъ съ оковани царици. Много често, стига само една дума, за да се измѣтатъ планини отъ смѣтъ. Защо да нѣмаме мъжество, да противопоставимъ на единъ низкъ въпросъ единъ благороденъ отговоръ? Мислете ли че той ще мине съвършено незабѣлѣзанъ и че ще възбуди само очудване? Мислите ли, че туй не се приближава още повече до естествения диалогъ между двѣ души? Не се знае на какво това дава мъжество и какво освобождава. Даже онзи, който отблѣсва този отговоръ, прави, неволно, една стѣпка къмъ своята собствена красота. Едно красиво нѣщо не умира безъ да е прѣчистило нѣщо. Нѣма красота, която пропада. Не трѣ-

бва да се страхуваме да я сѣемъ изъ пята си. Тя ще остане тамъ седмици, години, но ще се развали толкова, колкото се руши и диаманта, и нѣкой най-сетнѣ, ще мине, ще види нейния блѣсъкъ, ще я вземе и ще си отиде щастливъ. Защо, слѣдователно, ще спирате въ себе си една красива и висока дума, защото мислите, че другитѣ нѣма да ви разбератъ ли? Защо, слѣдователно, да ограничаваме, макаръ за минута, върховната доброта, която се ражда, защото мислите че тѣзи, които ви окръжаватъ, не ще могатъ да я използватъ? Защо, слѣдователно, ще обуздавате едно инстинктивно движение на вашата душа къмъ висинитѣ, само защото сте всрѣдъ хората на долината ли? Нима едно дълбоко чувство губи дѣйствието си въ мраковетѣ? Нима единъ слѣпецъ нѣма други срѣдства, освѣнъ очитѣ, за да различи, кои го обичатъ и кои не? Нима красотата се нуждае да бжде разбрана, за да сжществува, и освѣнъ това, мислите ли че нѣма въ всѣки човѣкъ нѣщо, което да разбира? «Даже на най-нищожнитѣ, — казваше ми единъ день най-възвишеното сжщество, което имахъ щастието да познавамъ, — даже на най-нищожнитѣ, никога не съмъ ималъ мжжеството да отговоря нѣщо посрѣдствено или некрасиво». И видѣхъ, че този човѣкъ, когото азъ прослѣдихъ на дълго въ живота му, имаше върху най-тъмнитѣ, най затворени-

тѣ, най-слѣпитѣ, най-буйнитѣ, даже души, една необяснима властъ. Защото никоя уста не може да каже силата на една душа, която се мжчи да живѣе въ една атмосфера на красота и която е активно хубава въ себе-си. И, при това, да ли не качеството на тази активностъ прави живота жалъкъ или божественъ?

Ако би могло да се вникне въ основата на нѣщата може-би ще се открие, че мощта на нѣколко, само красиви души поддържа другитѣ въ живота. Не ли понятието, което си съставя всѣки за нѣколко избрани сжщества се явява единствения живъ и дѣйствителенъ моралъ? Но, въ това понятие, каква е частта на избраната душа и частта на този, който я е избралъ? Да ли туй не се мѣси много таинствено, и този идеаленъ моралъ не достига ли глѣбини, каквито морала на най-добритѣ книги не ще може никога да засѣгне? Тукъ има едно влияние таково широко, щото границитѣ му е много трудно да се опрѣдѣлятъ, и, — единъ изворъ на сила, при който всѣки отъ насъ отива да пие не единъ пътъ прѣзъ деня. Нима едно падане на едно отъ тѣзи сжщества, които сте смѣтали, като свършени и които сте обичали въ областта на красотата, не намалява веднага вашето довѣрие въ всемирното величие на нѣщата и вашия възторгъ отъ тѣхъ?

И, отъ друга страна, азъ мисля, че нищо на свѣта не разхубавява една душа по-нечувствително, по-естественено, отъ увѣреностъта, че има нейдѣ, не далечъ отъ нея, едно чисто и красиво сжщество, което тя може да обича безъ задня мисль. Когато тя дѣйствително се е приближила до едно таково сжщество, красотата прѣстава да бжде една мъртва красива вещь, която показватъ на чужденцитѣ; но, тя взима изведнажъ единъ властенъ животъ и нейната дѣйность става тѣй естествена, че вече нищо не може да упорствува. Ето защо, мислете върху това: никой не е самъ; добритѣ трѣбва да бдятъ.

Плотинъ въ книга VIII на петята Енеада, слѣдъ като говори за „духовната красота“ т. е. божествената, заключава така: «За насъ, ний сме красиви, когато притадлежимъ сами на себе-си; а грозни, когато слизаме до една подолна природа. Ний сме красиви оше, когато се познаваме и грозни, когато не се познаваме». Слѣдователно, нека не забравяме, — ний сме тука върху планини, дѣто да не се познавашъ, не значи просто да не знаешъ туй, което ставъ вжтрѣ въ тебе, когато сме залюбени или ревниви, скромни или завистливи, щастливи или нещастни. Да непознаешъ себе-си, гдѣто сме, значи да не знаешъ онова божественено, което става въ хората. Ний сме грозни, когато се отдалечаваме отъ боговетѣ, които сж въ насъ,

а ставаме по-хубави, колкото повече ги откриваме. Но, ще намѣримъ божественото въ другитѣ, само като имъ покажемъ първо божественото въ самитѣ насъ. Трѣбва единъ отъ боговетѣ да направи знакъ на двугия богъ; а боговетѣ отговарятъ и на най-невиднмия знакъ. Много често обаче не трѣбва да се повтаря. Достатъчна е само една почти невидима пукнатина, за да могатъ небеснитѣ води да проникнатъ въ една душа. Всичкитѣ чаши сж насочени къмъ незнайния изворъ; и ние сме въ едно мѣсто, дѣто се мисли само за красотата. Ако можеше дн се попита единъ ангелъ, какво правятъ нашитѣ души въ полумрака, азъ вѣрвамъ, че той би отговорилъ, слѣдъ като дълги години е гледалъ, може-би, задъ прѣдѣлитѣ, които сж недостъпни на очитѣ на хората. „Тѣ прѣвърщатъ въ красота малкитѣ дреболии на живота“. О! трѣбва да се изповѣда, че човѣшката душа има особено мъжество. Тя остава да работи цѣла нощъ въ мраковетѣ, дѣто мнозинството отъ насъ я пропждатъ и дѣто никой не ѝ говори. Тамъ тя върши туй, което може, безъ да се оплаква; и се мъчи да изтръгне отъ кремъцитѣ, които ѝ хвърлятъ, началото на вѣчната свѣтлина, която може-би тѣ съдържатъ. И, трудейки се така, тя дебне моменти, когато ще може да покаже на една пообщна сестра или случайно по-близка, скжпитѣ съкровища, които тя е натрупала. Но, има

хиляди съществування, дѣто никоя сестра не я посѣщава; и дѣто живота я прави тѣй боязлива, че тя си отива безъ нѣщо да каже, и безъ да е могла ни единъ пжтъ да се нагизди съ най-скромнитѣ драгоцѣнности на нейната скромна корона...

И, въпреки всичко, тя бди за всички нѣща въ своето невидимо небе. Тя прѣдизвѣстява, люби, иде въ възторгъ, привлича, отласква. На всѣко ново събитие, тя се изкачва на повърхността и остава тамъ, додѣто я принудятъ да слѣзе, защото тя минава за дотѣглива и безумна. Тя блуждае, като Касандра, подъ прѣдверието на Атридитѣ. Тя казва тамъ непрѣстанно думи, прѣдъ които самата истина е сѣнка, но никой не я слуша. Кога си вдигнемъ очитѣ, тя чака само единъ слънчевъ или звѣзденъ лжчъ, отъ койго тя ще направи една мисль или пѣкъ единъ несъзнателенъ и много чистъ стремежъ. И, ако нашитѣ очи не ѝ дадатъ нищо, тя ще знае да прѣвърне своята бѣдна измама въ нѣщо неизказано, ксето тя ще затаи до смъртъта си. Ако ний любиме, тя се упива отъ свѣтлина задъ затворената врата, и пѣлиа съ надежда, не губи часоветѣ; и тази свѣтлина, която прѣцѣжда прѣвъ цѣпкитѣ се обръща на доброта, красота или истина за нея. Но ако портата не се отваря (а въ колко съществування тя се отваря?) тя се връща въ своя затворъ и нейната скърбъ ще бжде,

може-би, една по-висока истина, която никога вече не ще се види, защото ний сме въ мѣсто-то на незразимитѣ прѣвръщания, — и туй, което не е родено отсамъ вратата, не е изгубено, но не се смѣсва то съ нашия животъ. . .

Казахъ ей сега, че тя прѣвръща въ красота всички дреболии на живота. Изглежда даже, колкото повече се мисли за нея, че тя нѣма друга смисълъ да сществува; и че цѣлата ѝ активностъ се употребява да събере на дъното въ насъ едно съкровище на красота, което не може да се опише. Нима всичко не би се измѣнило естествено въ красота, ако ний не идвахме да смущаваме упорния трудъ на нашата душа? Нима самото зло не става по-скжпо, когато тя извлѣче отъ него диаманта на дълбокото разкаяние? Нима неправдитѣ, които вий сте сторили и сълзитѣ, които сте направили да се пролѣятъ, не ще се прѣврънатъ най-сетнѣ въ душата ви на свѣтлина и любовъ? Гледали ли сте нѣкога въ самитѣ васъ, въ това царство на очистителни пламъци? Днесъ сж ви сторили нѣкое голѣмо зло, жестоветѣ бѣха нищожни, постжпката бѣше низка и скърбна, и вий плакахте въ грозотията. При все това, хвърлете единъ бѣгълъ погледъ въ вашата душа нѣколко години назадъ; и, кажете ми, не виждате ли подъ спомена за тази постжпка нѣщо вече по-чисто отъ една мисълъ, — нѣкаква сила, която не може да се

назове, която нѣма нищо общо съ обикновенитѣ сили на този свѣтъ, нѣкакъвв източникъ «на другъ единъ животъ», отъ който вий ще можете да пиете безъ да го изчерпите до послѣднитѣ си дни. И при все това, вий не сте помогнали на неуморимата царица; и вий сте мислили за друго нѣщо, когато постъпката се очистваше, безъ ваше знание, въ мълчанието на вашето сжщество и се увеличаваше драгоценната всля на този великъ резервуаръ на истина и на красота, който не се вълнува като по-малко дълбокия резервуаръ на истинскитѣ и красиви мисли, а остава винаги защитенъ отъ дихането на живота.

«Нѣма ни единъ фактъ, ни едно събитие прѣзъ нашия животъ, казва Емерсонъ, който рано или късно да не изгуби инертната силѣплива форма и който да не ни очуди въ полета си, отъ дѣното на нашия духъ, къмъ Емпирей». И туй е истина, още една степенъ по-висока отколкото бѣше прѣдвидѣлъ Емерсонъ, защото колкото по-напрѣдъ отивашъ во тѣзи мѣста, толкова по-божествени сфери се откриватъ.

Не се знае опрѣдѣлено, що е тази мъглива активностъ на душитѣ, които ни заобикалятъ. Вий сте казали нѣкоя чиста мисль на едно сжщество, което не я е разбрало. Вий сте я помислили за изгубена и не мислите ве-

че за нея. Но, единъ день, случайно, душата излиза съ нечути измѣнения, и могатъ да се видятъ неочакванитѣ плодове, които е приела въ мраковетѣ; послѣ всичко отново пада въ мълчание. Но, що отъ туй. Ний вече знаемъ, че нищо се не губи въ една душа, и че най-малкитѣ, и тѣ си иматъ своитѣ минути на величие. Не можемъ да се лъжемъ въ това, — най-нешащнитѣ и най-голитѣ иматъ, въпреки себе-самитѣ, съвсѣмъ дълбоко — на дъното на своето сщество, съкровище отъ красота, което тѣ не могатъ да изчерпатъ. Касае се просто да навикнешъ да черпишъ отъ него. Нужно е красотата да не е единъ осамотенъ празникъ въ живота, но да бжде единъ ежедневенъ празникъ. Не е нужно голѣмо усилие, за да бждешъ приетъ срѣдъ тѣзи, «въ чиито очи земята не влиза вече въ цвѣтята и сияющитѣ небеса на безкрайно-малки частици, но въ възвишени мисли», а азъ говоря за цвѣтя и небеса по-трайни и по-чисти отъ тѣзи, които се виждатъ. Има хиляди канали, чрѣзъ които красотата на нашата душа може да се издигне до нашата мисълъ. Единъ отъ тѣхъ е особено чудесенъ и главенъ каналъ, — любовта.

Нали въ любовта се намиратъ най-чиститѣ елементи на красота, които ний можемъ да прѣдложимъ на душата? Има сщества, които се така обичатъ въ красотата. Да обичамъ

Съкровище на смиренитѣ

чашъ така, значи да изгубишъ малко по малко чувството на грозота; значи да ослѣпѣешъ за най-малкитѣ нѣща и да съзирашъ вече само свѣжестъта и дѣйствиелността на най-скромнитѣ души. Тѣй да обичашъ, значи да нѣмашъ вече нужда да прощавашъ даже. Тѣй да обичашъ, значи да не можешъ вече нищо да криешъ, защото нѣма вече нищо, което вѣчно-присѣтствуващата душа да не прѣвръща въ красота. Тѣй да обичашъ, значй да не виждашъ вече злото, освѣнъ да прѣчистишъ милосърдието и да се научишъ да не мѣсишъ вече грѣшника съ неговия грѣхъ. Тѣй да обичашъ, значи да се издигнешъ въ себе-си надъ всички онѣзи, които ни окржжаватъ на височинитѣ, дѣто тѣ не могатъ вече да грѣшатъ и дѣто една низка постѣпка трѣбва да падне отъ такава висота, че, досгдѣ срѣщне земята, очиства, въпреки волята си, своята диамантова душа. Тѣй да обичашъ, значи да прѣвръщашъ, безъ да знаешъ, въ безпрѣдѣлни движения, най-малкитѣ намѣрения, които бдятъ около ни. Тѣй да обичашъ, значи да извикашъ всичко красиво на земята, по небето и въ душата — на пира на любовта. Тѣй да обичашъ, значи да бждешъ прѣдъ едно сжщество такъвъ, какъвто си прѣдъ Бога. Тѣй да обичашъ, значи да призовешъ, при най-малкия жестъ, присѣтствието на своята душа съ всичкитѣ ѣ съкровища. Не е нужно вече смъртъ, нещастия или

сълзи, за да се яви душата, достатъчно е една усмивка. Тъй да обичашъ, значи да съзрешъ истината въ щастието тъй дълбоко, както сж я съзрѣли нѣкои въ сиянието на най-великата скърбъ. Тъй да обичашъ, значи вече да не отличаващъ красотата, която се измѣня въ любовъ, отъ любовта, която пъкъ се измѣня въ красота. Тъй да обичашъ, значи да не можешъ да кажешъ вече, дѣ свършва лжчтъ на една звѣзда и дѣ почва цѣлувката на една обща мисль. Тъй да обичашъ, значи да дойдете тъй близо до Бога, че ангелитѣ да ви владѣятъ. Тъй да обичашъ, значи да красите заедно една и сжща душа, която става малко по малко *единствения ангелъ*, за който говори Сведенборгъ. Тъй да обичашъ, значи всѣкидневно да откривашъ една нова красота въ този тайнственъ ангелъ и да вървите заедно въ една все по-жива и по-висока доброта. Защото има и една мъртва доброта, която е съставена само отъ миналото; но истинската любовъ прави безполезно миналото и създава при своето приближаване едно неизчерпаемо бждаще отъ доброта, безъ нещастия и безъ сълзи. Тъй да обичашъ, значи да освободишъ душата си и да станешъ тъй красивъ, като освободена душа. „Ако въ впечатлението, което трѣбва да ти причини туй зрѣлище, — казва по поводъ подобни явления великия Плотинъ, който отъ всички умове, които познавамъ, е

този, който най-много се приближава до божествеността, — ако подъ впечатлението, което ще да ти причини това зрѣлище, ти не възкликнешъ, че туй зрѣлище е красиво, и, ако, като вдълбочишъ своя погледъ въ себе-си, не изпиташъ очарованието на красотата, напусто въ подобно разположение ти ще търсишъ духовната красота; защото ти би я търсилъ само въ туй, което е нечисто и грозно. Ето защо рѣчитѣ, които държимъ тукъ, не сж отправени къмъ всички хора. Но, ако ти си схваналъ въ себе красотата, издигни се до спомена за духовната красота!»!...

